

METSZETEK

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

CROSS-SECTIONS

SOCIAL SCIENCE JOURNAL

VOL. 12 (2023) No. 1

METSZETEK
Társadalomtudományi folyóirat
Vol. 12 (2023) No. 1

Főszerkesztő:

Dr. Czibere Ibolya

Szerkesztők:

Dr. Balogh László Levente, Dr. Csoba Judit, Dr. Fényes Hajnalka,
Dr. Huszti Éva, Dr. Mohácsi Márta, Dr. Rác Andrea, Sipos Flórián

Szerkesztőbizottság:

KATZ, Katalin – The Hebrew University of Jerusalem
KOLOZSVÁRI, Orsolya – College of Coastal Georgia
NISTOR, Laura – Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Kolozsvár
PICCIONE, Vincenzo – Roma Tre University, Italy
URIZ, Maria Jesús – Public University of Navarre, Pamplona
VIRTO, Lucia Martínez – Public University of Navarre, Pamplona
WOODS, Ronald – University of Technology Sydney, Australia

Tanácsadó testület:

BOBKOV, Vyacheslav – Russian Science Academy, Moscow, Russia
FOX, Chris – Manchester Metropolitan University, United Kingdom
GEELHOED, Sandra – University of Applied Sciences Utrecht, Netherlands
HERRMANN, Peter – University of Eastern Finland, Kuopio, Finland; Corvinus University, Budapest, Hungary
HORAKOVA HIRSCHLER, Nicole – University of Ostrava, Czech Republic
JANKY, Béla – Budapest University of Technology, Hungary
KERÜLŐ, Judit – University of Nyíregyháza, Hungary
RAZUMOVA, Tatiana – Moscow State Lomonosov University, Russia
SIK, Endre – Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary; TÁRKI Social Research Institute, Budapest, Hungary
SZABÓ, Márton – University of Miskolc, Hungary
SZÁNTÓ, Zoltán – Corvinus University of Budapest, Hungary
TIMÁR, Judit – Hungarian Academy of Sciences Centre for Economic and Regional Studies Research Center; Eötvös Loránd University, Hungary
WIKTORSKA-ŚWIEĆKA, Aldona – University of Wrocław, Poland

Olvasószerkesztő:

Béres-Áfra Zsuzsa

Tördelőszerkesztő:

Juhászné Marosi Edit

Webdesign:

Fábián Márton

Szerkesztőségi munkatársak:

Béres-Áfra Zsuzsa
Dr. Molnár Éva

ISSN 2063-6415

Kiadja: a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Felelős kiadó: Prof. Dr. Keményfi Róbert dékán
Webcím: metszetek.unideb.hu
E-mail: metszetek@arts.unideb.hu

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

† A. GERGELY ANDRÁS: Újraértelmezések világai – avagy az irodalom-birodalom önmegértési konfigurációi	5
BEKE OTTÓ – KIS ANNA: Bolygótudat, bioszferikus kormányzás, klímaigazságosság. <i>Kim Stanley Robinson A Jövő Minisztériuma című regényének értelmezése és kontextualizációja</i>	13
KŐMÜVES ZSOLT – KOZÁK CSABA – WALTER VIRÁG: A gyermekes anyák nehézségei a munka világában	29
FRUZSINA ALBERT – EMESE BIRÓ: Peer-group ties and a prison sentence: a chance to enhance successful re-entry.....	52
VIDA LÁSZLÓ: Marginalizált társadalmi csoportok láthatósága kapcsolathálózati szempontból	83

RECENZÍÓ

MARKOVICS MÁRTON: Elitviszonyok a globalizáció korában.....	109
Abstracts	114

Contents

STUDIES

† ANDRÁS A. GERGELY: Worlds of reinterpretation – or the literary empire configurations of self-understanding	5
OTTÓ BEKE – ANNA KIS: Planetary consciousness, biospherical governance, climatic rightfulness (<i>Kim Stanley Robinson: The Ministry for the Future</i>)	13
ZSOLT KŐMÜVES – CSABA KOZÁK – VIRÁG WALTER: Mothers with young children in labour market	29
FRUZSINA ALBERT – EMESE BIRÓ: Peer-group ties and a prison sentence: a chance to enhance successful re-entry.....	52
LÁSZLÓ VIDA: Visibility of marginalized social groups from a network perspective.....	83

REVIEW

MÁRTON MARKOVICS: Elite relations in the age of globalisation.....	109
Abstracts.....	114

TANULMÁNYOK

Újraértelmezések világai – avagy az irodalom-birodalom önmegértési konfigurációi

† A. GERGELY ANDRÁS

Talán mindannyian és sokszor elcsodálkozunk azon, hogy az irodalom világa (avagy inkább világai) mennyi minden tudásra és képzetre készítetnek, mily élmény- és élvezetvilágot hoznak folytonosan, mindegyre megújulva, egymásba hullámzó közök, egymásra toluló hullámok formájában is, megismerési burjánzások, észlelési küzdelmek változatos mezőiben és azokon túl is. A kortárs irodalmi érdeklődésnek ugyanakkor nem véletlen, s még kevésbé fölösleges játszmája, hogy ferdítésben és fordításban, átértelmezésben és valaminő „ön-nemzés” meghatározásában is rendre új-meg-új szempontokat, eltérő beszédmódokban és stílusokban megfogalmazódó önértelmezéseket is kínál, olykor egészen új világokat formálva, irodalmi kánonokat és megértésmódokat is érzékítve beszéli el önnön-magát – valójában az értelmezések értelmezését is sugallva.

E zajló és (olykor jegesedő, máskor fölhabzó) rendszerint igen intenzív önértelmezések körét az irodalomra vonatkoztatott antropológiai diskurzusok is figyelembe veszik (mert hát tapasztalati valóságot, „empirikus mezőket” értelmezve kényszerülnek is erre, hisz ilyen maga az antropológiai közelítésmód), nem is ritkán visszahatva magára az irodalomra, írói beszédmódokra, interpretációs korszakokra, vagy legalább megértési tartományokra, kultúráközi értelmezések újraértelmezésének még lehetséges dimenzióira irányítva a kutatói figyelmet. Amire itt most szűkebben készíteném a figyelmet, az egy kissé nehezen egyszerűsíthető megoldás, avagy inkább felfogásmód és eljárás, mely az értést, értelmezést nem kevesebbre (s még kevésbé „funkcionális” önmagára) vezeti vissza, mint olyan kísérletekre, melyek az értelmezések értelmezéseihez vezetnek közelebb, s ennyiben az etnológia, kulturális antropológia, néprajzi kutatás metodológiájához kapcsolhatók. De maga a kötet, Wolfgang Iser: *Az értelmezés világa* című munkája¹ maga is úgy vándorol az értelmezések értelmezhetőségei között, mintha irodalmi kánonok (Shakespeare),

¹ Wolfgang Iser (2004): *Az értelmezés világa*. Ford. Lajosi Krisztina. Gondolat, Budapest, 207 oldal

TANULMÁNYOK

hermeneutikai körök (Schleiermacher, Ricoeur), kultúraközi beszédmódok (Thomas Carlyle) és további jeles mások elemzése nyomán „az értelmezés konfigurációit” vonultatná fel egy labirintusban bolyongás során. A kiadói szándék is megerősíti ezt a hátoldali szövegben: „Az értelmezés mint létmód már néhány évtizede szinte kötelező jelmondatává vált az irodalomtudomány különféle irányzatainak, de gyakran üresen csengő töltelékszóként tetszeleg a szövegekben. Wolfgang Iser az értelmezés világában kalauzolja el az olvasót, górcső alá véve az egyes értelmezésfajták közti különbségeket, melyek más és más alakot öltenek annak függvényében, hogy ki, milyen értelmezői közösség nyelvén, mit értelmez. Az értelmezés magától értetődő, természetes antropológiai igény, de az egyes típusai kontextusfüggők. Iser ezeket a kontextusokat és a megközelítési módjukat járja körül. A könyv tudományközi szempontokat érvényesítve mutatja be, hogy az egyes tudományágak eddig egymással teljesen különbözőnek gondolt értelmezésmódjai tulajdonképpen nem is állnak olyan messze egymástól, és ezek az egymástól elszigetelt világok más nyelven és más szemszögből, alapvetően azonos elvek alapján ugyanarról beszélnek: a mi emberi létünkéről.”

S még mielőtt a fentebb utalt Schleiermachernél is „jobban akarnánk érteni a szerzői szándékot, mint maga a megformálója”, nézzük mit mond Iser maga saját szándékáról: „E könyv az értelmezés mibenlétével foglalkozik, azzal a céllal, hogy cáfolja azt az általánosan elterjedt nézetet, hogy az értelmezés magától értetődő tevékenység, amely természetesen igazodik az értelmezés tárgyához, és nem szorul magyarázatra. Véleményünk szerint egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy milyen formát ölthet az értelmezés. E könyv tudományos vizsgálódásainak ezen értelmezésfajták alapos szemügyre vétele a központi témája. Az értelmezés ilyen jellegű taglalása annál is inkább helyénvaló, mivel mostanában az értelmezésfajták burjánzásának lehattünk tanúi. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az értelmezés többé már nem azonosítható a hermeneutikával. A hermeneutika csak egyik alapvető fajtája az értelmezésnek, amely a megértésre nyitott szövegekkel foglalkozik. De amikor valami nem írottal vagy nem szövegszerűvel találjuk szemben magunkat, mint például a kultúra, az entrópia vagy éppenséggel az összemérhetetlen (incommensurable), értelmezési eljárásaink megváltoznak.” (7. old.)

Már előző, magyarul is megjelent könyvében Iser éppen a valóság és a képzelet, a szövegszerűség és a fordítás, a fiktív és a kombinált aktusok önfeltárára vonatkozó értelmezési mezőivel foglalkozik, a pásztorregénnyel, az emlékezettel, az eljátszással, ismétlődéssel, színrevittel és megkettőződéssel, nem utolsósorban az antropológiai megismerés metodológiájával, filozófiai fikciók és képzeletjátékok, utánzás és szimbolizáció költészeti-színházi-irodalmi kölcsönhatásaival, melyeket azután a szövegjáték, színrevitel és a „játszva levés” mint antropológiai jelenség követésével tesz teljessé.² A hetvenes években kezdett hatni az a nyelvi értelmezésmód, mely a

² Wolfgang Iser (2001): *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényén*. Osiris, Buda-

TANULMÁNYOK

„hallgatólagos tudásunk” nyomán előálló megértéssel, a befogadás „fikció és valóság közötti” olvasásfenomenológiai sajátosságaival foglalatосkodott. E két pólus közötti értelemszerű másság és ellentét Iser szótárában egy hárompólusú szerkezet alá sorolhatók, mint a valóság- vagy fikció-kreálmányok, ide értve regényes, színpadi, olykor filozófiai, vallási vagy nyelvi, s még általánosabban „az értelmezés piacterére” hozott változatok képzeleti oldalát is, melyeket új kötetében vesz fókuszába. Ebben az irodalmi és közlési kánonban a fordítás éppúgy értelmezés, mint az önreflexiók, a tranzakciók, fordítások vagy megismerési kísérletek, melyek utóbb a legkülönbözőbb konfigurációkba rendeződnek tekintetünk előtt. Sőt, a kultúra jeleinek visszafordulása, visszahatása, s az értelmező szándékának megfeleltetett „tekintély és kánon” (második fejezet), a „hermeneutikai kör” (önreflexió, egymásba ágyazódások, „tranzakciós hurkok” mint harmadik fejezet), továbbá a néprajz beszédmódjaiban megteremtődő szimbolikus beszédmodok mint lehetséges megértési körök (negyedik fejezet), a burjánzó fordíthatóság mint sokpólusú belátás (ötödik fejezet), s végül „az értelmezés konfigurációi” (hatodik fejezet) adják a kötet rendszerét, melyben a tartalmak egymásba játszó megfeleltetései úgy simulnak a „kultúraközi beszédmodok” labirintusába és az ebben lehetséges bolyongásba, hogy ezek magába az „értelmezés világába” kalauzolnak vissza.

A megismerés és megértés kulcsa – úgy fest – mintha az értelmezés maga a kellő tekintélyű szöveg és a szövegmagyarázó hagyomány kelléktárába vezető bejáratot nyitná, merthogy leginkább „az értelmezés tevékenysége által nyílik az értelmezendő és ennek áttétele között” valami olyan rés, melyen át esélyünk támad arra, hogy „hozzáférhetővé tegyük az értelmezés során” megnyitott utat. Mint ezt már bevezetőjében is eligazító szavakkal taglalja, a „hermeneutikai kör” fejezet, mely „a modern hermeneutika kialakulását és fejlődését tárgyalja, érintve olyan kérdéseket is, amelyeket homály fedett a szövegmagyarázó hagyományban, vagyis annak a résznek a tárgyalásával foglalkozik, amely az értelmezés tevékenysége által nyílik az értelmezendő és ennek áttétele között”. Így amikor a néprajzi kutatás, etnológiai pillantás kérdéseivel foglalkozik, olyan „renddel” keres összehasonlítási alapot, mely egyszerre véletlenszerű és egyedi, kulturális kód és ismerős eljárás, értelmezési rutin és megérzés vagy előrevetítés is egyszerre, de ami ettől nem bizonytalanabb lesz, hanem stabilabb és megbízhatóbb. Mi több, magát az értelmezés értelmezését is kiterjeszti a kultúra keletkezésének kutatására és ennek leíró módjaira is:

„Ez alkalmazható a tanulás mindenféle változatára, a gépekére és az emberekére egyaránt, mindenre, amit Norbert Wiener alapvető képletével szólva a rekurzív hurok úgy szabályoz, hogy 'a jövő megnyilvánulását a múlt történéseihez igazítják'. Clifford Geertz néprajzi beszédmódja példaként szolgál ennek az eljárásnak a szemléltetésére. Bemutatja, hogy az emberré válás és a kultúra keletkezése közt tágos szakadék mily módon hidalható át kizárólag a bemenet/kimenet rekurzióval. Ezzel

TANULMÁNYOK

egyidejűleg épül fel Geertz kultúraértelmezési stratégiájának 'sűrű leírása', amely a néprajztudós számára az adott kulturális jelekben nyilvánvalóan megmutatkozó és burkolt összetevők közti hasadékra világít rá. Ez rekurzív mozgásként működik a megmutatkozó és a burkolt között, és mivelhogy nincsen adott külső referense ennek a kölcsönös áttételnek, az adatok közti ide-oda fuvarozás folyamatos bemenet/kimenet közti ismétlődésben nyilvánul meg, így az ismétlődés a rekurzív hurok referenseként működik, amely egyre terjeszkedő „sűrű leírás”-változatokat eredményez. Ahogyan a hermeneutikai kör is átértelmezésre szorult attól függően, hogy milyen feladatot kellett betöltenie, hasonlóképpen a bemenet és kimenet visszacsatoló hurkait is át kell értelmezni, amikor a tárgy különbözik attól, amivel a néprajztudósok foglalkoztak.” (10. old.)

S mert itt voltaképpen értelmezések értelmezéséről van szó, engedtessek röviden egy kisebb „kanyart” tenni – Iser amúgy is az „egymásba ágyazódó körök” és a „rekurzivitás” néprajzi beszédmódjáról értekezik. A kötet jelentőségéről körülbelül lehetetlen „nagyjából” kiemeléseket és konklúziókat fölvonultatni. Egy gyönyörű rendszer sokrétű megfigyeléséről és árnyalt működésmódjának próba-verziójáról van itt szó, melyhez messzi-messzi tájaktól kell magát az értelmező szókészletet is elővarázsolni. Erre most rövid kísérletet teszek, ám annak biztos tudatával, hogy még egy részfejezet valamely részét is csak távolról megidézett okfejtésekkel lehetne kivonatolni vagy körvonalait megrajzolni. Előzetesen csak annyit, hogy talán bármiféle befogadás és megértés nem először és nem csupán az antropológia tudományterületének vált mértékévé az elmúlt fél évszázadban. Küzd ezzel az irodalomtudomány, a kommunikációelmélet, a nyelvelmélet, a szemantika, a diszkurzív politikatudomány, a szemiotika és még számos önállóvá vált tudásterület is. Mindenesetre talán annyi elbeszélhető minderről, hogy az angolszász-amerikai tudásvilág nem sok különlegesen új nézőpontot hozott az európai gondolkodásba (s főként nem sok olyat, amit ne innen importált volna), de az kétségtelen, hogy egyet mindenképpen: a kulturális antropológiát. S jöllehet az USA-ban mindez főként (bár nem csupán) az „őslakosok és modernitások” diskurzus-partvonalai mentén elmélkedők és kutakodók, meg a tudományfilozófiai interpretációk körében vált jelentőssé, de magabiztosan megjelent idővel a kutatásokról szóló beszámolók, az őslakos-narratívák értelmezése, a kulturális emlékezet föltárása, a szimbolikus politikák és kommunikációk rejtélyes belvilágának megvilágítására vállalkozó értelmezések körében is. Ebben a belátó, válaszkereső és új kérdésfeltevéseivel (a már megismertnek vélt világokat is) újraértelmező tudástartományban jelentkezett az utóbbi évtizedek egyik legizgalmasabb tudományterülete, az irodalomantropológia, mely azt a bátortalan kísérletet tette magáévá, hogy magát az irodalmat, a termelés, közlés, átadás, fordítás, jelképtár, értelmezés, megértés, befogadás, reflexivitás szerény megismeréstudományi eszköztárát rendelte a mű és a műértő közötti „résbe”.

Persze, azok a tudásminőségek, amelyek idővel a hitvilágok, normák, konvenciók és moralitások területén egyre határozottabb karaktert kapnak (megnevezve olykor

TANULMÁNYOK

„a tudás archeológiájaként”, kulturális ökológiaként, szociobiológiaként, kultúrtörténeti narratológiaként, szimbolikus vagy posztmodern közléstudományként, esetleg éppenséggel feminista kritikaként, máskor hermeneutikai problémakörként is), s valójában igen izgalmas tudásegységbe szerveződnek egy olyan tudományterületen, amely a modernitások követését megkésve vállaló magyar tudománymegújulásban az antropológia nevet kapta. (Máskor néha etnológiának nevezik, Iser is váltakozva használja a néprajz, az etnográfia, etnológia, kultúrakutatás, kulturális antropológia fogalmakat.) Valójában amikor nem pusztán „embertudomány” értelemben esik szó róla, hanem mintegy azonos jelentéskörben „komplex kultúrakutatásnak” nevezik, közben eljárásmodot tekintve szimplifikálják az emberi kultúrával foglalkozó többi tudományokat, melyek itt voltaképpen értelmezési aspektusok is (így a filozófiát, a kultúra szociológiáját, a művelődéstörténetet, a művészetelméleteket, diskurzus kutatást stb.), akkor sokszor összemossák a konvencionális etnográfiával, a népélet-leírással és a leletmentő-tárgykonzerváló folklorisztikai-muzeológiai világgéppel, mely maga is levetkőzni igyekszik a tudományos maradiság-módszertan régi kényszereit. S éppen itt ha lehetséges még belátást igényelni a gondolkodás és az asszociációk híveitől az antropológia befogadási szertartása számára, akkor olyan tudományközi tudásterületre juthatnánk, amelyen nincs tematikus korlát, nincs egyenirányított interpretációs szabályrendszer, nincs kötelező megjelenítési séma, sem időhatár vagy térbeli szűkítési kényszer – de van mindezek helyett a megértés számos további esélye és a paradigmakeresésnek egy speciális alkalmazási területe, mely inkább lenyomata, olvasata, „megszóltatása” a kultúratudománynak, épp abban az átélhető pillanatában, amikor az irodalomantropológia már lassan akadémiai tudásterületté válik.³

Mi több, már pontosan húsz esztendeje, hogy napvilágot látott a Biczó Gábor és Kiss Noémi szerkesztette *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése* címen összeállított kötet,⁴ melyben a szerkesztők által „kidolgozott hipotézis szerint az irodalom és az antropológia kapcsolata olyan szellemtudományos modellt készít elő, amelyben az ember által létrehozott szöveg a kultúra megértését teszi lehetővé, vagyis a textussal való munka során az ún. kulturális ’tények’ még inkább allegóriák formájában lesznek hozzáférhetőek. A két diszciplína kapcsolódási pontja a szövegkonstrukció, a kultúra textualizációjának kérdése” – szól a rövid és átfogó ismertetés a kötet bevezetőjében. Az antropológus pedig önmagát a társtudományok művelőitől azzal próbálja megkülönböztetni, hogy egy óceániai törzsről készülő ismertetésben nem átolvassa a szakirodalmat és elmeséli a helytörténet vonatkozásait, hanem oda-megy, letelepszik, átéli az ottlét milyenségét, meghallja és megpróbálja megérteni

³ Az előzményekhez lásd: Bednancs Gábor – Bengi László – Kulcsár-Szabó Ernő – Szegedy-Maszácz Mihály (szerk.) (2000): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Osiris, Budapest

⁴ Biczó Gábor – Kiss Noémi (szerk.) (2003): *Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útkeresése*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 437 oldal

TANULMÁNYOK

az ott élők saját létélményét, megfigyeli értékrendszerüket és rejtett kapcsolataikat, megnevezi ismeretlennek tetsző összefüggések rendjét, majd ezt átengedve a saját értelmezési szűrőjén, „átfordítva” a saját szaktudománya nyelvére, megkísérel olyan interpretációt adni, amelynek része maga a szerzett élményvilág, de mégis el tud emelkedni a primer élménybeszámolótól, kontextusba tudja ágyazni a vizsgált kutatási terület jelentéseit, és ezáltal közvetíteni tudja a jelentések jelentéseit, melyek egyszerre a helyieké, a kutatóé, valamint az egész értelmezést befogadni kész másik kultúráé. E kultúrák közötti tolmácsolás, a pontos következtetésekkel és a megfigyelések élményanyagával együtt nemcsak új tudásterület, de nagyfokú önreflexiót is igényel kutatótól, befogatótól, mi több: az értelmezés értelmezőjétől. A kultúra olvasata és interpretációja olyan szöveggé lesz, amelyet nem könnyű másként értelmezni, mint olyan konstruktumot, amely egyszerre eszköz és médium is, „szövegben és a szöveg által konstituált paradigma. A reprezentáció az antropológiai olvasásban magas komplexitásfokú feladat, melyben a kutató (szerző), más néven a résztvevő-megfigyelő, a vizsgált kérdést és önmagát egyidejűleg egy terepen (kon)textualizálja. Ez a felvetés pedig megfordítható: végső soron minden irodalmi szöveg legalapvetőbb fundamentumának, a kulturális alapélménynek szövegesítéseként fogható fel, ez pedig a szerzőt hasonló helyzetbe kényszeríti, mint az antropológust: mindketten a kultúra jeleit olvassák, allegóriákat tolmácsolnak, illetve hoznak létre” – hangzik fel a kötetből.

Mármost anélkül, hogy e könyvet mint a narratívák, paradigmák, fenomenológiai konstrukciók, hermeneutikai és fikcióelméleti alapkérdések közötti „résskeresések” alapkérdését kiadósan ismertetném, csupán annyit emelek ki belőle, hogy az olvasás „eticitása”, a vallás vagy az identitás értelmezéspályái, a cselekvés és a textualizálás retorikai esélyei, a kultuszok és kultúrák múltközvetítési gyakorlata olyan élményértelmezési kereteket kínálnak tehát, amelyek sem a műélvezet és irodalomismereti alaptudás részeként nem jelennek meg, sem pedig a társadalmi terepeken kutató antropológusok számára nem evidensek. De nagyjából itt válik láthatóvá, hogy „az antropológia és az irodalom egyelőre csak a határról kérdez(het), s csupán határtudományos mivoltában képes megszólítani az olvasót, hiszen ’közös’ akadémiai diszciplínájuk meg nem létezik. Mindkét tudományterület képviselői (talán épp a határon állásból fakadóan) értelmezői, útkereső munkájuk során speciálisan közép-európai problémákat fogalmaznak meg” – s e kénytelen dialógusban mind az irodalmár, mind az etnográfus és az antropológus saját elméleti keretében, saját terepmunkájának eredményeképpen fogalmaz meg fölismeréseket és fordításokat, pontosan ama „burjánzó fordíthatóság” értelmében, melyet Iser ötödik fejezete külön is úgy elemez, mint „az elemek születése a semmi sötét világából”. (119–147. old.)

S itt Iser kötetéhez mint „önreflektáló körszerűség” eszközéhez visszakanyarodva érdemes kiemelni, hogy e magyar szövegválogatásból is főként az világlik elő, mi-

TANULMÁNYOK

lyen módszerek, eljárások, kutatási technikák, értelmezési aspektusok, rendszerező társadalomleírások sokszínű lehetőség-együttese kínálkozik, melyet a szerkesztő(k) így fogalmaz(nak) meg: mit kell tennünk a megértésért, mit tehetünk egyáltalán, „hogyan egy másik kultúrát, társadalmat, a benne élő egyént és az őt meghatározó közösséget megértsük? És valójában mi motiválja ezt az érdeklődést, a kíváncsiságot, az erőfeszítést, hogy a másikat a megértésen keresztül magunkhoz közel emeljük? Mit is *értünk*, amikor valamit *megértünk*?” Iser pedig éppen innen folytatja: bár újdonság számunkra mindez, de a hazai megértéstudományok társadalmi befogadottsága, a hermeneutikai tradíciók ismerete és a tudásterületekre kiterjesztett jelentésség vállalása még korántsem vált közkinccsé, sem normává. Viszont magát a közelítésmódot, illetve ennek történeti aspektusait és értelemszabványok fázisait is érdemes úgy olvasni, mint irodalmat és antropológiát, avagy a kettő viszonyában a kölcsönösség, átláthatóság és átjárhatóság egy kies válogatását.

Iser utószava éppen ezt teszi: az értelmezés konfigurációiként megnevezi az egyes értelmezési paradigmákat, mintegy mellesleg nem kímélve bennünket a hermeneutika mellett a kibernetika és a differenciálszámítás mint értelmezéstípusok közötti különbségek szemlélésétől sem, hisz (mint kifejti) „működési módjuk közti különbség semmi szín alatt sem szigorú, mivel a hermeneutikai kör, a rekurzív hurok, és a mozgó differenciál egymásba játszanak minden értelmezési tevékenység során. A minden értelmezés során megnyíló határsáv leküzdése teszi ezt az összjátszékot olyan fontossá. A rést azért nevezhetjük határvonalnak, mert elválasztja a tárgyat a regisztertől, így egyikkel sem azonos. A modalitások közti játék során ez a határsávnyi rés, amelyből az értelmezés keletkezik, áthidalható. Következésképpen az értelmezés nem annyira magyarázat, hanem performansz, valamit megtörténtté tesz. Ezáltal fölmerül az utolsó kérdés: miért akarjuk mi minden áron, hogy az értelmezés során történjen valami? A lehetséges választ az antropológiai felépítettségünkben lehet keresni.” (12. old.)

S bár itt az antropológiai felépítettséget lényegében befogadó- és megértőképességként pontosíthatná, de amit és ahogyan kifejt, az nemcsak követhető, hanem impozáns, felemelő, megkísértő és elbűvölő is. Értelmezésként használja a fordítás műveletét, mely „függ az értelmezés tárgyától és a szövegkörnyezettől”, vagyis a fordíthatóság maga ismétlésnek tekinthető, sosem „az” értelmezésről van szó, mint már Umberto Eco is egykor megfogalmazott a térre vonatkozóan (space), melyet „olyan időintervallumnak fogott föl, ahol sokféle kiválasztás (selection) történik”, azaz létrejön az áttétel során az értelmezés tárgya, mely a megértés számára bír majd jelentőséggel. (149. old.) S amikor „az értelmezési módok elkezdene egymással játszani”, akkor a határfelületek simulásával új kapcsolódási módokat alakítanak ki és át, kölcsönössé válik az „összegubancolódtatott fölérendeltségi viszony”, s egy „kategorikusan kategorizálhatatlan” játék tere formálódik meg, mely már „az értelmezés tudatküszöböként” lép érvényre.

TANULMÁNYOK

Az értelmezés mint a poétikus jellemvonások egybeolvadásakor vagy egybeolvasásakor létrejövő jelenség a kötet kétszáz oldalán át folyamatos talányban tart és egyszersmind olyan valamit hoz létre az értelmezés lehetőségei között, ami addig nem létezett. S ha maga a műalkotás ugyanígy valami „örvénylő határsáv által keltett” élmény meghatározójává válhat, hasonlóképpen azzá lehet a róla való értelmezésmódok játéka is. Wolfgang Iser értelmezés-könyve ezt a játékos bevezetést vállalja, bizonyítva önnön szövegtestében is, mennyire nem állnak oly képzelhetően távol a megkülönböztetésre szorítkozó megismerési tudományágak.

Irodalom

- Bednaries G. – Bengi L. – Kulcsár-Szabó E. – Szegedy-Maszák M. (szerk.) (2000): Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai. Osiris, Budapest
- Biczó G. – Kiss N. (szerk.) (2003): Antropológia és irodalom. Egy új paradigma útke-
resése. Csokonai Kiadó, Debrecen
- Iser, W. (2001): *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényén.* Osiris, Budapest
- Iser, W. (2004): *Az értelmezés világa.* Ford. Lajosi Krisztina. Gondolat, Budapest

TANULMÁNYOK

Bolygótudat, bioszferikus kormányzás, klímaigazságosság

Kim Stanley Robinson *A Jövő Minisztériuma* című regényének
értelmezése és kontextualizációja

BEKE OTTÓ¹ – KIS ANNA²

ABSZTRAKT

Kim Stanley Robinson *A Jövő Minisztériuma* (*The Ministry for the Future*) című regénye 2020-ban jelent meg. A mű a szerző korábbi, *New York 2140* című tudományos-fantasztikus disztópiájának továbbgondolása és egyben konceptuális folytatása. Míg azonban a *New York*-regény figyelme a kapitalizmus vég nélküli növekedésében érdekelt és ennek következtében fenntarthatatlan működés módjára irányul, addig *A Jövő Minisztériuma* immár az externáliák folytán jelentkező klímaváltozásra, továbbá annak a társadalmakra, illetve az egyénekre gyakorolt hatásaira összpontosít. A tanulmány a tőkés rendszerrel, a tömegtermeléssel és -fogyasztással kapcsolatos kritikai attitűd kialakításának, illetve felerősítésének fontosságát hangsúlyozza, miközben rámutat a regényben jelentkező technooptimista vonatkozásokra. A klímaváltozás regénybeli megjelenését tágabb interdiszciplináris, az éghajlatváltozásra irányuló természet-tudományos-empirikus diskurzus összefüggésében tárgyalja.

KULCSSZAVAK: Kim Stanley Robinson, *A Jövő Minisztériuma*, klímaváltozás, kapitalizmus

ABSTRACT

**Planetary consciousness, biospherical governance, climatic rightfulness
(Kim Stanley Robinson: *The Ministry for the Future*)**

Kim Stanley Robinson's *The Ministry for the Future* was published in 2020. The novel is the sequel to the *New York 2140* science fiction dystopian novel. The conceptual continuation presents a vision of unsustainable capitalism that functions via endless expansion. The *Ministry for the Future* brings into focus the outcome of externalities of capitalism: climate change and its effects on societies and individuals. The study emphasizes on critique of capitalism, of mass production and mass consumption, at the same time it points at the techno-optimism in *The Ministry for the Future* by Kim Stanley Robinson. The analysis of appearance of climate change in the novel is interdisciplinary, the study's approach is scientific and empirical.

KEYWORDS: Kim Stanley Robinson, *The Ministry for the Future*, climate change, capitalism

¹ Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar; e-mail: bekeotto1@gmail.com

² Eötvös Loránd Tudományegyetem, Földrajz- és Földtudományi Intézet, Meteorológiai Tanszék; e-mail: kisanna0610@gmail.com

TANULMÁNYOK

„semmilyen etika, és – akár forradalmi, akár nem – semmilyen politika nem látszik lehetségesnek, elgondolhatónak és igaznak, ha nem tartja eleve tiszteltben azokat a másokat, akik már nincsenek, vagy még nincsenek ott, jelenleg élőként, akik már halottak, vagy akik még meg sem születtek.” (Derrida 1995: 8)

„felállításra kerül egy végrehajtást támogató testület, amely [...] a világ jövőbeli állampolgárai érdekvédelmében jár el], akiknek az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában lefektetett jogai éppen olyan érvényesek, mint a mieink. Ez az új támogató testület arra is megbízást kap, hogy óvja és védelmezzé a jelen és a jövő összes olyan élőlényét, akik nem tudnak felszólalni a saját érdekükben azáltal, hogy kiáll a jogaik és fizikai védelmük mellett.” (Robinson 2022: 24)

Bevezetés

Kim Stanley Robinson *New York 2140* című 2017-es tudományos-fantasztikus disztópiája (Robinson 2017a, 2017b) a kapitalizmus válságregénye (Beke 2021). A történetben a főgonosz szerepét maga a fékevesztett tőkés társadalmi-gazdasági rendszer tölti be, amely struktúráját és működését csakis a vég nélküli növekedésben képes fenntartani (Harari 2017: 52), és amely ennek következtében globális felmelegedést, vészterhes klímaváltozást, tengerszint-emelkedést, áradásokat és mindezzel párhuzamosan humanitárius katasztrófákat okoz.

A szerzőnek *A Jövő Minisztériuma* (*The Ministry for the Future*) című műve 2020-ban jelent meg angol nyelven (Robinson 2020), 2022 óta pedig már magyarul is olvasható (Robinson 2022). Az új regény sok szállal kapcsolódik a *New York 2140*-hez, kontinuitást hozva ezáltal létre. *A Jövő Minisztériumát* Robinson annak a Fredric Jamesonnak ajánlotta (Robinson 2022: 5), aki szerint „könnyebb elképzelni a világvégét, mint a kapitalizmus végét” (Fisher 2020: 16, Jameson 2003: 76, Jameson 1994: xii, Žižek 1994: 1). A regény idézi is ezt a „fogakat növesztett”, „kegyetlen, szó szerint vehető igazsággá vált” (Robinson 2022: 33) gondolatot, továbbá Jameson *A singular modernity* című munkájára (Jameson 2013) is hivatkozik (Robinson 2022: 145). A *New York*-mű és *A Jövő Minisztériuma* közötti folytonosságot számos egyéb, a nyelvi megformáltságban megmutatkozó, textuális tényező is biztosítja. Ezek közül érdemes kiemelni a különböző diskurzusformákat és tudományterületeket, nyelvi-stilisztikai regisztereket mozgósító, töredékesítő prózapoeitikai eljárásokat, szövegkezelési módokat. Szembetűnők továbbá a narrációs ívek, az alkalmazott argumentációs technikák hasonló mintázatai, a konvergens tematikai meghatározottságok. Mindkét művet grandiozitás, apokaliptikus-látomásszerű ábrázolásmód és hangnem, erőteljes és markáns műfaji-antiutópikus jellemvonások, továbbá gazdag intertextuális relációk határozzák meg. Míg azonban a *New York 2140* figyelme a kapitalizmus embertelen és fenntarthatatlan működésére irányul, addig *A Jövő Minisztériuma* immár az externáliák folytán jelentkező klímaváltozásra, továbbá annak a társadalmakra, illetve az egyénekre gyakorolt hatásaira összpontosít. Ezáltal is kidomborodik Robinsonnak a kortárs amerikai science-fiction irodalmán belüli „humanista” pozíciója (Gibson 2012: 11).

TANULMÁNYOK

A Jövő Minisztériuma a klímaszorongást a jövőbe vetített rémálomszerű események, víziók formájában tematizálja és beszéli el. Egyébként mindkét regény egységben kezeli, összekapcsolja és közös keretben láttatja a tőkés rendszer működését és az annak következtében jelentkező klímaváltozást, a felmerülő problémákra, anomáliákra vonatkozó megoldási javaslatok pedig hasonló, ha nem identikus – főbb csapásvonalait tekintve baloldalinak számító (Robinson 2017b: 590, Beke 2021: 186) – konceptuális-procedurális elemeket tartalmaznak.

A Jövő Minisztériuma regényként azt a kérdést veti fel és egyben válaszolja meg többnyire narratív és részben reflexív formában, hogy miként bontható meg a kapitalista realizmus (Fisher 2020) hegemoniája, átható alá a tőkés rendszer kikezdehetlenségének fentebb említett illúziója. A megfogalmazott cél a globális klímaigazságtalanság megteremtése, a jövő tisztelete, vagyis a jövő generációinak és általában: összes élőlényének, bioszférájának védelme.

A tanulmány a Robinson-műnek a szövegbe foglalt ideológiák (Kristeva 1996: 19–20) felfejtése általi értelmezésére, valamint interdiszciplináris, a klímaváltozást és annak természettudományos-empirikus diskurzusát érintő kontextualizációjára vállalkozik.

„Az időhorizont tragédiája”

A tőkés társadalmi-gazdasági rendszer működésmódjából és logikájából kifolyólag a jelenre összpontosít. A profitmaximalizálásban érdekelt; ennek megfelelően toleráns, nem-represszív (Žižek 2009: 49, Žižek 2006), sőt, a hedonizmus pozitív túltengésére (Han 2019: 9, 15, 17) szinte kötelességgként tekint, normalizálja azt. Megteremti a fogyasztás esztétikáját és kultúráját (Bauman 2001, 2005, vö. Barthes 1997). A hivalkodó fogyasztás (Kovács 2014) válik meghatározóvá. Az egyének nemigen választhatnak a vég nélküli, üres automatizmusba hajló „virtuális, befejezetlen, csupán a vásárlás aktusára korlátozódó” (Kuczi 2010b: 8, vö. Lembke 2021) tömegfogyasztás, vagyis a vásárlás és a takarékoskodás, esetleg a tudatosan vállalt szerény életforma aszketizmusa, puritán jellege között. Esetükben „a megmutatás, a társadalmi státus nyilvános reprezentálása” (Kuczi 2018b: 8) és egyáltalán: annak kivívása legnagyobb mértékben a fogyasztás által valósul meg (Vö. Jay 2016, Farrand 2019, Beke – Samu 2021).

A kapitalizmus a tömegtermelést és -fogyasztást részesíti előnyben, azt serkenti, generálja (Kuczi 2010a, 2010b, 2011). Az addiktív hatású szerek és szolgáltatások bevezetése és preferálása által „limbikus kapitalizmus” (Courtwright 2019, Lembke 2021: 28) épül ki és stabilizálódik. A „modern gazdaságnak [ugyanis] folyamatos és végtelen növekedésre van szüksége a fennmaradáshoz. Ha a növekedés leáll, a gazdaság nem vesz fel valami kényelmes egyensúlyi helyzetet, hanem darabjaira hullik.” (Harari 2017: 52, vö. Harari 2017: 179, 181). A tőkés rendszer expanziójának

TANULMÁNYOK

eme kényszerpályáját már a *New York 2140* is tematizálta (Robinson 2017: 534), *A Jövő Minisztériuma* viszont már kimondottan a vészes éghajlatváltozás okaként és felerősítő tényezőjeként tárgyalja a jelenséget. A kapitalista termelés a jövőben megmutatkozó környezeti ártalmakat, externáliákat figyelmen kívül hagyja. Ezt nevezi a Robinson-szöveg az időhorizont problémájának, sőt, tragédiájának: „el sem tudjuk képzelni a jövő embereinek szenvedését, ezért nem is teszünk túl sokat értük. Amit csinálunk, az olyan károkat okoz, amelyek csak évtizedek múlva fognak bekövetkezni, ezért nem is vállalunk értük felelősséget, és úgy állunk az egészhez, hogy az eljövendő nemzedékek gazdagabbak és erősebbek lesznek nálunk, úgyhogy meg tudják majd oldani a problémáikat. De mire odajutnának, ezek a problémák már akkorára nőnek, hogy nem lesznek képesek megoldani őket.” (Robinson 2022: 197)

A jelen faktikusan szenvedésre és halálra ítéli a jövő nemzedékeit, a bioszférát, megbontja az élőhelyek organikus egységét, rendszerét, és ezzel állat-, valamint növényfajok tömeges kihalását, kipusztulását okozza. Az aktorok tudják ezt, mégis teszik (Kiss 2014). A flóra és a fauna visszaszorulóban, elszegényedésben van. A klímaigazságosság lehetősége sem vetődhet fel, ahhoz ugyanis globális cselekvésre, a regény szóhasználatát idézve: bolygótudatra, illetve bioszferikus kormányzásra lenne szükség. Annak belátására, hogy „az a jó, ami a földnek jó” (Robinson 2022: 189, 564, vö. Robinson 2017: 395), illetve pontosabban fogalmazva: „az a jó, ami a bioszférának jó” (Robinson 2022: 189, vö. Lányi 2007, 2020).

Megoldáskeresés: gazdaság, ideológia, vallás

„A szén immár nem más, mint fekete kőzet, amit az ember pénzé változtathat azzal, hogy békén hagyja.” (Robinson 2022: 473)

„Az olaj tulajdonlása mostanában elűzendő átoknak számít.” (Robinson 2022: 400)

A Robinson-regény gazdasági, pontosabban fogalmazva: monetáris innovációk és ideológiai beavatkozások párhuzamos alkalmazását sürgeti. Előbbiek közé tartozik a karbonpénz bevezetése. Ez globális használatú, a blokklánc technológia (Szűts 2018: 411–412, Csepeli 2020: 127–130, Susskind 2022: 43–45) alapján működő fizetőeszköz lenne, amit „a szénmegkötés bizonyított mértéke alapján osztának szét” (Robinson 2022: 196). Regénybeli implementálása teljes mértékben átalakítja a gazdaságot: a szén alapú működésmód helyébe a zöld, megújuló energia (MacKay 2011) lép, és idővel az válik meghatározóvá. A restrukturációt a megváltozott igényeket felmutató piac kényszeríti ki. A gazdaság a fenntarthatóság pályájára áll. Ennek megfelelően a regénybeli technooptimista elképzelés szerint a tömegtermelés okozta környezeti ártalmak piaci alapon orvosolhatók, illetve tartóztathatók fel, fordíthatók vissza.

TANULMÁNYOK

A blockchain technológia decentralizált (vö. Fisher 2020: 96–106) regisztrációs potenciálja követhetővé, transzparenssé teszi a tranzakciókat, ezáltal pedig lehetőség nyílik az adóparadicsomoknak a New York-regény által is szorgalmazott (Robinson 2017: 228) felszámolására. A *Jövő Minisztériuma* által fel nem oldott ellentmondásként említhető, hogy miközben a karbonpénz kapcsán az átláthatóság relevanciáját és egyben szükségességét hangsúlyozza, a közösségi oldalak megreformált és funkciók tekintetében is integrált formájaként előálló YourLock legfontosabb tulajdonságai között említi a személyes adatok védelmét. Természetesen más jellegű adatokról van szó a két esetben, a kapcsolódások, összefonódások és szinergiák azonban elkerülhetetlenek és tagadhatatlanok. A vizionált közösségi média – miként azt elnevezése is sugallja – „kvantumtitkosítással biztosított széfbe zárja az ember adatait” (Robinson 2022: 317), majd pedig azok sorsáról maga a felhasználó, vagyis a profil tulajdonosa dönthet (vö. Eggers 2016, Csányi – Beke 2020, Ma 2019, Beke 2020). Ez útját állja annak, hogy illetéktelenek hozzáférjenek a felhasználók személyes adataihoz, figyelemmel kísérik, monitorozzák digitális aktivitásukat, és mindebből profitáljanak. A megfigyelő kapitalizmus (Zuboff 2019) óhatatlanul lebomlik. A Robinson-regény innovativitását és pozitív hatásait tekintve nem a web 2.0-ról (Szűts 2018: 305–418), hanem az Internet 3.0-ról ír (Robinson 2022: 317). Az állampolgári jogokkal felruházott, chipekkel ellátott és ezáltal követhetővé tett, számon tartható Állatok Internetét is említi (Robinson 2022: 406, 563, vö. Wang et al. 2015).

A karbonpénz bevezetése a regénybeli gazdaság struktúrájának és arculatának jutalmazás, vagyis pozitív megerősítés általi átalakításához, végső soron a karbonsemlegesség céljának eléréséhez járul hozzá. Komoly motivációs erőként szolgál. A Robinson-szöveg az új valuta használatát ennek megfelelően mézesmadzaghoz hasonlítja (Robinson 2022: 200). Ellentétpárját a korbács szerepét betöltő, progresszív mértékű szén-dioxid-adózás képezi. A kettő kombinációja, szinergiája azt jelenti, hogy „az embert megadóztatják, ha szénét éget, de fizetnek neki, ha leköti a szénét” (Robinson 2022: 199). Már a *New York 2140* is a progresszív adózás mellett kötelezte el magát, annak méltányos, igazságos és szolidáris vonásait domborítva ki (Robinson 2017: 170–171, Piketty 2015), majd pedig a *Jövő Minisztériuma* azt a klímapolitika meghatározó elemévé teszi.

A jelzett regénybeli gazdasági-pénzügyi intervenciókat megtervezett, tudatosan végrehajtott és irányított, vallási köntösbe bújtatott benignus indoktrináció egészíti ki és egyben teszi teljessé. Amennyiben a jövő nemzedékeinek, élőlényeknek, bioszférájának törvények által előírt, szavatolt megmentése a cél, a normatív eszmerendszer befolyásolása, jelen esetben gyökeres megváltoztatása nem csupán elfogadható, hanem egyenesen szükséges. Az egy valós léthelyzethez fűződő, jellegéből adódóan képzelt viszonyként konstituálódó ideológia (Robinson 2022: 51) és világlátás egyébként sem a megfigyelőktől teljes mértékben független objektív valóság megragadását, hanem interpretálását szolgálja. Általa válik strukturálhatóvá, egyáltalán:

TANULMÁNYOK

befogadhatóvá az információk és ingerek végtelen univerzuma. Az ideológia ennek megfelelően nélkülözhetetlen rendezőelvként szolgál. Már mindig is „a *post-truth*, vagyis az igazságon túli korban” (Harari 2018: 204, vö. Krekó 2018: 15–17) jártunk. Az igazság, illetve az objektív valóság vallási, bölcséleti, világnézeti meggyőződés, illetve interszjektív entitás (Harari 2017: 128). Nem több megkonstruált társadalmi realitásnál (Ferraris 2008: 228–230, Derrida 2014, Orbán 1994), „kollektív imaginárius[nál]” (Assmann 2009: 157). Maga a spektakulum (Debord 2006), illetve szimulákrum (Baudrillard 1996).

A regénybeli „új földi vallás” (Robinson 2022: 603) a glóbuszon osztozó összes élőlény összetartozását, testvériségét, szolidaritását hirdeti, nemcsak az emberekét, hanem az állatokét és a növényekét is. Ez az új vallás az élővilág iránti elhivatottság, rajongás felkeltését szolgálja (Robinson 2022: 404): „Az embereknek szükségük van valamire, ami nagyobb náluk.” (Robinson 2022: 288). Ez a technológiai kontextusban kibontakozó, a technológia emancipatorikus-világjobbító potenciáljában bízó, megfelelő rituálékat is kitermelő közösségi lelkület jellemzi Gaia, illetve a Föld, az Egy Bolygó polgárait (Robinson 2022: 404). Esetükben a „patriotizmus érzése immár a bolygóra irányul” (Robinson 2022: 404). Ennek eredménye a bolygótudat, a bioszferikus kormányzás és a klímaigazságosság.

Az ismertetett gazdasági-pénzügyi intézkedések és ideológiai intervenciók együttesen az antopocén korszak (Lewis – Maslin 2015, Zalasiewicz 2008, 2010, Harari 2017: 69–92, Latour 2017, Heringman 2017, vö. Malm – Hornborg 2019, Szigeti 2019) lezárulását és „egy jó antopocén” (Robinson 2022: 532) periódus kezdetét jelentik.

Járulékos gondolatok

Érdemes megfogalmazni néhány járulékos gondolatot, reflexiót a tőkés rendszerre, a tömegtermelésre és -fogyasztásra vonatkozó robinsoni kritika, valamint a jövőre összpontosító regénybeli klímapolitika kapcsán.

A *Jövő Minisztériuma*, miként a *New York 2140* is, többek között arra vállalkozik, hogy felvillantssa a kapitalizmus meghaladhatóságának, leválthatóságának reális lehetőségét, a posztkapitalizmus vonzó ígérteit (Robinson 2022: 363, 367, 415). Miként a regény fogalmaz, a kapitalizmus „egy hosszú és tevékeny élet után immár gyógyíthatatlan betegként tengeti a napjait fájdalmak között. Kómában, zombivá válva, tervek nélkül és a gyógyulás reménye nélkül. Szóval, szabadítsátok meg a szenvedéseitől.” (Robinson 2022: 366, vö. Moore 2019). A szöveg a tőkés rendszer alternatívájaként a demokratikus keretek között kibontakozó szocializmust, illetve az alapvető emberi szükségleteket kielégítő, közösségi tulajdonú közművek rendszerét nevezi meg (Robinson 2022: 462), egy helyen pedig egyenesen demokratikus kommunizmust említ (Robinson 2022: 466). A *Jövő Minisztériuma* számol a földi erőforrások korlátozottsá-

TANULMÁNYOK

gának tényével és az azok igazságos, valamint méltányos elosztásának, disztribúciójának erkölcsi kötelességével és egyben biztonságpolitikai szükségességével: „Vagy mindenki boldog lesz, vagy senki nem lesz biztonságban.” (Robinson 2022: 393, vö. Robinson 2022: 222, Leuenberger 2005). Miként a regény egy korábbi helyén olvasható: „van elég erőforrás mindenki számára. Vagyis senkinek nem kellene nyomorognia. Viszont nem lenne szabad milliárdosoknak létezniük. Az »elég«-nek alapvető emberi jognak kellene lennie, egy olyan küszöbnek, amely alá senki nem csúszhat be, továbbá olyan plafonnak, amely fölé senki nem emelkedhet. Az elég van olyan jó, mint a túl sok, sőt még jobb is.” (Robinson 2022: 70). A szöveg ennek megfelelően említi „[j]övedelmi padlókat és plafonokat” (Robinson 2022: 572).

Mindennek ellenére A Jövő *Minisztériuma* nem hívja fel a figyelmet kellő határozottsággal és szisztematikusan a tömegfogyasztásról és az egyre nagyobb méreteket öltő energiafogyasztásról való lemondás elkerülhetetlenségére. Annak ellenére mulasztja el ezt megtenni, hogy rámutat a kapitalizmus expanziójának tarthatatlanságára, diszruptív voltára és a nemnövekedés bevezetendő elvének (Latouche 2011) szükségességére (Robinson 2022: 390–391), s kategorikusan ki is jelenti, hogy „a bolygó képtelen mindenkit nyugati szinten eltartani” (Robinson 2022: 68). A regény kimondatlanul is bízik abban, hogy a jövőbeni technikai fejlesztések, innovációk oly módon és mértékben teszik majd lehetővé a tiszta, zöld energia előállítását, hogy nem lesz szükség az anyagi javakról és a különböző, forrásigényes szolgáltatásokról való lemondásra, önként vállalt aszkézisre, puritán életformára, a fentebb hivatkozott „elég” elvének következetes alkalmazására. A regényben kikristályosodó elképzelést technooptimizmus hatja át.

A regény, miként azt címe is jelzi, a jövőről való gondoskodás szükségességét, az eljövendő nemzedékek megóvásának, érdekvédelmének etikai feladatát és felelősségét hirdeti. A fenntarthatóság elérésének szempontjából fontosnak tartja az emberi populáció születésszabályozás általi csökkentését, egy újabb demográfiai robbanás elkerülését (Robinson 2022: 535, vö. Götmark – Cafaro – O’Sullivan 2018, O’Sullivan 2020). Ezt figyelembe véve érdekes körülmény, hogy miközben a robinsoni vízió törvény előtti, sőt, állampolgári jogokkal ruházza fel az eljövendő nemzedékek tagjait, vagyis azokat, akik még meg sem születtek, sőt magukat az állatokat is, egyetlen szót sem ejt az abortusz kérdéséről. Érdemes lenne a terhességmegszakítást is a jövőre összpontosító klímapolitika kontextusában tematizálni, annál is inkább, hogy a robinsoni koncepció fontos szerepet szán a kisebbségi jogok szavatolásának, a női emancipációnak, továbbá a faji megkülönböztetés elleni harcnak.

A klímaváltozás megjelenése

A Jövő *Minisztériumában* ábrázolt klímaváltozás referencialitása teszi a szöveget egyre időszerűbbé, s teremti meg az interdiszciplináris megközelítésmód lehetősé-

TANULMÁNYOK

gét. Ezáltal tárgyalható a Robinson-mű a természettudományos-empirikus diskurzus keretében is. A valóságvonatkozások által válik a regény kínzó erejű vízióvá.

A történet elején egy súlyos hőhullám tanújává válik az olvasó, amely Indiában pusztít, több millió életet követelve. Ezen esemény után az indiaiak egy napsugárzás-menedzsment projektbe kezdenek, semmibe véve a korábbi nemzetközi megállapodásokat, mondván, hogy a bizonytalanság jobb a biztos rossznál. Azaz a geomérnökségnek lehetnek ma, illetve a regény időhorizontjában még ismeretlen negatív hatásai, a hőhullám viszont biztosan súlyos problémákat okoz: „Elárulom, mi a biztos Indiában: az, hogy most halt meg több millió ember. Soha nem fogjuk megtudni, pontosan hányan, mert túl sokan vannak. Húszmillió ember is lehet.” (Robinson 2022: 27). A geomérnökségi módszereknek alapvetően két csoportját különböztetjük meg: a napsugárzás-menedzsmentet, ami gyorsabb és olcsóbb, valamint a szén-dioxid-kivonó technológiákat, amelyek magasabb költségekkel járnak, és lassabban fejtik ki hatásukat (Lockley et al. 2019). A regényben az indiai sugárzás-módosításon kívül később a szén-dioxid kivonása is szerepet kap; a valóságban azonban ezek az eljárások még kezdetleges fejlesztési fázisban vannak.

Jelen világunkban az éghajlatváltozás tekintetében nehéz lenne egyetlen olyan eseményt említeni, amely kataklizmának tekinthető. Ennek magyarázata ketős. Egyrészt fakadhat abból, hogy a problémák regionálisan jelentkeznek (például az ausztrál erdőtüz vagy az északi-sarki jég olvadása egy európai lakos számára távoli, megfoghatatlan), másrészt pedig abból, hogy az emberek egy-egy szélsőségesebb időjárási eseményt esetleg nem kapcsolnak össze az éghajlatváltozás problémakörével. Fontos persze megjegyezni, hogy egy-egy adott eseményről valóban nehéz teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a klímaváltozás következménye-e, ezt utólagos, úgynevezett attribúciós tanulmányokkal (Hulme 2014) lehet bebizonyítani. Azonban ha ezek a szélsőséges események általánosságban véve egyre gyakrabban fordulnak elő, és mind intenzívebbé válnak, akkor azok már tagadhatatlanul összefüggésbe hozhatók az éghajlatváltozással.

A múltbeli megfigyelések és a jövőre vonatkozó szimulációk is növekvő tendenciát mutatnak a bolygó legtöbb területén az extrém események számában, illetve intenzitásában (IPCC 2021). A regényben szereplő indiai hőhullám jó példa erre, továbbá azt is szemlélteti, hogy a problémák felerősítik egymást: például a légkondicionáló enyhítheti a hőséget, de a berendezés működtetése is hozzájárul a felmelegedéshez, illetve a gyakran előforduló áramszünetek nem is teszik lehetővé a folyamatos alkalmazásukat. Az elmúlt években sajnos tapasztalhatók voltak a hőhullámok végzetes hatásai. A 2003-as európai hőhullám több mint 72 000 halálessettel járt, a 2010-es oroszországi eset pedig több mint 55 000 ember életét követelte (WMO 2021).

A hőmérséklet-emelkedésnek nemcsak a közvetlen hatásai jelennek meg a regényben; a csapadékeloszlás megváltozására is találunk példákat. Az egyik ilyen a szárazság: „A folyamatos aszály tizenkettedik évében elfogyott a víz a városunkban [...] Semmi nem jött a csapokból 2034. szeptember 11-én.” (Robinson 2022: 191)

TANULMÁNYOK

A szárazságot, illetve az ivóvízhiányt több alkalommal is tematizálja a Robinson-szöveg, a narratíva meghatározó részévé téve azt: „A világnak ezen a részén csak pár napig lehet kihúzni víz nélkül. Bár szerintem ez mindenhol így van. És ez a vízhiány minden figyelmeztetés és előkészület ellenére váratlannak bizonyult. A csapok eleinte folytak, talán gyengén, de folytak; szeptember 11-től viszont már nem.” (Robinson 2022: 191)

A jövőre vonatkozó szimulációk szerint a Földközi-tenger térségében összességében a csapadék csökkenése valószínűsíthető (IPCC 2021). Ez a természetes vegetáció és a mezőgazdasági területek szempontjából egyaránt kedvezőtlen hatást fejt ki; az aszály öntözéssel kompenzálható lenne, ahhoz azonban szintén víz szükséges. Az aszály az embereket is kritikusan érintheti, előfordulhat, hogy időszakosan esetleg valóban víz-fejadagokat kell majd bevezetni egyes dél-európai régiókban.

A másik végre, azaz a túl sok csapadék, áradás jelenségére is találhatók regénybeli példák: „Az egy eszelős pillanat volt, ráébredni, hogy az összes utca víz alá került, és csak kajakon fogok tudni eljutni bárhova. Mennyi víz! És olyan barna, mint a forró csoki. És még mindig csak ömlött az eső, mintha dézsából öntenék, ezért nem láttam el túl messzire, és azt se nagyon hittem el, amit láttam.” (Robinson 2022: 312) A 2021-es és a 2022-es évből is több példa említhető a világ különböző pontjairól, ahol heves esőzések, áradások pusztítottak. Például 2021 márciusában Ausztráliában, 2021 júliusában Németországban és Belgiumban (Else 2021), 2021 augusztusában Kínában, 2022 nyarán pedig Pakisztánban volt ez tapasztalható. Az 1950 óta tartó megfigyelések szerint a nagycsapadékú napok növekedést mutatnak Európa északi, nyugati és keleti régióiban is. Ázsia nagy részén, valamint Dél-Afrika és Észak-Amerika egyes területein szintén ez a tendencia figyelhető meg (IPCC 2021). Globális átlagot tekintve a jövőben gyakoribb és intenzívebb csapadékesemények valószínűsíthetők.

Magyarországon is a hőmérséklet emelkedésére, valamint a csapadékeloszlás megváltozására számíthatunk a jövőben. A melegedés mértéke országos, éves átlagot tekintve 2-3 °C, de akár 4-6 °C is lehet a 21. század végére forgatókönyvtől függően a különböző klímamodell-szimulációk szerint (pl. Bartholy és Pongrácz 2019, Torma és Kis 2022). A csapadékprojekciók esetén nagyobb a bizonytalanság. Az éves átlagos összeg csak egy kismértékű változást mutat, azonban a szélsőséges viszonyok várhatóan gyakrabban fordulnak majd elő (pl. Torma et al. 2020). Télen a csapadékos napok számának emelkedése várható, nyáron pedig hosszabb száraz időszakok és intenzívebb, extrém csapadéktevékenységek valószínűsíthetők a szimulációk szerint. Ez például a természetes környezetre, a mezőgazdasági termelésre, a közlekedésre vagy az infrastruktúrára nézve egyaránt kedvezőtlen változás.

A tengerszint emelkedése is az éghajlatváltozás egyik olyan következménye, amely közvetlenül fenyeget egy-egy szigetet és a part menti területek egy részét. 1993 óta körülbelül 3 mm-rel emelkedik a tengerszint évente, és ez a folyamat gyorsulni látszik (Nerem et al. 2018). Az adott jelenség relevanciáját a Robinson-regény

TANULMÁNYOK

is hangsúlyozza: „A tengerszint olyan gyorsan meg fog emelkedni, hogy az egész világ megszívja”. (Robinson 2022: 95)

A felmelegedés mértéke régióként eltérő: a legnagyobb hőmérséklet-emelkedés az Északi-sarkvidéken tapasztalható (Previdi et al. 2021). Ezt a regényszöveg a konkrét területet nevesítve is tematizálja: „A Jeges-tenger jege 2032 késő nyarán teljesen elolvadt, és a következő télen kialakuló tengerjég alig egy méter vastag lett”. (Robinson 2022: 170) Mivel a hó-, illetve jégfelszín a beérkező sugárzás körülbelül 90%-át visszaveri, a terület fokozott felmelegedése ördögi kört eredményez, hiszen a magasabb hőmérséklet olvadást indít el, és ha kevesebb a hó/jég, kevesebb sugárzást ver vissza, tovább erősítve ezzel a felmelegedést. A permafroszt területek olvadása kapcsán pedig fontos megemlíteni a felszabaduló metánt is (O'Connor et al. 2010), amely erős üvegházhatású gáz, és a folyamat ez esetben is pozitív visszacsatolást okozhat.

A globális felmelegedés mértéke napjainkra már meghaladja az 1,1 °C-ot az ipari forradalom előtti szinthez képest, és belátható közelségbe került a 1,5 °C-os küszöbérték. Ez utóbbi kritikus határ átlépésének lehetőség szerinti elkerülése vagy legalábbis a felmelegedés jóval 2 fok alatt tartása (UN 2015) lenne a Párizsi Megállapodás szerinti cél. A jelenlegi gyakorlat folytatásával azonban a 21. század végére nemhogy a 1,5 °C-ot, de a 2 °C-ot is meg fogjuk haladni (Climate Action Tracker 2022). Pedig minden egyes tizedfoknyi hőmérséklet-emelkedés számít, így a 1,5 °C-kal vagy 2 °C-kal melegebb világok között is jelentős különbségek vannak (IPCC 2018), a hatások pedig nem lineárisan változnak. Ráadásul a 1,5 °C-os küszöb elérése több, ún. éghajlati fordulóponthoz triggerelhet (Armstrong McKay et al. 2022). Ezek között szerepel például a trópusi korallzátonyok elpusztulása vagy a grönlandi jégtakaró összeomlása.

Miként arról fentebb már szó esett, a regény a társadalmi igazságosság kérdését is felveti, sőt, azt központi kérdésként kezeli: „Ezt a hőhullámot Európa, Amerika és Kína okozta, nem mi. Tudom, hogy az elmúlt évtizedekben rengeteg szemet elégettünk, de a Nyugathoz képest az semmi.” (Robinson 2022: 28) A klímaváltozás okozta veszteségek anyagi kárpótlását illetően rengeteg vita folyt a közbeszédben, mármint a való világban – lényegében ezt képezi le a Robinson-mű specifikus textúrája –, a fejlett országok azonban nem teljesítették a klímafinanszírozásra vonatkozó vállalásaikat. A 2022 novemberében, Egyiptomban megrendezett COP27-en, azaz a részes felek éghajlatváltozási 27. konferenciáján is ez volt az egyik fő téma (WMO 2022a). A COP27-re való tekintettel, annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet az éghajlatváltozás egyre drámaibb jeleire, még ősszel megjelent a WMO (Meteorológiai Világszolgálat) 2022-es évi éghajlati értékelésének előzetes jelentése; a végleges verzió 2023 áprilisára készül majd el (WMO 2022b). Az összefoglaló kiemeli a 2022-es évből például az Alpok gleccsereinek olvadását (amely terület a regényben is kiemelt szerepet kap), a kivételesen forró európai és kínai nyarat, továbbá a pakisztáni áradásokat.

TANULMÁNYOK

A COP27-et tekintve sikerként könyvelhető el, hogy megállapodtak egy kompenzációs ENSZ-alap létrehozásában, amely a klímaváltozás által leginkább sebezhető és kiszolgáltatott országoknak nyújt anyagi segítséget, azonban a részletek még kidolgozásra várnak. Az üvegházhatásúgáz-kibocsátás csökkentésének terén viszont nem történt érdemi előrelépés, továbbra is olyan pályán mozgunk, amelynek eredményeként a globális felmelegedés mértéke meg fogja haladni a 2 °C-ot a 21. század végére. Ugyanakkor az országok ígéretet tettek arra, hogy felülvizsgálják a klímaválalásait, és igyekeznek azokat a 1,5 °C-os céllal összhangba hozni.

Összegzés

Kim Stanley Robinson *A Jövő Minisztériuma* című regénye különböző diskurzusformák, illetve egymástól markánsan eltérő nyelvjátékok metszéspontjában képződik meg és olvasható. A szerző korábbi művének, a *New York 2140* konceptuális folytatásaként és továbbgondolásaként bizonyos rétegei a közgazdaság-tudomány fogalmi készletével is megközelíthetők. Mivel immár azonban kimondottan és szisztematikusan a vég nélküli növekedésben érdekelt és struktúráját, valamint működés módját csakis a folyamatos expanzióban fenntartani képes kapitalizmus externáliát tematizálja, esetében a klímatudományi interpretáció különösképpen indokolt és hatékony. Mindezen referenciális megközelítésmódok mellett természetesen az irodalomtudomány fogalmi apparátusa szintén haszonnal alkalmazható. A Robinson-regény ugyanis irodalmi szöveg, tudományos-fantasztikus mű, és ennek megfelelően kell kezelni.

A jelzett és a tanulmány által alkalmazott interdiszciplináris kontextualizáció a Robinson-regényt széles olvasói és értelmezői közösségek számára teszi befogadhatóvá. Ez, a regény témájának sürgető aktualitását figyelembe véve, különösképpen fontos.

A Jövő Minisztériumában erőteljesen jelenlévő, a narratíva kibomlását, illetve alakulását alapvetően meghatározó és orientáló technooptimista vonatkozásokat fontos a kurrens természettudományos-empirikus felismerések és tények összefüggésében tárgyalni. Rá kell mutatni a szóban forgó tudományos-fantasztikus regény erőteljesen fantasztikus, a valóságtól elrugaszkodott elképzeléseire, kritika tárgyává téve, illetve a szűkebb értelemben vett irodalom, szövegiség birodalmába utalva azokat. Ellenkező esetben a környezetvédelmi aktivizmus és a rendszerkritikus megközelítésmód veszíthet erejéből, ugyanis indokoltsága, valamint relevanciája kérdőjeleződhet meg. Ily módon a regény kritikus, a különböző tudományterületeken átívelő értelmezése erkölcsi feladat, ezáltal lehet ugyanis felhívni a figyelmet az egyre drasztikusabb méreteket öltő éghajlat-változással szembeni harc fontosságára.

TANULMÁNYOK

Irodalom

- Armstrong McKay, D. I. – Staal, A. – Abrams, J. F. – Winklemann, R. – Sakschewski, B. – Cornell, S. E. – Rockström, J. – Lenton, T. M. (2022): Exceeding 1.5°C global warming could trigger multiple climate tipping points. *Science*, 377(6611). <https://doi.org/10.1126/science.abn795>
- Assmann, A. (2009): Szövegek, nyomok, hulladékok: a kulturális emlékezet változó médiumai. In: Kisantal T. (szerk.): *Narratívák 8. Elbeszélés, kultúra, történelem*. Kijárat Kiadó, Budapest, 146–159.
- Barthes, R. (1997): *S/Z*. Osiris Kiadó, Budapest
- Bartholy J. – Pongrácz R. (2019): A klímaváltozás és várható következményei. In: Lányi A. – Kajner P. (szerk.): *A fenntarthatóság témaköre a felsőoktatásban*. UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság, Budapest, 20–28.
- Baudrillard, J. (1996): A szimulákrum elsőbbsége. In: Kiss A. – Kovács S. – Odorics F. (szerk.): *Testes könyv I. Ictus-JATE, Szeged*, 161–193.
- Bauman Z. (2001): A kultúra mint fogyasztói szövetkezet – normatív vagy spontán. *Lettre*, 43 (tél): 7–16.
- Bauman Z. (2005): A munkaetikától a fogyasztás esztétikájáig. *Replika*, 51–52: 221–237.
- Beke O. (2020): Ma Po-Jung: A csend városa (online önkényuralom). *Szabad Piac. Gazdaság-, társadalom- és bölcsészettudományi folyóirat*, 1: 91–101.
- Beke O. (2021): Kim Stanley Robinson: New York 2140 (A kapitalizmus válságregénye). In: Pál E. – Piédner J. – Tapodi Zs. (szerk.): *Válság, változás, perspektívák*. 1. kötet. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 183–194.
- Beke O. – Samu J. (2021): Tünde Farrand: Farkasország (A fogyasztói társadalom disztópiája). In: Muhi B. B. (szerk.): *Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó. Konferenciakötet*. 2020. Vajdasági Magyar Akadémiai Tanács, Újvidék, 8–14.
- Climate Action Tracker (2022): The CAT Thermometer. November 2022. Available at: <https://climateactiontracker.org/global/cat-thermometer/>
- Courtwright, D. T. (2019): *The Age of Addiction. How Bad Habits Became Big Business*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- Csányi E. – Beke O. (2020): A közösségi média disztópiája. (Dave Eggers: A kör). *Godišnjak (az újvidéki Bölcsészettudományi Kar évkönyve)*, 2: 269–283.
- Csepeli Gy. (2020): *Ember 2.0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest
- Debord, G. (2006): *A spektakulum társadalma*. Balassi Kiadó-BAE Tartóshullám, Budapest

TANULMÁNYOK

- Derrida, J. (1995): Marx kísértetei. Az adósállam, a gyász munkája és az új Internacionálé. Jelenkor Kiadó, Pécs
- Derrida, J. (2014): Grammatológia. Typotex Kiadó, Budapest
- Eggers, D. (2016): A kör. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Else, H. (2021): Climate change implicated in Germany's deadly floods. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/d41586-021-02330-y>
- Farrand, T. (2019): *Farkasország*. GABO Könyvkiadó, Budapest
- Ferraris, M. (2008): Hol vagy? A mobiltelefon ontológiája. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Fischer, M. (2020): Kapitalista realizmus. Nincs alternatíva? Napvilág Kiadó, Budapest
- Gibson, G. (2012): From Slide-Rules to Techno-Mystics. Hard Sf's Battle for the Imagination. In: Brooke, K. (ed.): *Strange Divisions and Alien Territories: the Sub-genres of Science Fiction*. Palgrave Macmillan, New York, 1–11.
- Götmark, F. – Cafaro, P. – O'Sullivan, J. (2018): Aging human populations: good for us, good for the earth. *Trends in ecology & evolution*, 33(11): 851–862.
- Han, B.-Ch. (2019): A kiégés társadalma. Typotex Kiadó, Budapest
- Harari, N. Y. (2017): *Homo Deus*. Animus Kiadó, Budapest
- Harari, N. Y. (2018): 21 lecke a 21. századra. Animus Kiadó, Budapest
- Heringman, N. (2017): Az antropocén Buffon-olvasata (avagy geológiként olvasni). *Prae*, 1: 21–39.
- Hulme, M. (2014): Attributing weather extremes to 'climate change': A review. *Progress in Physical Geography*, 38(4): 499–511. <https://doi.org/10.1177/0309133314538644>
- IPCC (2018): Summary for Policymakers. In: Masson-Delmotte, V. – Zhai, P. – Pörtner, H.-O. – Roberts, D. – Skea, J. – Shukla, P. R. – Pirani, A. – Moufouma-Okia, W. – Péan, C. – Pidcock, R. – Connors, S. – Matthews, J. B. R. – Chen, Y. – Zhou, X. – Gomis, M. I. – Lonnoy, E. – Maycock, T. – Tignor, M. – Waterfield, T. (eds.): *Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty*. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3–24. <https://doi.org/10.1017/9781009157940.001>.
- IPCC (2021): Summary for Policymakers. In: Masson-Delmotte, V. – Zhai, P. – Pirani, A. – Connors, S. L. – Péan, C. – Berger, S. – Caud, N. – Chen, Y. – Goldfarb, L. – Gomis, M. I. – Huang, M. – Leitzell, K. – Lonnoy, E. – Matthews, J. B. R. – Maycock, T.

TANULMÁNYOK

- K. – Waterfield, T. – Yelekçi, O. – Yu, R. – Zhou, B. (eds.): *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 3–32. <https://doi.org/10.1017/9781009157896.001>.
- Jameson, F. (1994): *The Seeds of Time*. Columbia University Press, New York
- Jameson, F. (2003): *Future City*. *New Left Review*, 21: 65–79.
- Jameson, F. (2013): *A Singular Modernity*. Verso, London – New York
- Jay, F. (2016): *The Joy of Less: A Minimalist Guide to Declutter, Organize, and Simplify*. Chronicle Books, San Francisco
- Kiss V. (2014): „Tudják, de mégis teszik”. Slavoj Žižek és a kapitalizmus mint ideológia. *Replika*, 5: 129–150.
- Kovács K. (2014): A vebleni hivalkodó fogyasztás elméletének továbbfejlődése és újszerű megnyilvánulásai. *Competitio*, 2: 23–35.
- Krekó P. (2018): *Tömegparanoia. Az összeesküvéselméletek és álhírek szociálpszichológiája*. Atheneum Kiadó, Budapest
- Kristeva, J. (1996): A szövegstrukturálás problémája. *Helikon*, 2: 14–22
- Kuczi T. (2010a): Fogyasztás – ösztönzés – családi kontroll. *Replika*, szeptember, 70: 109–125.
- Kuczi T. (2010b): Szabadidő: lustasághoz való jog? *Replika*, szeptember, 70: 7–14.
- Kuczi T. (2011): *Munkásprés. A munka kikényszerítésének története az ipari forradalomtól napjainkig*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Latouche, S. (2011): *A Nemnövekedés diszkrét bája*. Savaria University Press, Szombathely
- Latour, B. (2017): Ágencia az antropocén korában. *Prae*, 1: 3–20.
- Lányi A. (2007): *A fenntartható társadalom*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Lányi A. (2020): *Bevezetés az ökofilozófiába – kezdő haladóknak*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Lembke, A. (2021): *Dopaminkorszak. Hogyan találjunk egyensúlyt a függőségekre épülő világban*. Libri Könyvkiadó, Budapest
- Leuenberger, M. (ed.) (2015): *Smarter living. Generating a new understanding for natural resources as the key to sustainable development – the 2000-watt society*. Novatlandis, Zürich
- Lewis, S. L. – Maslin, M. A. (2015): Defining the Anthropocene. *Nature*, 519: 171–180.
- Lockley, A. – Mi, Z. – Coffman, D. (2019): *Geoengineering and the blockchain: Coordinating Carbon Dioxide Removal and Solar Radiation Management to*

TANULMÁNYOK

- tackle future emissions. *Front. Eng. Manag.*, 6: 38–51. <https://doi.org/10.1007/s42524-019-0010-y>
- MacKay, D. J. C. (2011): Fenntartható energia mellébeszélés nélkül. Typotex Kiadó, Budapest
- Malm, A. – Hornborg, A. (2019): Emberi tényező? Az antropocén-narratíva kritikája. *Fordulat társadalomelméleti folyóirat*, 25: 5–16.
- Ma P.-j. (2019): A csend városa. In: Liu, K. (szerk.): Láthatatlan bolygók: Kínai kortárs science fiction antológia. Agave Könyvek, Budapest, 133–171.
- Moore, J. W. (2019): Az olcsó természet vége, avagy rájöttem, hogy nem kell félteni „a” természetet, meg is lehet szeretni a kapitalizmus válságát. *Fordulat társadalomelméleti folyóirat*, 25: 17–52.
- Nerem, R. S. – Beckley, B. D. – Fasullo, J. T. – Hamlington, B. D. – Masters, D. – Mitchum, G. T. (2018): Climate-change-driven accelerated sea-level rise detected in the altimeter era. *Earth, Atmospheric, and Planetary Sciences*, 115(9): 2022–2025. <https://doi.org/10.1073/pnas.1717312115>
- O'Connor, F. – Boucher, O. – Gedney, N. – Jones, C. D. – Folberth, G. A. – Coppel, R. – Friedlingstein, P. – Collins, W. J. – Chappellaz, J. – Ridley, J. – Johnson, C. E. (2010): Possible role of wetlands, permafrost, and methane hydrates in the methane cycle under future climate change: A review. *Reviews of Geophysics*, 48, RG4005. <https://doi.org/10.1029/2010RG000326>
- Orbán J. (1994): Derrida írás-fordulata. Jelenkor Kiadó, Pécs
- O'Sullivan, J. N. (2020). The social and environmental influences of population growth rate and demographic pressure deserve greater attention in ecological economics. *Ecological Economics*, 172: 106648.
- Piketty, Th. (2015): A tőke a 21. században. Kossuth Kiadó, Budapest
- Previdi, M. – Smith, K. L. – Polvani, L. M. (2021): Arctic amplification of climate change: a review of underlying mechanisms. *Environmental Research Letters*, 16(9): 093003. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ac1c29>
- Robinson, K. S. (2017a): New York 2140. Orbit, Hachette Book Group, New York
- Robinson, K. S. (2017b): New York 2140. Agave Könyvek, Budapest
- Robinson, K. S. (2020): The Ministry for the Future. Orbit, Hachette Book Group, New York
- Robinson, K. S. (2022): A Jövő Minisztériuma. Agave Könyvek, Budapest
- Susskind, J. (2022): Politika a jövőben. Életünk a technológia uralta világban. Athenaeum Kiadó, Budapest
- Szigeti A. (2019): A kapitalocén – avagy mibe kerül az olcsó természet? *Fordulat társadalomelméleti folyóirat*, 25: 54–78.

TANULMÁNYOK

- Szűts Z. (2018): Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei. Wolters Kluwer Kiadó, Budapest
- Torma, Cs. Zs. – Kis, A. – Pongrácz, R. (2020): Evaluation of EURO-CORDEX and Med-CORDEX precipitation simulations for the Carpathian Region: Bias corrected data and projected changes. *Időjárás*, 124(1): 25–46.
- Torma, Cs. Zs. – Kis, A. (2022): Bias-adjustment of high-resolution temperature CORDEX data over the Carpathian region: Expected changes including the number of summer and frost days. *International Journal of Climatology*, 42(12): 6631–6646. <https://doi.org/10.1002/joc.7654>
- UN (2015): Paris Agreement. 27p. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf
- Wang, F. – Hu, L. Z. – Zhou J. – Zhao, K. (2015): A Survey from the Perspective of Evolutionary Process in the Internet of Things. *International Journal of Distributed Sensor Networks*, 3: 1–9.
- WMO (2021): WMO atlas of mortality and economic losses from weather, climate and water extremes (1970–2019). WMO-No. 1267, 90 p.
- WMO (2022a): COP27 outcomes emphasize early warnings, observations, <https://public.wmo.int/en/media/news/cop27-outcomes-emphasize-early-warnings-observations> (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- WMO (2022b): WMO Provisional State of the Global Climate 2022. https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=11359 (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- Zalasiewicz, J. and co (2008): Are we now living in the Anthropocene? *GSA Today*, 18 (2): 4–8.
- Zalasiewicz, J. – Williams, M. – Steffen, W. – Crutzen, P. (2010): The New World of the Anthropocene. *Environmental Science & Technology* 44 (7): 2228–2231.
- Zuboff, Sh. (2019): The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. Public Affairs, New York
- Žižek, S. (1994): Introduction. The Spectre of Ideology. In: Žižek, S. (ed): Mapping Ideology. Verso, London–New York
- Žižek, S. (2006): „Megteheted”. 2000. Irodalmi és társadalmi havi lap, 7–8: 3–9.
- Žižek, S. (2009): Egyszer mint tragédia, másszor mint bohózat: Szeptember 11. tragédiájától a pénzügyi összeomlás bohózatáig. *Eszmélet. Társadalomkritikai és kulturális folyóirat*, 84, melléklet.

TANULMÁNYOK

A gyermekes anyák nehézségei a munka világában

KÖMÜVES ZSOLT¹ – KOZÁK CSABA² – WALTER VIRÁG³

ABSZTRAKT

A tanulmány a rendkívül alacsony magyar termékenységet befolyásoló tényezők közül a kisgyermeket nevelő nők munkaerőpiaci integrációját, munkavállalási attitűdjét vizsgálja. A szakirodalmi áttekintés az iskolázottság szerepét, a munkavállalást gyermek mellett, a karrier szerepét, a munka-magánélet egyensúlyát és az üvegplafon jelenségét járja körbe. Az empirikus részben a teljesség igénye nélkül egy-egy tipikus problémakört mutatunk be, amelyek a nők munkaerőpiaci jelenlétét alapjaiban határozzák meg. 1033 megkérdezett bevonásával vizsgáltuk a munkával kapcsolatos attitűdöket, otthon töltött időt és az álláskeresés nehézségeit. A kérdőíves felmérés eredményeit SPSS 26.0 programcsomag segítségével értékeltük, ezen belül első-sorban leíró statisztikai módszereket alkalmaztunk. Az eredmények feldolgozása során megállapítottuk, hogy az állásinterjúk során a kisgyermekes édesanyákkal szembeni diszkrimináció továbbra is fennáll. A gyesről való visszatérést a család anyagi terheivel való hozzájárulás befolyásolja leginkább. A munkahely kiválasztás során a kulcstényező a megpályázott munkahely munkarendje.

KULCSSZAVAK: munkaerőpiac, esélyegyenlőség, üvegplafon jelenség, karrier, munka-magánélet egyensúly

ABSTRACT

Mothers with young children in labour market

The study examines the labour market integration and employment attitudes of women with young children among the factors influencing the extremely low Hungarian fertility rate. The literature review looks at the role of education, working while raising children, the role of careers, work-life balance and the glass ceiling phenomenon. In the empirical part, We will present, without any claims to exhaustiveness, a typical set of problems that fundamentally determine women's presence in the labour market. We surveyed 1,033 respondents on attitudes towards work, time spent at home and difficulties in finding a job. The results of the questionnaire survey were evaluated using the SPSS 26.0 software package, including mainly descriptive

¹ Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet, Agrármenedzsment és Vezetéstudományi Tanszék, Kaposvári Campus; e-mail: komuves.zsolt.sandor@uni-mate.hu

² S.Z.R. Kaltes; e-mail: kozak@astramail.rs

³ Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem, Agrár- és Élelmiszergazdasági Intézet, Agrármenedzsment és Vezetéstudományi Tanszék, Kaposvári Campus; e-mail: walter.virag@uni-mate.hu

TANULMÁNYOK

statistical methods. We found that discrimination against mothers with young children still persists in job interviews. The contribution to the family's financial expenses is the main factor influencing the return from maternity leave. When choosing a job, the key factor is the work schedule of the job applied for.

KEYWORDS: *labour market, discrimination, glass ceiling phenomenon, careers, work-life balance*

Bevezetés

A nők munkaerőpiaci jelenléte Magyarországon a 20. század második felében erősödött fel. A két világháború között ez a részvételi arány mindössze 29% volt, ami 2022 második felében már 75,9%, azonban azóta is számos akadállyal kell szembenéznie a hölgyeknek a napi munkavégzés során (Szabó 2019). A nők munkaerőpiaci, társadalmi helyzetével számtalan hazai és nemzetközi kutatás foglalkozik (Fodor 2006, Kispéter 2012, Koncz 1999, Nagy 1999, Nagy 2001, Primecz et al. 2014, Veroszta – Györgyi 2021). A leggyakoribb vizsgálati területek közé tartozik a nők munkaerőpiaci helyzete (Kőműves et al. 2022, Horváthné 2020), az esélyegyenlőség megvalósulása (Hajdú – Koncz 2015, Nguyen 2005, Nagy et al. 2012), a munka és a család összeegyeztethetősége (Szabó 2017), a munka és magánélet egyensúlya (Barakony 2007, Ochsner – Szalma 2017, Beke 2020, Bíró 2008), a női és férfi felső vezetők eltérő attitűdjei (Kőműves 2020, Maticsákné 2017, Nagy 2013). Természetesen az olvasóban felmerülhet a kérdés, hogy miért is fontos e területek részletes vizsgálata. A válasz rendkívül összetett és bonyolult, egyrészt a nők munkaerőpiaci részvételének növelése kiemelt prioritást élvez, hiszen hazánk vállalta az Európa 2020 stratégiai program keretében, hogy mind a férfiak, mind a nők foglalkoztatási rátáját 75%-ra emeli a 20–64 év közötti népesség körében. Ennek elérése három fontos gazdasági és társadalmi területre is jelentős hatást gyakorolhat. Az első a gazdasági növekedés, ha a nők aktivitási rátája felzárkózik a férfiakéhoz, Európa GDP-je 12%-kal lesz magasabb a következő 15 évben (Engelhardt et al. 2004). A második terület az alacsony fertilitással hozható összefüggésbe (Brewster – Rindfuss 2000, Rindfuss et al. 2003, Castles 2003). Az a nő, amelyik nem érzi anyagi biztonságban magát, az későbbre halasztja a gyermekvállalást (Szalai 2015), azaz a nők stabil munkapiaci jelenléte pozitív hatással lehet a gyermekvállalásra (Szalma 2011). A harmadik terület az alacsony fertilitásból eredő nyugdíjbiztosítási kérdés, azaz az egyre kisebb számú aktív korú munkavállaló hogyan fogja tudni eltartani az egyre növekvő számú nyugdíjast? Mivel a nők potenciálisan hadra fogható, magasan képzett aktív korú népességet alkotnak, ezért munkaerőpiaci aktivitásuk növelése e téren komoly segítséget jelenthet (Szabó 2018).

A hazai és nemzetközi kutatások viszonylag kevés figyelmet szenteltek annak a kérdésnek, hogy kifejezetten a gyás utáni reintegráció során milyen akadályokkal kell szembenéznie a kisgyermekes édesanyáknak. Tanulmányunk ezekkel a kérdéskörökkel kíván foglalkozni, azzal a nem titkolt céllal, hogy e hiánypótló szerepet betöltse.

TANULMÁNYOK

Szakirodalmi áttekintés

AZ ISKOLÁZOTTSÁG SZEREPE

Korábbi kutatások (Card 2001, Grossman 2005, Oreopoulos – Salvanes 2009, Fedor – Fónai 2017) kimutatták, hogy az iskolai végzettség jelentős hatással van a munkaerőpiaci eredményekre, mint például a jövedelemelosztás, a foglalkoztatás színvonala, valamint egyéb nem piaci folyamatokra, mint például az egészség, a hosszú élet, a társadalmi szerepvállalás alakulása. Craig és Xueda (2011), illetve Engler (2013) szerint az iskolázottság egyértelműen javítja a munkaerőnek a gazdasági helyzethez való alkalmazkodóképességét. Szalma és Matysiak (2012) véleménye szerint a magas iskolai végzettség megnövelheti a gyermekvállalás alternatív költségét, a kisgyermek gondozása ugyanis hosszabb-rövidebb megszakítással járhat a munkapiacra jelen levő nők karrierjében (Becker 1981). Ebben a tekintetben a munka- és gyermekvállalás két egymással versengő életesemény a nők életében (Matysiak 2011). A családpolitika kétféle módon tudja segíteni a gyermeknevelés és a munkavállalás közötti konfliktus csökkentését. Az egyik: lehetővé teszi, hogy a kisgyermekes anyák hosszabb időre elhagyják a munkaerőpiacot, miközben biztosítja számukra a munkahelyük megtartását és a fizetett gyermeknevelési támogatást. A két szféra közötti konfliktus csökkentésének másik lehetséges módja az, amikor az állam magas színvonalú, mindenki számára hozzáférhető gyermekelhelyezést biztosít (Szalma – Matysiak 2012: 173).

Mayer (2009) úgy véli, hogy csak a magas képzettség és szaktudás nyújthat arra biztosítékot, hogy minél többen megfelelhessenek annak az igénynek, hogy tartósan jelen lehessenek a munkaerőpiacon. Bukodi és Róbert (1999) eredményei arra engednek következtetni, hogy a nők képzettsége, társadalmi státusza jelentősen meghatározza a munkaerőpiac elhagyásának és az oda való visszatérésnek a körülményeit. A magasabb iskolai végzettségű munkavállalók kisebb valószínűséggel hagyják el a munkaerőpiacot, ugyanakkor a gyermekszülés után gyakrabban és korábban térnek vissza az alacsonyabb végzettségű munkavállaló nőkhez képest. Vajda (2014) által végzett kutatás arra mutat rá, hogy a képzetlen nők hosszabb időt hagynak ki a munkából, ami tovább rontja az elhelyezkedési esélyeiket. Ebben a kategóriában a három vagy több gyermek megléte kevesebb mint a felére csökkenti a foglalkoztatottságot. Számos hazai vizsgálat igazolta azt is, hogy a gyermekükkel otthon töltött időszak alatt tanuló, önmagukat képző nők nagyobb eséllyel térnek vissza a munkaerőpiacra (Kertesi – Köllő 2006, Galasi – Nagy 2006, Balogh – Róbert 2008).

Ha a rendelkezésre álló statisztikákat áttekintjük (1. táblázat), akkor megállapíthatjuk, hogy a befejezett iskolai végzettség mind a férfiak, mind a nők körében jelentősen emelkedett 2000 és 2021 között. A magasabb végzettségi szinteknél a hölgyek és az urak esetében szembetűnőek az eltérések, mégpedig a nők javára. Látható,

TANULMÁNYOK

hogy 2000 és 2021 között a felsőfokú végzettségűek aránya a hölgyeknél 19,4%-kal emelkedett, míg ugyanez a férfiaknál 11,1%-ot tett ki.

1. táblázat. A 25–64 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint [%]

Férfi	2000	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
legfeljebb alapfokú végzettségű	26,0	15,7	15,1	14,8	14,0	13,6	13,7	13,1	12,8
legalább középfokú végzettségű	74,0	84,3	84,9	85,2	86,0	86,4	86,3	86,9	87,2
ebből: felsőfokú végzettségű	13,7	17,6	21,0	20,5	21,0	21,6	21,6	23,0	24,8
Nő									
legfeljebb alapfokú végzettségű	35,3	21,7	18,4	18,4	17,9	16,7	16,4	15,8	14,6
legalább középfokú végzettségű	64,7	78,3	81,6	81,6	82,1	83,3	83,6	84,2	85,4
ebből: felsőfokú végzettségű	14,4	22,3	27,3	26,8	27,0	28,5	30,3	31,3	33,8

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2022)

Munkavállalás gyermek mellett

A férfiak és a nők társadalmi szerepe, a nemi szerepekkel kapcsolatos elvárás, illetve az érintettek részéről megnyilvánuló igény a 20. század második felétől jelentős változáson ment keresztül. Ezek a változások a legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek, és a gazdaságilag aktív nők részarányának folyamatos emelkedésében mutatkoztak meg (Pongrácz 2006). Érdekes először áttekinteni, mivel magyarázza a szakirodalom azt, hogy a nők részvétele 2010-től folyamatosan emelkedik a munkaerőpiacon. Magyarozatként a kutatók által preferált két irányzatot érdemes említeni. Az első irányzat szerint (Franz – Kawasaki 1981, Goldin 1983a, 1983b, Heckman – McCurdy 1980, Renaud – Siegers 1984, Kooreman – Kapteyn 1984) az édesanyák igyekeznek hozzájárulni a háztartásuk kiadásaihoz.

A másik nézet (Tam 2011, Klasen – Pieters 2012, Bhalla – Kaur 2011, Gaddis – Klasen 2014) az egyéni jellemzőket említi, mint például társadalmi hasznosság, életkor, tapasztalat, iskolai végzettség. A 20. század második felétől egyre elterjedtebbé vált Magyarországon a kétkeresős családmódel (Takács – Szalma 2022), vagyis a nők munkaerőpiaci részvétele ugyanolyan magától értetődő, mint a férfiaké, amennyiben nem nevelkedik gyermek a családban (2. táblázat).

TANULMÁNYOK

2. táblázat. A 25–49 éves nők foglalkoztatási rátája (%),
a gyermekek életkorának függvényében

Gyermek életkora/év	2010	2016	2017	2018	2019	2020	2021
0–2 éves	66,6	69,6	71,0	73,2	73,2	73,6	75,0
3–5 éves	62,9	73,4	74,8	75,9	76,1	69,6	70,7
Nem él gyermek a háztartásban	77,6	86,3	87,3	87,8	87,8	85,9	86,3

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2022)

A három éven aluli gyermeket nevelő családok esetében az anya jellemzően otthon van a gyermekkel, és az apa a fő kenyérkereső (Makay 2018). Mind a családpolitikai rendszer, mind a társadalomban uralkodó vélemények ezt a szerepmegosztást támogatták az utóbbi évtizedekben, azaz a kisgyermekes anyák lehetőleg ne dolgozzanak, hanem maradjanak otthon gyermekükkel (Blaskó 2005, Drjenovszky – Sztáray 2022). Elemzésünk során azt is érdemes kiemelni, hogy a nők foglalkoztatási rátája a gyermekek növekvő számával csökken (3. táblázat).

3. táblázat. A 25–49 éves nők foglalkoztatási rátája (%),
a gyermekek számának függvényében

A háztartásban élő gyermekek száma/év	2010	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	77,3	84,7	84,5	84,7	86,0	82,1	84,7
2	75,4	81,7	84,6	83,8	84,8	82,8	82,4
3 vagy több	48,4	61,5	60,4	66,1	65,0	64,8	65,8

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2022)

A három és több gyermeket nevelők foglalkoztatási rátája 2021-ben még több mint 17 százalékponttal alacsonyabb volt, mint a kétgyermekeseké, 2010-hez képest azonban az ő foglalkoztatási rátájuk emelkedett a legjobban. Ebben vélhetően annak is szerepe volt, hogy a nagycsaládosoknak járó kiemelt összegű adókedvezményt gyakran csak két szülő együttesen tudja teljes mértékben igénybe venni.

A családi kötelezettségek hatása a karrierre

A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök alapvetően meghatározzák és alakítják a nők gondolkodását a családról vagy a karrierrel (Bradshaw 2013, Grabe 2010, Grasmuck – Espinal 2000, Karimli et al. 2021, Mabsout – Staveren 2010). Számos hazai

TANULMÁNYOK

kutatás megerősíti, hogy a magyar társadalom értékrendjében erős a tradicionálisnak tekinthető megközelítés, amely szerint a gyermekgondozás és nevelés elsősorban a nők, az anyák feladatai közé tartozik. Ugyanakkor elmozdulás is megfigyelhető: a hagyományos, kenyérkereső apa normája mellett megjelenik az új típusú, gondoskodó apakép (Gesztler 2013: 65). Nemzetközi adatokkal is összevetve mégis azt látjuk, hogy hazánkban a gyermekével otthon maradó apa még ebbe a képbe ritkán illeszkedik (Makay – Spéder 2018, Takács 2017, Sztárayné – Drjenovszky – Dupcsik 2019). Ma Magyarországon a legtöbb gyermekes férfi teljes munkaidőben dolgozik és csak a szabadidejüket töltik gyermekeikkel, ami azzal a következménnyel járhat, hogy az anyák felmentik a háztartási munkákban való részvétel alól az apákat, hogy azok több (szabad)időt tölthessenek a gyerekekkel. A tapasztalat azonban az, hogy a nők nagy része igyekszik megfelelni a munkahelyén, megtartani a munkáját, mindemellett próbálják a családot és az anyaszerepet is összeegyeztetni a munkával, ehhez azonban szükségük van arra, hogy a férfiak is vállaljanak szerepet a háztartásban és a gyermeknevelésben (Belinszki 1997). Pozzan és Cattaneo (2020) számításai alapján átlagosan a nők világszerte napi 4 órát és 25 percet fordítanak a háztartási és gyermekgondozási munkákra, míg a férfiak 1 óra és 23 percet. A Covid-19 válság ezeket az anomáliákat felerősítette és támogatta, hiszen a bölcsődék és iskolák nagyarányú bezárásával nagyrészt az édesanyák kényszerültek a gyermekekkel otthon maradni (Titan et al. 2020). A 2020 márciusában életbe lépett lezárások időszakába tehát a gyermekes nők az állandósult időszakigénység és a fizetett és nem fizetett munka közötti feszültség tapasztalataival léptek be (Geambaşu et al. 2022: 8). A lezárások idején a Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézetének kimutatása szerint (2021) az európai nők heti 18 órát szántak főzésre és házimunkára, míg a férfiak 12 órát. A járvány előtt a nők 16, a férfiak 7 órát töltöttek ezekkel a feladatokkal. Ugyan az arányok közötti különbség csökkent, a nők továbbra is jelentősen több házi és gondozási munkát végeznek, mint a férfiak. Fodor és szerzőtársai (2021: 97) például az otthoni munkamegosztás változásaival kapcsolatban azt találták, hogy az első hullám lezárásai alatt a hirtelen megnövekedett igényeknek megfelelően a férfiak és a nők hozzájárulása a gyermekgondozási feladatokhoz átlagosan nagyjából ugyanolyan mértékben emelkedett – ám mivel a nők már a járványt megelőzően is jóval több időt töltöttek ezekkel a feladatokkal, mint a férfiak, így a nemek szerinti gyermekgondozási szakadék a járvány alatt csak tovább nőtt. Az EU beszámolója (2020) alapján az is kijelenthető, hogy sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a nők félbehagyják a karrierjüket gondozói vagy családi kötelezettségeik miatt. 2018-ban az EU-ban a foglalkoztatott nők egyharmada szakította meg a munkáját gyermekgondozási okok miatt, szemben a férfiak 1,3%-ával (Európai Parlament 2020). A családi kötelezettségek és a karrier tehát kölcsönösen hatással vannak egymásra, mégis keveset tudunk azokról a kérdésekről, hogy mit jelent az egyensúlyi helyzet, és milyen stratégiákat követnek a munkavállalók az egyensúly elérésére és

TANULMÁNYOK

fenntartására (Nagy 2017). Szabó (2012) lehangolóan tekinti a kialakult helyzetet, annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedekben már sokat lehetett hallani a nők munka/karrier-magánélet támogatásáról. Azáltal, hogy a nők egyre nagyobb számban jelentek meg a munkaerőpiacon, valamint fokozódott a férfiak (családapák) munkahelyi leterheltsége, számos negatív társadalmi hatás keletkezett, így például a munkán kívüli életterületek beszűkültek, egyre kevesebb idő és energia jut a családra, barátokra, egészségmegőrzésre, növekedett a válások száma, a családon belüli erőszak lehetősége.

Üvegplafon szindróma

A karrierépítéssel szorosan összefüggő jelenség az üvegplafon szindróma. A fogalom tisztázására a tudomány különböző definíciókat alkalmaz. Például Cotter és szerzőtársai (2001), Albrecht és szerzőtársai (2003), valamint Arulampalam és szerzőtársai (2007) a nemek közötti kereseti különbségeket értik alatta egyes ágazatokban. Mások a keresetek alakulását elemezték egyes szakmákon belül (Tanner et al. 1999, Noonan – Corcoran 2004, Gorman – Kmec 2009), míg más kutatók a konkrét szervezetek munkakörének nemek szerinti összetétel alakulásaként értelmezik (például vezérigazgató, pénzügyi igazgató) (Petersen – Saporta 2004, Yap – Konrad 2009), megint mások az igazgatósági szintű munkakörök összetételét értik a fogalom alatt (Hillman – Shropshire – Cannella 2007, Smith – Verner 2011). Koncz (2016) úgy fogalmaz, hogy az üvegplafon kifejezés a női karrier akadályozását szimbolizálja. Ez alatt azt érti, hogy a nők azonos szakmai felkészültség és képzettség esetén is lényegesen kisebb ívű karriert futnak be, mint férfitársaik. A jelzett szindróma során a nők egyszer csak azt tapasztalják, hogy karrierjük egy bizonyos ponton megtorpan, és nem lehet ugyan látni az előrejutás konkrét akadályát, de egyértelműen külső gátak játszanak benne szerepet (Bigazzi 2003). Az üvegplafon jelenségének magyarázata során a kutatók a nemi szerepekkel kapcsolatos sztereotípiákat is említik (Vassakis – Sakka – Lemonakis 2018, Booysen – Nkomo 2010, Eddy – Sears 2017). Vélemények szerint ezek akadályozzák a nőket abban, hogy magasabb felelősséggel járó feladatokat vállaljanak a szervezetekben (Kiaye – Singh 2013, Sabharwal 2013), és korlátozzák a döntéshozó pozícióba kerülésüket (Acker 2009, Saleem – Rafiq – Yusaf 2017). Ma már az üvegplafon mellett gyakran használják a labirintus metaforát is, amivel a nők szembe találják magukat pályafutásuk során. A labirintus elején találhatók az előítéletek, ugyanis a sikeres nőket kevésbé fogadja el a környezetük. A következő akadály a hiteles vezetői stílus kialakítása, majd a munka-magánélet egyensúly örökös dilemmáival találkozhatunk (Nagy 2009).

TANULMÁNYOK

Anyag és módszer

Az általunk megfogalmazott célok elérése érdekében primer kutatást hajtottunk végre. A jelzett kutatás során egy általunk fejlesztett kérdőív segítségével igyekeztünk rávilágítani a kisgyerekes anyák munkaerőpiaci helyzetének néhány sarkalatos pontjára.

A kutatás négy részt magában foglaló kérdőívben alapult, amely az alábbi részekből állt:

- háttérváltozók,
- álláskeresés szempontjai,
- munkával kapcsolatos attitűdök,
- otthon töltött idő.

A tanulmányban terjedelmi korlátok miatt csak néhány általunk fontosnak tartott kérdésre térünk ki.

A felmérés háttérinformációi:

- Mintavételi egység: 0–6 év közötti kisgyermeket nevelő nők
- Minta nagysága: 1033 fő
- Mintavétel helye: országos
- Mintavétel ideje: 2022. március és 2022. december
- Adatforrás: primer adatok
- Kapcsolat-felvételi mód: szakmai szervezetek (bölcsődék, óvodák)

A kérdőív-összeállítás fontos szempontja volt a gyors kitölthetőség és az egyértelműen megfogalmazott kérdések alkalmazása. Az adatgyűjtő lapon egyválaszos, többválaszos zárt kérdések, valamint nyitott kérdések, rövid szöveges válaszadási lehetőséggel szerepeltek. A kérdőívet kismintás, tízfős kipróbálás és az érintettekkel való megbeszélés után véglegesítettük. Jelen kutatásnak nem volt célja a teljes lakosságra általánosítható eredmények elérése. A minta ezért nem volt reprezentatív, a résztvevők számából adódóan az eredmények nem alkalmasak az általánosításra. Az adatok értékelése során az SPSS 26.0 programcsomagot használtuk, ezen belül elsősorban leíró statisztikai módszereket alkalmaztunk. A háttérváltozók és az egyes válaszok közötti összefüggések kimutatása érdekében keresztábla-elemzést végeztünk, ennek során megvizsgáltuk a Crammer-féle együtthatót. A statisztikai próbák eredményeit $p < 0,05$ esetén tekintettük szignifikánsnak. A háttérváltozók összefüggéseinek statisztikai elemzésére egyszempontos varianciaelemzést (ANOVA) alkalmaztunk. A szekunder adatforrások összegyűjtése a Litmaps szakirodalom áttekintő szoftver alkalmazás segítségével valósult meg.

TANULMÁNYOK

Eredmények

Az adatok feldolgozását háttérváltozók felvételével kezdtük. Így a válaszadó életkora, végzettsége (4. táblázat) és lakhelye szolgált kiindulási alapnak a vizsgálódások során. A táblázat 1012 fő válaszait tartalmazza, 20 fő ugyanis a kérdésre nem adott választ.

4. táblázat. A válaszadó kisgyermeket nevelő nők életkor és iskolai végzettség szerinti megoszlása (fő)

Életkor	Max. 8 osztály	szakiskola / szakmunkás	érettségi	érettségire épülő képzés	diploma	PhD
0-18	0	1	0	0	0	0
19-24	3	5	4	3	1	0
25-30	7	25	33	42	61	1
31-35	10	30	49	95	165	2
36-40	0	22	45	49	190	5
41-45	4	16	18	17	73	1
46-	1	4	6	5	17	2

Forrás: saját szerkesztés, N=1012

A lakhely szerinti eloszlás alapján a válaszadók (N=1032): 46,99%-a városban, 27,32% községben/faluban, 20,63% megyeszékhelyen, 4,65% fővárosban élt.

A kutatás során kiszámoltuk a válaszadói mintán belül az egy családra jutó gyermekek számát, amely 1,83 volt (N=1033 fő), ez az országos átlagnál (1,56) magasabbnak tekinthető. Ennek oka azzal magyarázható, hogy a kutatásban való részvétel feltétele a gyermek megléte volt. Megállapítottuk, hogy a gyermekek száma összefüggést mutat a válaszadó iskolai végzettségével. A válaszok alapján az iskolai végzettség növekedésével csökken a családban született gyermekek száma. A kutatás Cramer's V értékei szignifikánsak voltak ($p < 0,05$), ahol a kapcsolat erőssége $C = 125$ és a $p = ,000$). A Pearson-féle Khi-négyzet próba szintén megerősítette, hogy a két változó között szignifikáns kapcsolat van. A Khi-négyzet értéke (χ^2) 80,704, a szabadságfok (df) 25 és a $p = ,000$.

Mielőtt a kérdőíves vizsgálat alkalmával rátértünk volna a megkérdezett édesanyák gyermekvállalás körüli munkaerőpiaci viselkedésének feltárására, igyekeztünk kideríteni, hogy mi motiválta őket abban, hogy a gyás/gyed lejárátát követően visszatérjenek a munkaerőpiacra. Az értékelést 1-5-ig terjedő skálán kellett megadniuk, ahol az 1: egyáltalán nem, az 5: teljes mértékben jellemző volt (5. táblázat).

TANULMÁNYOK

5. táblázat. Munkaerőpiacra való visszatérés motivációja

Szempontok	Átlag	Medián	Módusz	SD	N
Minél későbbi visszatérés hátráltatja a szakmai fejlődést	2,55	2,00	2,00	1,208	957
Nem kielégítő, unalmas otthon lenni	2,41	2,00	1,00	1,245	952
Család anyagi helyzete	4,05	4,00	5,00	1,041	963

Forrás: saját szerkesztés

A válaszokból egyértelműen kirajzolódik az a tendencia, hogy a megváltozott gazdasági-társadalmi feltételek, a dráguló életmód, a tradicionális szerepek átalakulása mind rákényszerítik az édesanyákat, hogy a család anyagi terheihez hozzájáruljanak. Ezt erősíti meg a kérdésre adott (5) leggyakoribb ismérvérték (módusz) is. A magyarázat során arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy egyre több olyan családdal találkozhatunk, ahol a biológiai apa nem él együtt a gyermekével válás vagy az élettársi kapcsolatok felbomlása miatt (Makay – Szabó 2018), ami szintén az anyagi függetlenség értékének felértékelődésére ösztönözheti a nőket (Bianchi – Spain 1996). Az Anova-teszt alapján megállapítást nyert, hogy minél magasabb a válaszadó végzettsége, annál inkább ösztönzi az édesanyákat a munkaerőpiacra való visszatérésére ($p=,030$) hiszen tartanak attól, hogy az otthon töltött idő alatt az ismeretek megkopnak és ez hátráltathatja a szakmai fejlődést. Látható az is, hogy a gyermek mellett otthon töltött időt nem tartják unalmasnak, így ez nem befolyásolja mielőbbi visszatérésüket a munka világába.

A nők munkavállalási szándékát nagyban befolyásolja, hogy partnerük hogyan vélekedik fizetett munkájukról (Fedor 2012, Blaskó 2005). A teljes mintára vonatkozóan azt tapasztaltuk, hogy a férfiek/élettársak mindössze 4,35%-a állt ellenségesen az anya munkavállalási szándékához, 6,80% közömbösen, azaz a többség (88,82%) inkább támogatóan, illetve nagyon támogatóan gondolkodik az anya fizetett munkájáról.

A 20. század második felében a fejlett országokban zajló jelentős társadalmi-gazdasági folyamatok hozzájárultak a családok szerkezetének, alapvető működésének átalakulásához. Fokozatosan nő a nők foglalkoztatási szintje, ezt a változást azonban a családon belüli munkamegosztásban nem követte lényegi módosulás, így a mai dolgozó nőkre kettős teher nehezedik (Engler – Takács – Tornyai 2018). Thompson és Walker (1989) a kérdéssel kapcsolatban úgy vélekednek, hogy annak ellenére, hogy a nőknek sikerült viszonylagos egyenlőséget kivívniuk a gyermek születése előtti időszakra, a gyermek megszületése után továbbra is a házimunka és a gyermekfelügyelet a feladatuk. Ezt támasztja alá LaRossa (1981), Juhász – Kálmán – Tóth (2018), Neményi (2016) felmérése is, melyben édesapákat kérdeztek meg. Összességében arra az eredményre jutottak, hogy habár az apák többségében nem a nők

TANULMÁNYOK

feladatának tartják elsődlegesen a gyermeknevelést, válaszaikban többnyire „segítenek” feleségüknek, mintsem hogy megosztanák ezeket a feladatokat. Kérdésre – amennyiben 100%-nak vesszük az otthoni teendőket, akkor hogyan értékeli, hány %-ban oszlik meg mindez Ön és párja között? – adott válaszok alapján az otthoni munkák 70,17%-át végzik a hölgyek s mindössze 29,83%-át az urak (N = 838). Hasonló eredményt kaptunk a gyermeknevelésben való részvételre vonatkozólag is, ahol a nők részvétele 68,26%, míg a férfiaké 31,76% volt. A következő kérdések (6. táblázat) már az álláskereséssel kapcsolatos tapasztalatokat ismertetik. „Ha Ön gyermekes édesanyaként korábban keresett munkát vagy most keres, az alábbi tényezők milyen mértékben jelentettek hátrányt az álláskeresés során?” Az értékelést 1–5-ig terjedő skálán kellett megadni, ahol az 1: egyáltalán nem, az 5: teljes mértékben jellemző volt.

6. táblázat. Álláskeresés során előforduló diszkrimináció

	Átlag	Medián	Módusz	SD	N
Kicsi gyermekem van-e	3,60	4,00	5,00	1,33	736
Az időbeosztása nem volt megfelelő (nem tudtam volna vinni/hozni a gyermekem a bölcsődébe/óvodába/iskolába)	3,80	4,00	5,00	1,29	735
Alulképzett vagyok (nyelvismeret, informatika hiánya)	1,87	1,00	1,00	1,13	7,20
Túlképzett vagyok	2,09	2,00	1,00	1,14	718

Forrás: saját szerkesztés

A munkahelykeresés alkalmával a kisgyermekes édesanyák számtalanszor kerülnek olyan méltatlan helyzetbe, amikor a gyermekeik létéről, koráról érdeklődnek a munkáltatók. Tudjuk, hogy a kérdés teljesen szabálytalan, mégis gátlástalanul felteszi bárki, mi több, sok munkavállaló ma már oda jutott, hogy maga mondja el, hozzájárulva így a saját diszkrimináláshoz. A táblázat adataiból megállapítható, hogy szinte valamennyien (modusz: 5) találkoztak már interjún a gyermekekre vonatkozó diszkriminatív kérdésekkel („van-e kicsi gyermeke”). Úgy véljük, hogy rossz irány, ha a kisgyermekes édesanya a magánéletét a munkáltató elvárásaihoz kell igazítsa, másrészt, akaratlanul is beirányítja magát a kiszolgáltatott álláskereső szerepébe, aki kevés pénzért is elmegy dolgozni. A következő kérdés a megpályázott munkahely munkarendjére kérdezett rá: „az időbeosztása nem volt megfelelő számomra”. A feltett kérdés célja az volt, hogy megállapítsuk, hogy az óvodák, bölcsődék nyitvatartása összeegyeztethető-e a klasszikus, nyolcórás munkarend szerint dolgozó szülők munkahelyi kötelezettségeivel. A megkérdezett édesanyák által adott

TANULMÁNYOK

leggyakoribb válasz az 5-ös érték volt, azaz a felkínált munka és a bölcsőde/óvoda munkarendje eltérést mutat, ami az állás elfogadását hátrányosan érintheti. A táblázat soraiból az is kiolvasható, hogy sem az alulképzettség, sem a túlképzettség nem okozott problémát állásinterjún válaszadóink számára. A 7. táblázatban még egy vizsgálati szempontot szeretnénk kiemelni, nevezetesen, hogy az iskolai végzettség hogyan befolyásolja a munkavállalással kapcsolatos feszültségek jelentkezését.

7. táblázat. Iskolai végzettség és a munkavállalással kapcsolatos feszültségek jelentkezése (%)

Szempontok	általános iskola	szakiskola/ szakmunkás	érettségi	érettségire épülő képzés	diploma/ Phd	Átlag
A gyermekesek nehezebben találnak munkát	48,14	51,88	48,96	48,01	28,45	45,08
A gyermekkel otthon töltött idő rontja az előmeneteli lehetőségeket.	50,00	51,42	48,96	54,72	51,46	51,31
A gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát.	73,07	76,41	79,45	81,68	67,84	75,69

Forrás: saját szerkesztés

A vizsgált kérdések többségében a főiskolát vagy egyetemet végzett nők kevésbé aggodalmaskodnak, mint az iskolázatlanabb társaik, ami valószínűleg azzal van összefüggésben, hogy a magasan képzett nők munkaerőpiaci esélyei lényegesen jobbak. A válaszok alapján a Cramer's V értékek szignifikánsak voltak ($\text{Sig} < 0,05$), ahol a kapcsolat erőssége $C = 0,131$ és a $p = 0,000$. A Pearson-féle Khi-négyszet értéke (χ^2) 65,652, a szabadságfok (df) 20 és a $p = 0,000$. Megállapítható, hogy átlag alatti mértékben tartanak a diplomás nők attól, hogy a gyermek betegsége miatti hiányzás rontja az állás biztonságát ($C = 0,128$, $p = 0,000$). Az a tény azonban, hogy a gyermekkel otthon töltött idő hátrányosan befolyásolja az előmeneteli lehetőségeket, a diplomás nőknek is mintegy felét aggodalommal tölti el. A tanulmány folytatásában a munkahely-kiválasztási szempontokat vettük figyelembe. A kutatási kérdés a következőképpen hangzott: „Kérem értékelje 1-5-ig terjedő skálán (ahol az 1: egyáltalán nem, az 5: teljes mértékben jellemző), hogy mennyire játszik/játszottak szerepet a Gyestről/Gyedről való visszatéréskor, a munkahely kiválasztás alkalmával az alábbiakban felsorolt szempontok! A kérdésekre adott válaszokat a 8. táblázatban mutatjuk be.

TANULMÁNYOK

8. táblázat. Kisgyermekes édesanyák munkahely-kiválasztási szempontjai

Szempontok	Átlag	Medián	Módusz	SD	N
Fizetés	3,96	4,00	4,00	,971	856
Munkaidő megfeleljen az óvoda/bölcsőde/iskola menetrendjének	4,61	5,00	5,00	,795	881
Közel legyen az otthonhoz	3,82	4,00	4,00	,971	871
Gyermek betegsége esetén otthon maradjon	4,47	5,00	5,00	,791	877
Lehetőség legyen szakmai fejlődésre	3,70	4,00	4,00	1,027	873
Biztos állásom legyen	4,50	5,00	5,00	,738	878
Ne legyen stresszes a munkahely	3,81	4,00	4,00	1,022	874
Jó munkahelyi légkör	4,18	4,00	4,00	,868	880

Forrás: saját szerkesztés

A táblázat eredményei alapján kijelenthető, hogy a munkahely-kiválasztás során kiemelten fontos az édesanyák számára, hogy: biztos, stabil állást válasszanak, lehetőség kínálkozzék a gyermek betegsége esetén otthon maradni, valamint a bölcsőde/óvoda nyitvatartása legyen összeegyeztethető a munkahely nyitvatartásával. A válasszók átlagértékei alapján a kevésbé fontos tényezők csoportja a szakmai ambíciók alacsony mivoltát mutatják, illetve látható, hogy nem kizáró szempont az sem, ha a munkahely nagyobb távolságra van a válaszadó otthonához. Az ANOVA és a Post Hoc tesztek szerint, az iskolai végzettség szignifikánsan befolyásolja az alábbi szempontokat: munkaidő megfeleljen az óvoda/bölcsőde/iskola menetrendjének ($p=,002$), lehetőség legyen szakmai fejlődésre ($p=,010$), biztos állás legyen ($p=,006$), ne legyen stresszes a munkahely ($p=,002$).

A tanulmány lezárásaként néhány mások által megfogalmazott munkával kapcsolatos állításról kértük ki a válaszadók véleményét (9. táblázat).

TANULMÁNYOK

9. táblázat. A kisgyermekes édesanyák munkával kapcsolatos állításokkal kapcsolatos véleménye

Szempontok	Átlag	Modusz	SD	N
Sokkal jobban megbecsülik azt a nőt, aki dolgozik.	4,20	4	1,22	1015
A mai világban meg kell ragadni minden lehetőséget, aki lemarad, azon nem fognak segíteni	4,43	4	1,12	1004
Aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyereket, az felelőtlen	4,41	4	1,15	1008
A férfi dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nőnek pedig a családi élet megteremtéséről kell gondoskodnia	2,80	3	1,10	1007

Forrás: saját szerkesztés

A gyermekszületéssel romlik a szülők pénzügyi helyzete és csökken a likviditási képességük, mivel jellemzően nem marad mindkét szülő kenyérkereső, különösen az első gyermek születését követően (Neulinger – Radó 2015). Valószínűleg erre utal a 4-es módusz érték azokra a kijelentésekre, hogy „aki megfelelő anyagi háttér nélkül vállal gyereket, az felelőtlen”, illetve „aki lemarad, azon nem fognak segíteni”. Az Anova- és a Poszt Hoc-tesztek szerint e két kijelentés szignifikáns kapcsolatot mutat az iskolai végzettséggel, ahol az első esetben a $p=,005$, utóbbiban $p=,038$. Látható, hogy a hagyományos szerepfelfogást, miszerint „a férfi dolga az anyagi biztonság megteremtése, a nőnek pedig a családi élet megteremtéséről kell gondoskodnia” kijelentést a válaszadók kevesebb mint fele támogatta csak (átlagérték 2,8, módusz 3). A nők kenyérkereső szerepének elterjedését erősíti az a kijelentés is, miszerint „sokkal jobban megbecsülik azt a nőt, aki dolgozik.” Látható, hogy az átlagérték 4,20, a módusz érték pedig 4.

Összegzés

A tanulmány a kisgyermeket nevelő nők munkaerőpiaci integrációját, munkavállalási attitűdjét vizsgálja. A szakirodalom szerint a nők részvételének folyamatos emelkedése a munkaerőpiacon két irányzat segítségével magyarázható. Az első irányzat szerint az édesanyák igyekeznek hozzájárulni a háztartásuk anyagi kiadásaihoz. A másik nézet pedig az egyéni jellemzőket említi, mint pl. társadalmi hasznosság, életkor, tapasztalat, iskolai végzettség. A kutatási eredmények mindkét magyarázatot alátámasztották.

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény tiltja a közvetlen hátrányos megkülönböztetés alkalmazását a foglal-

TANULMÁNYOK

koztatási, illetve munkavégzésre irányuló egyéb jogviszony létesítését megelőző, azt elősegítő eljárással összefüggő rendelkezések alkalmazásakor. Közvetlen hátrányos megkülönböztetést eredményezhetnek az olyan kérdések például, amelyek a magánéletre, párkapcsolatra, családi életre, tervezett gyermekvállalásra, szexuális szokásokra, lakóhelyre, származásra, egészségi állapotra vonatkozó kérdések. A megkérdezettek válaszai alapján megállapítást nyert, hogy szinte valamennyi válaszadó (módusz: 5) találkozott már interjún a gyermekekre vonatkozó diszkriminatív kérdésekkel (például „van-e kicsi gyermeke”).

A tanulmányban megállapításra került, hogy a gyermeknevelési, gondozási munkák továbbra is aránytalanul oszlanak meg a férfiak és a nők között. Sok esetben a férfiak a családi feladatok elvégzésében változatlanul kis mértékben vesznek csak részt. 838 válaszadó válasza szerint az otthoni munkák 70,17%-át végzik a hölgyek, s mindössze 29,83%-át az urak. A gyermeknevelésben való részvétel hasonló tendenciára hívja fel a figyelmet, azaz a nők részvétele 68,26%, míg a férfiaké 31,76%.

A nők munkavállalási szándékát vizsgáló kérdések során arra jutottunk, hogy a kisgyermekes édesanyák visszatérését a munkaerőpiacra nagyban befolyásolja, hogy partnerük hogyan vélekedik a fizetett munkákról. A teljes mintára vonatkozóan azt tapasztaltuk, hogy a férjek/élettársak mindössze 4,35%-a állt ellenségesen az anya munkavállalási szándékához, 6,80% közömbösen, azaz a többség (88,82%) inkább támogatóan, illetve nagyon támogatóan gondolkodott az anya fizetett munkájáról.

A munkahely kiválasztása során kiemelten fontos volt az édesanyák számára, hogy biztos, stabil állást válasszanak, lehetőségük kínálkozzék a gyermek betegsége esetén otthon maradni, valamint a bölcsőde/óvoda nyitvatartása legyen összeegyeztethető a munkahely nyitvatartásával.

Irodalom

- Acker, J. (2009): From glass ceiling to inequality regimes, *Sociologie du travail*, 5(1): 199–217, <https://doi.org/10.1016/j.soctra.2009.03.004>
- Albrecht, J. – Bjorklund, A. – Susan, V. (2003): Is there a glass ceiling in Sweden? *Journal of Labor Economics* 21: 145–177. <https://doi.org/10.1086/344126>
- Arulampalam, W. – Alison, L. B. – Mark, L. B. (2007): Is there a glass ceiling over Europe? Exploring the gender pay gap across the wage distribution. *Industrial and Labor Relations Review* 60: 163–186. <https://doi.org/10.1177/001979390706000201>
- Balogh A. – Róbert P. (2008): „Foglalkozási mobilitás Magyarországon, 1992–2007.” In: Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*. Budapest, TÁRKI, 46–65.
- Barakonyi E. (2007): Munka és magánélet egyensúlyának megteremtése, *Tudásmenedzsment*, 8(2): 79–91.

TANULMÁNYOK

- Becker. G. S. (1981): A Treatise on the Family. Harvard University Press, Cambridge, USA.
- Beke I. (2020): A munka és a magánélet egyensúlya a kulturális szektorban. Kulturális Szemle 7(4): 76–84.
- Belinszki E. (1997): A munka nemesít? Elméleti magyarázatok a nők munkaerőpiaci helyzetéről. Szociológiai Szemle, 7(1): 133–155.
- Bhalla, S. – Kaur, R. (2011): Labour force participation of women in India. Some facts, some queries: LSE Asia research center working paper no. 40 Asia Research Centre, London School of Economics & Political Science, London
- Bianchi, S. M. – Spain, D. (1996): Balancing act: motherhood, marriage, and employment among American women. Russel Sage Foundation, New York
- Bigazzi S. (2003): Előítéletek. In: Varga A. (szerk): Esélyegyenlőség a mai Magyarországon. Pécsi Tudományegyetem, Romológiai és Nevelésszociológiai Tanszék, 15–36.
- Bíró E. (2008): A munka és magánélet összehangolásának „hagyományos” módja. Szociológiai Szemle 2008/1. 139–145.
- Blaskó Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. Demográfia, 48(2–3): 159–186. <http://demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/viewFile/588/440> (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- Bradshaw, S. (2013): Women’s decision-making in rural and urban households in Nicaragua: The influence of income and ideology. Environment and Urbanization, 25(1): 85–94. <https://doi.org/10.1177/0956247813477361>
- Brewster, K. L. – Rindfuss, R. R. (2000): Fertility and Women’s Employment in Industrialized Nations. Annual Review of Sociology, 26(1): 271–296. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.26.1.271>
- Booyesen, L. A. – Nkomo, S. M. (2010). „Gender role stereotypes and requisite management characteristics: the case of South Africa”, Gender in Management: An International Journal, 25(4): 285–300.
- Bukodi E. – Róbert P. (1999): A nők munkaerőpiaci részvétele és a gyermekvállalás. Statisztikai Szemle, 4: 202–224.
- Card, D. (2001): Estimating the return to schooling: progress on some persistent econometric problems. Econometrica 69: 1127–1160. <https://doi.org/10.1111/1468-0262.00237>
- Castles, F. G. (2003): The World Turned Upside Down: Below Replacement Fertility, Journal of European Social Policy, 13(3): 209–227. <https://doi.org/10.1177/09589287030133001>

TANULMÁNYOK

- Cotter, D. – Joan, M. – Seth, O. – Reeve, V. (2001). The glass ceiling effect. *Social Forces* 80: 655–681. <https://doi.org/10.1353/sof.2001.0091>
- Craig, R. – Xueda, S. (2011): The impact of education on unemployment incidence and re-employment success: Evidence from the U.S. labour market, *Labour Economics*, Volume 18(4): 453–463. <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2011.01.003>
- Drjenovszky Zs. – Sztáray É. (2021): Kisgyermekes szülők a munkaerőpiacon: otthonlévő apák, *Új Munkaügyi Szemle*, 2022, 3(1): 57–66.
- Eddy, S. – Sears, G. J. (2017): The glass ceiling in context: the influence of CEO gender, recruitment practices and firm internationalisation on the representation of women in management, *Human Resource Management Journal*, 27(1): 133–151. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12135>
- Engelhardt, H. – Kögel, T. – Prskawetz, A. (2004): Fertility and Women's Employment Reconsidered: A Macro-Level Time-Series Analysis for Developed Countries, 1960–2000. *Population Studies*, 58(1): 109–120. <https://doi.org/10.1080/0032472032000167715>
- Engler Á. (2013): Kisgyermekes nők a felsőoktatásban. Budapest, Gondolat Kiadó
- Engler Á. – Takács M. – Tornyi Zs. (2018): A munka-magánélet egyensúlya a női kutatói karrierútban. *Kultúra és Közösség*, 2018/4: 31–40.
- Fedor A. (2012): A kisgyermekes nők munkavállalási attitűdjei és integrációja. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem
- Fedor A. – Fónai M. (2017): A magasan kvalifikált fiatal munkavállalói csoportok elemzésének új megközelítési lehetősége: a prekariátus. Különleges bánásmód, 3(4): 7–17. <https://doi.org/10.18458/KB.2017.4.7>
- Fodor É. (2006): A different type of gender gap: How women and men experience poverty. *East European Politics and Societies*, 20(1): 14–39. <https://doi.org/10.1177/0888325405284248>
- Fodor É. – Gregor A. – Koltai J. – Kovács E. (2021): The impact of COVID-19 on the gender division of childcare work in Hungary. *European Societies*, 23: 95–110. <https://doi.org/10.1080/14616696.2020.1817522>
- Franz, W. – Kawasaki, S. (1981): Labor supply of married women in the Federal Republic of Germany: Theory and empirical results from a new estimation procedure *Empirical Economics*, 6(1): 129–143. <https://doi.org/10.1007/bf02509786>
- Gaddis, I. – Klasen, S. (2014): Economic development, structural change, and women's labor force participation: A Re-examination of the feminization U hypothesis, *Journal of Population Economics*, 27(3): 639–681. <https://doi.org/10.1007/s00148-013-0488-2>

TANULMÁNYOK

- Galasi P. – Nagy Gy. (2006): „A fiatal diplomások munkaerőpiaci helyzetének vizsgálata 1999–2003.” *Educatio* 2: 268–287.
- Geambaşu R. – Gergely O. – Nagy B. – Somogyi N. (2022): Az anyai szerep felértékelődése középosztálybeli magyar nők körében az első Covid19-lezárások idején, *SOCIO, Társadalomtudományi Szemle*, 12(4). <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.4>
- Geszler N. (2013): A munka és a család konfliktusának forrásai az európai férfiak életében, *Szociológiai Szemle* 24(2): 65–89.
- Goldin, C. (1983a): The changing economic role of women: A quantitative approach, Book Chapter published in *Historical Perspectives on the American Economy*, 549–572. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139174244.026>
- Goldin, C. (1983b): Life cycle labor force participation of married women: Historical evidence and implications: Working paper no. 1251 National Bureau of Economic Research, Cambridge, <https://doi.org/10.3386/w1251>
- Gorman, E. – Kmec, J. (2009): Hierarchical rank and women’s organizational mobility: Glass ceilings in corporate law firms. *American Journal of Sociology* 114: 1428–74. <https://doi.org/10.1086/595950>
- Grabe, S. (2010): Promoting gender equality: The role of ideology, power, and control in the link between land ownership and violence in Nicaragua. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 10(1): 146–170. doi: 10.1111/j.1530-2415.2010.01221.x.
- Grasmuck, S. – Espinal, R. (2000): Market success or female autonomy? Income, ideology, and empowerment among microentrepreneurs in the Dominican Republic. *Gender and Society*, 14(2): 231–255. <https://doi.org/10.1177/089124300014002002>
- Grossman, M. (2005): Education and Nonmarket Outcomes: NBER Working Paper, 11582. <https://doi.org/10.3386/w11582>
- Hajdú D. – Koncz G. (2015): A felnőttoktatás hatása a nők munkaerőpiaci helyzetére a Miskolci kistérségben. *Acta Carolus Robertus* 5(1): 41–52.
- Heckman, J. – McCurdy, T. E. (1980): A life-cycle model of female labour supply. <https://doi.org/10.2307/2297103>
- Hillman, A. – Shropshire, C. – Cannella, A. (2007): Organizational predictors of women on corporate boards. *Academy of Management Journal* 50: 941–52. <https://doi.org/10.5465/amj.2007.26279222>
- Horváthné P. V. (2020): „A nők munkaerőpiaci helyzetének elemzése Magyarországon”. *Taylor* 12(1): 41–51.

TANULMÁNYOK

- Juhász T. – Kálmán B. – Tóth A. (2018): A gyermekkel rendelkező és a nem gyermekes férfi dolgozók karrier elképzelései. *Metszetek* 2017, 6(4): 91–105. doi 10.18392/metsz/2017/4/6
- Karimli, L. – Lecoutere, E. – Wells, C. R. – Ismayilova, L. (2021): More assets, more decision-making power? Mediation model in a cluster-randomized controlled trial evaluating the effect of the graduation program on women's empowerment in Burkina Faso. *World Development*, 137, 1–22. doi: 10.1016/j.worlddev.2020.105159
- Kertesi G. – Köllő J. (2006): „Felsőoktatási expanzió, „diplomás munkanélküliség” és a diplomák piaci értéke.” *Közgazdasági Szemle* 53(3): 201–225.
- Kiaye, R. – Singh, A. (2013): The glass ceiling: a perspective of women working in Durban. *Gender in Management: An International Journal*, 28(1): 28–42. <https://doi.org/10.1108/17542411311301556>
- Kispéter E. (2012): Producing Women Mothers: Maternalist Labor Control in a Hungarian Factory. Doktori értekezés. Budapest, CEU
- Klasen, S. – Pieters, J. (2015): What explains the stagnation of female labor force participation in urban India? *World Bank Economic Review*, 29(3): 449–478. <https://doi.org/10.1093/wber/lhv003>
- Koncz K. (2016): A női karriertípusok és jellemzőik. *Opus et Educatio*. 3(1): 30–39. <https://doi.org/10.3311/oep.115>
- Koncz K. (1999): Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltást követően. *Munkaügyi Szemle*, 43(1): 22–27.
- Kooreman, P. – Kapteyn, A. (1984): A disaggregated analysis of the allocation of time within the household: Research memorandum 153 Department of Econometrics, Tilburg University, Tilburg, The Netherlands, <https://doi.org/10.1086/261453>
- Köllő J. – Nagy Gy. (1995): Bérek a munkanélküliség előtt és után. *Közgazdasági Szemle*, 42(4): 325–357.
- Kőműves Zs. – Pora G. – Szabó-Szentgróti G. (2020): Nők munkaerőpiaci helyzete a koronavírus-járvány kitörése előtt az esélyegyenlőség szempontjából. *Lépések: a fenntarthatóság felé* 25(2) (80): 6–9.
- Kőműves Zs. – Szabó Sz. – Szabó-Szentgróti G. – Hollósy-Vadász G. (2022): A családi állapot és a férfi vezetői szerepek kapcsolatának a vizsgálata. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok* 17(1–2): 29–39. <https://doi.org/10.14232/jtgf.2022.1-2.29-39>
- Központi Statisztikai Hivatal (2022): A 25–64 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint (2000–2021). https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0027.html (Letöltés dátuma: 2022. 12. 20.)

TANULMÁNYOK

- Központi Statisztikai Hivatal (2022): A 25–49 éves nők foglalkoztatási rátája 2009–2021. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0025.html (Letöltés dátuma: 2022. 12. 20.)
- LaRossa, R. – LaRossa, M. (1981): Transition to parenthood: how infants change families. Sage Publications, Beverly Hills, 10.1111/j.1547-5069.1987.tb00616.x
- Mabsout, R. – Van Staveren, I. (2010): Disentangling bargaining power from individual and household level to institutions: Evidence on women's position in Ethiopia. *World Development*, 38(5): 783–796. doi: 10.1016/j.worlddev.2009.11.011.
- Makay Zs. (2018): Kisgyermekes anyák munkavállalása és az ezzel kapcsolatos vélemények változása Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 179(11): 1702–1716. doi: 10.1556/2065.179.2018.11.11
- Matiscsákné L. M. (2017): „A magyar női vezetők munkaerőpiaci jellemzőinek bemutatása”. *Taylor* 9(1): 70–77. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/taylor/article/view/13077>. (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- Matysiak, A. (2011): Interdependencies between fertility and women's labour supply. *European Studies of Population*, 17. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-1284-3>
- Mayer J. (2009): A közoktatás fejlesztése szekció összefoglalója. http://www.ofi.hu/tudastar/szekcioulesek/kozok_tatas-fejlesztese. (Letöltés dátuma: 2023. 03. 10.)
- Nagy B. – Alena K. – Křížková, A. – Mrčela, A. (2012): A munkaerőpiaci politika hatása a nemek közötti egyenlőségre a gazdasági átalakulás és az EU-csatlakozás időszakában: Csehország, Magyarország és Szlovénia összehasonlítása. *Szociológiai Szemle* 22(1): 30–60.
- Nagy B. (1999): Munkahelyi előmenetel. In: Tóth I. – Lévai K. (szerk.): Szerepváltozások: Jelentés a nők helyzetéről. Budapest, TÁRKI, Munkaügyi Minisztérium
- Nagy B. (2009): Nők és férfiak a vezetésben. In: Nagy I. – Pongrácz T.-né (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. TÁRKI Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 52–64. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A878/publikaciok/tpubl_a_878.pdf (Letöltés dátuma: 2022. 03. 20.)
- Nagy B. (2013): „Nők a vállalati vezetőtestületekben és irányításban Magyarországon”. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* 3(2): 52–63. <http://www.iskolakultura.hu/index.php/tntef/article/view/33697>. (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- Nagy B. (2017): Létezik-e munka-magánélet egyensúly vezető állásban? *Szociológiai Szemle* 27(3): 75–103.
- Neulinger Á. – Radó M. (2015): A gyermeknevelés hatása a háztartások kiadási szerkezetére, *Statisztikai Szemle*, 93(7): 662–688.

TANULMÁNYOK

- Nguyen, L. L. A. (2005): A. Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. Magyar Pszichológiai Szemle, 60(1): 111–134. <https://doi.org/10.1556/mpszle.60.2005.1-2.7>
- Nemek Közötti Egyenlőség Európai Intézete (2020): Unpaid care and housework. <https://eige.europa.eu/topics/health/covid-19-and-gender-equality/unpaid-care-and-housework>, doi:10.2839/166151 (Letöltés dátuma: 2023. 03. 20.)
- Neményi M. (2016): Szülői feladatok és családfenntartás – amikor az anya a fő kenyérkereső. Socio.hu, Társadalomtudományi Szemle, 243–263. doi: 10.18030/socio.hu.2016.2.224
- Noonan, M C. – Mary, E C. (2004): The mommy track and partnership: Temporary delay or dead end? Annals of the American Academy of Political and Social Science 596: 130–150. <https://doi.org/10.1177/0002716204268773>
- Makay Zs. – Spéder Zs. (2018): Apaság, A férfiak gyermekvállalása és családi szerepei. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai Portré. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népeségstudományi Intézet, Budapest, 65–82.
- Makay Zs. – Szabó L. (2018): Válás. In: Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről. KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 29–45.
- Ochsner, M. – Szalma, I. (2017): Work-life conflict of working couples before and during the crisis in 18 European countries. In: Breen, M. J. (ed.): Values and identities in Europe. Evidence from the European Social Survey. Abingdon: Routledge, 77–100.
- Oreopoulos, P. – Kjell, S. (2009): “How Large are Returns to Schooling? Hint: Money Isn’t Everything” mimeo. <https://doi.org/10.3386/w15339>
- Petersen, T. – Saporta, I. (2004): The opportunity structure for discrimination. American Journal of Sociology 109: 852–901. <https://doi.org/10.1086/378536>
- Pongrácz T. (2006): Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai. In: Nagy I. – Pongrácz T. – Tóth Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005. Budapest, TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 73–86.
- Pozzan, E. – Cattaneo, U. (2020): Women Health Workers: Working Relentlessly in Hospitals and at Home. Geneva: International Labour Organisation. https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_741060/lang--en/index.htm, (Letöltés dátuma: 2023. 02. 15.)
- Primecz H. – Kiss Cs. – Toarnitzky A. – Csillag S. – Szilas F. – Bácsi K. – Milassin A. (2014): Magyarországi „munkavállaló-barát” (employee friendly) szervezetek:

TANULMÁNYOK

- Valóság vagy utópia: Avagy mit tanulhatunk tőlük? Vezetéstudomány, 45(10): 2–16. doi 10.14267/VEZTUD.2014.10.01
- Renaud, P. S. A. – Siegers, J. J. (1984): Income and substitution effects in family labour supply *De Economist*, 132(3): 350–366. <https://doi.org/10.1007/bf02380335>
- Rindfuss, R. R. – Guzzo, K. B. – Morgan, S. P. (2003): The Changing Institutional Context of Low Fertility. *Population Research and Policy Review*, 22(5): 411–438. <https://doi.org/10.1023/b:popu.0000020877.96401.b3>
- Sabharwal, M. (2013): From Glass Ceiling to Glass Cliff: Women in Senior Executive Service *Journal of Public Administration Research and Theory*, 25(2): 399–426. <https://doi.org/10.1093/jopart/mut030>
- Saleem, S. – Rafiq, A. – Yusaf, S. (2017): Investigating the glass ceiling phenomenon. *South Asian Journal of Business Studies*, 6(3): 297–313. doi:10.1108/sajbs-04-2016-0028
- Szabó K. (2017): A nők munkaerőpiaci részvétele Magyarországon európai összehasonlításban. *Studia Mundi – Economica* 4(1): 69. doi: 10.18531/Studia.Mundi.2017.04.01.69-81
- Szabó V. (2012): Szenvedélyem: a munka. *Függőség, amiért nem jár büntetés. Mindennapi Pszichológia*, 2: 42–45.
- Szabó K. (2019): A magyar nők munkaerőpiaci helyzete nemzetközi összehasonlításban. *Taylor* 10(3): 15–24. <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/taylor/article/view/32034>. (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- Szabó-Morvai Á. (2018): Nők a munkaerőpiacon: okok és következmények. https://www.mtakti.hu/wp-content/uploads/2018/12/mt_2017_hun_39-201.pdf
- Szalai P. (2015): Család és munka: a női foglalkoztatás összehasonlító elemzése. *Polgári Szemle*, 11(4–6): 435–444.
- Szalma I. (2011): A munkaerőpiaci helyzet hatása az első tartós párkapcsolat kialakítására és a szülővé válásra Magyarországon. Doktori (PhD) értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola
- Szalma I. – Matysiak, A. (2012): A nők munkapiaci stratégiái és a második gyermekvállalás Lengyelországban és Magyarországon. *Demográfia*, 55(2–3): 172–195. <https://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/457> (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- Sztárayné, K. É. – Drjenovszky Zs. – Dupcsik Cs. (2019): Miért megy az apa gyesre? In: Furkó P. (szerk.): *Népszerű tudomány – tudománynépszerűsítés. A Károli Gáspár Református Egyetem 2019-es évkönyve*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó, 220–232.

TANULMÁNYOK

- Takács J. – Szalma I. (2022): Munka-magánélet egyensúly és családi munkamegosztás. Szociológiai Tudástár 13, Családszociológiai mozaik. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó 119–137.
- Takács J. (2017): Aktívan törődő apák Magyarországon. Szociológiai Szemle 27(3): 104–126.
- Tam, H. (2011): U-shaped female labor participation with economic development: Some panel data evidence Economic Letters, 110(2): 140–142. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2010.11.003>
- Tanner, J. – Rhonda, C. – Jan, B. – Paul, W. (1999): Gender and income in pharmacy: Human capital and gender stratification theories revisited. British Journal of Sociology 50: 97–117. <https://doi.org/10.1080/000713199358833>
- Thompson, L. – Walker, A. J. (1989): Gender in families: women and men in marriage, work, and parenthood. Journal of Marriage and the the Family. 51(4): 845–871. <https://doi.org/10.2307/353201>
- Titan, M. – Matthias, D. – Jane, Olmstead-R. – Michèle, T. (2020): The Impact of COVID-19 on Gender Equality, NBER Working Paper No. 26947 April 2020 JEL No. D10, E24, J16, J22. <https://doi.org/10.3386/w26947>
- Vajda R. (2014): Munkaerőpiac, foglalkoztatás, vállalkozónők. A nők teljes értékű munkavállalásának akadályairól és esélyeiről. A nőtlen évek ára. Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség, Budapest, 99–151. <http://real.mtak.hu/id/eprint/25164>, ISBN 978-963-08-8911-7 (Letöltés dátuma: 2023. 04. 23.)
- Vassakis, K. – Sakka, G. – Lemonakis, C. (2018): Demystification of the glass ceiling phenomenon. EuroMed Journal of Business, 13(1): 2–19. doi:10.1108/emjb-06-2017-0023
- Veroszta Zs. – Györgyi Z. (2021): Képzési háttér és gyermekvállalási tervek. Educatio 30(2): 184–205. doi: 10.1556/2063.30.2021.2.2
- Yap, M. – Konrad, A. (2009): Gender and racial differentials in promotions: Is there a sticky floor, a mid-level bottleneck, or a glass ceiling? Relations Industrielles 64: 593–619. <https://doi.org/10.7202/038875ar>

TANULMÁNYOK

Peer-group ties and a prison sentence: a chance to enhance successful re-entry¹

FRUZZSINA ALBERT² – EMESE BIRÓ³

ABSTRACT

Interpersonal relationships of prisoners are of key importance from the aspect of their reintegration. We focus our attention on non-kin, primarily friendship ties on a sample of young Hungarian males convicted for the first time, for a relatively short period of up to 3 years. In our longitudinal qualitative research, 80 offenders from eight penal institutions were interviewed while serving their sentence and 31 of them could also be reached 6 months after they left the prison. We analyse what significance prisoners attribute to their friendship ties, how these change during the prison sentence, which factors influence their sustainment or dissolution, weakening or strengthening.

KEYWORDS: *Friendship, peer-group ties, qualitative methods, reentry, reintegration, social support, prison*

ABSZTRAKT

A fogvatartottak személyközi kapcsolatai a reintegráció szempontjából kulcsfontosságúak. Figyelmünket elsősorban a nem rokon, elsődlegesen baráti kapcsolatokra összpontosítjuk viszonylag rövid, legfeljebb három éves időtartamra elítélt fiatal magyar férfiak mintáján. Longitudinális kvalitatív kutatásunkban nyolc büntetés-végrehajtási intézet 80 elkövetőjével készítettünk interjút a büntetés letöltése alatt, és közülük 31 főt hat hónappal a börtönből való távozásuk után is el tudtunk érni. Azt elemezzük, hogy a fogvatartottak milyen jelentőséget tulajdonítanak baráti kapcsolataiknak, hogyan változnak ezek a börtönbüntetés során, milyen tényezők befolyásolják fenntartásukat vagy felbomlásukat, gyengülésüket vagy erősödésüket.

KULCSSZAVAK: *barátság, kortárscsoportos kapcsolatok, kvalitatív módszerek, reintegráció, reintegráció, társadalmi támogatás, börtön*

¹ This research was supported through a grant from the National Scientific Research Fund in Hungary (OTKA) grant K101325.

² Center for Social Sciences, Institute for Sociology and Semmelweis University Institute of Mental Health; e-mail: albert.fruzsina@gmail.com

³ Institute of Social and Communication Sciences, Department of Sociology, Faculty of Humanities and Social Sciences, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary; e-mail: biro.emese@kre.hu

TANULMÁNYOK

Introduction

The size of the prison population is significant, even growing in several countries, and so is the importance of reentry (Travis et al. 2001, Seiter – Kadela 2003, Petersilia 2003, Solomon et al. 2004, Crow 2006). As recidivism rates are high (40% in Hungary, Somogyvári et al. 2016: 11), it is of great importance to gain insights into the success factors of reintegration, and there are an increasing number of studies that analyze the experiences of prison inmates and the effects of different factors on the chances of recidivism (e.g. Nagin et al. 2009, Hochstetler et al. 2010, Cochran 2012).

The characteristics of interpersonal networks regarding social (re)integration are of paramount importance, as the resources and support available through them have great significance after leaving a penal institution. They are significant when trying to find a place to live or employment, receiving emotional support or just spending free time, which are all factors of successful reentry or ways of avoiding recidivism (Sapouna et al. 2011). Not only the basic structure of inmate social networks should be in the focus of attention, but also how inmates' out-of-prison social ties shift and change over time. Although incarceration dramatically disrupts the capacity for interaction with one's interpersonal relationships, it does not necessarily mean the termination of such ties. In case important ties can be sustained during incarceration, as visitation literature suggests, the results are reduced prison misconduct and after release decreased recidivism together with greater chances for successful family reunification and employment (see Cochran – Mears 2013, Bui – Morasch 2010). In the present article, we only briefly mention family ties and focus primarily on peer-group relations, dominantly friendship ties.

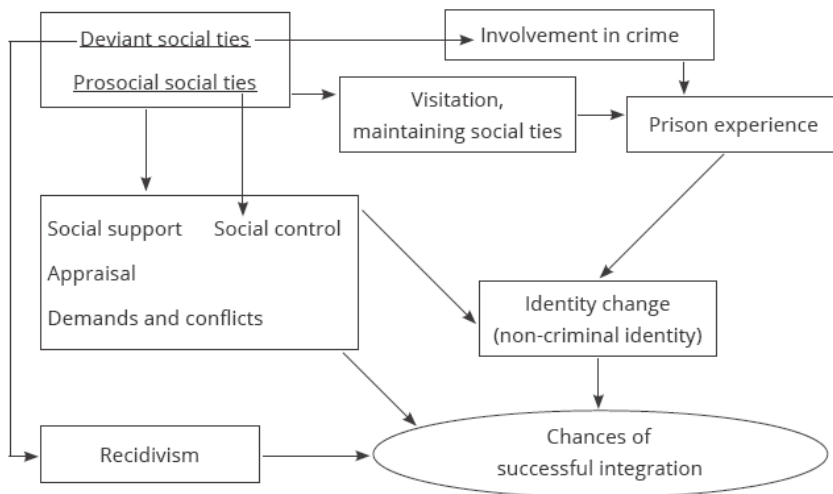
The role of interpersonal ties in getting in and out of prison

Based on previous research, the role of interpersonal relations in the success or failure of reintegration are summarized in Figure 1. (Albert 2015: 173). Social ties with deviant individuals may easily lead to the person's involvement in acts of crime which, thus, may result in a prison sentence. Also, if such ties are sustained after release from prison, they increase the risk of recidivism for the same reason. Prosocial ties, however, are sources of support both while someone is in prison and after release, and they may contribute to successful reintegration by offering new opportunities and resources individuals need to continue with their lives. Moreover, by exerting social control, they may also contribute to an identity change, the strengthening of non-criminal identity. Of course, this change is possible for those who have deviant ties, as well.

TANULMÁNYOK

Figure 1. The impact of ties outside prison on successful re-entry

If prison inmates have good relations with their immediate environment, they are more likely to try to comply with their expectations and give up their criminal career. Strong non-criminal family ties enhance this by structuring everyday life and providing informal support and control. Strong emotional ties with a wider circle of people like friends can promote sensibility to take into account the feelings of others when considering committing crimes again. Other people's trust is important for the individuals and can be a strong factor in refraining from crime (Caverley – Farall 2011). New employment opportunities or free-time activities may also support a crime-free lifestyle by providing new vistas to different interpersonal circles. Welch et al. (2008) also found that social support decreases criminal activity.

However, friendship ties are not only sources of social support while in prison and after reentry, but may also be risk factors. One of the basic tenets of criminology is that the environment plays a crucial role in committing crimes, that is why the social nature of delinquent behavior has turned the attention of researchers toward social networks, most often peer relations of criminals. Friends and other peers often play a key role in one's imprisonment or criminal career: a significant proportion of the literature analyzing friendship and criminal activity focuses on this very aspect from the point of the formation of the criminal carrier (see for example Akers et al. 1979, Haynie 2002, Meldrum – Boman 2013, Pratt et al. 2010, Vásquez – Zimmermann 2014), and recidivism, going back to prison (Uggen – Kruttschnitt 1998, Giordano et al. 2003, Weaver 2013).

TANULMÁNYOK

The second best predictor of criminal activity following committing crimes previously is having relationship with peers who commit crimes (Agnew 1991: 148). The connection between committing crimes and the peer network is not clear. The self-selection model (e.g. Gottfredson – Hirschi 1990) claims that criminal activity precedes the selection of criminal friends, while according to the social learning theory the direction is reverse, young people commit crimes under the influence of their criminal friends. According to Sutherland (1947), someone becomes a criminal if the number of criminal relationships exceeds the number of non-criminal ties. Later, researchers found that individuals are influenced by the behavior rather than the attitudes of their friends (Jensen 1972, Matsueda – Heimer 1987, Warr – Stafford 1991, quoted by Haynie 2002), so the most important factors are the imitation and the direct reinforcement of the behavior of friends (Akers 1985).

Young people having mostly criminal friends are more likely to become criminals themselves as compared to those having few or no such friends (Haynie 2002). Socialization theories, for example differential association and social learning theories, attribute this to a peer-group effect (Akers 1998). As both criminal and non-criminal ties can be present in a young person's interpersonal network, the degree of homogeneity of the network in this respect is important: if the network is not homogeneous, so it consists of both criminal and non-criminal ties, the behavioral norms and values regarding expected behaviors are less clear.

Granovetter's theory of social embeddedness (Granovetter 1985) highlights the fact that because it is important for the members of a network to maintain their ties, thus the network can generate trust and behavioral expectations and strengthen social norms. As in young age peer relations are especially important; thus, friendship networks are very effective in influencing the behavior of their members. Coleman stresses that embeddedness is a resource that generates social capital (Coleman 1988, 1990), and in case of young people, it satisfies their needs for social acceptance and personal identity. According to the approach highlighting the importance of social networks, the ones who get involved in criminal activity are those whose friendship network facilitates and supports that. By increasing the ratio of non-delinquent friends, the social capital generated in the friendship network increasingly supports the formation of norms, expectations, and behaviors to avoid crime. That is why it is important to analyze the structure and characteristics of friendship networks (Haynie 2002).

Sampson and Laub's (1993) highly influential age-graded theory of informal social control emphasizes the importance of life transitions and attributes major significance to the strength of social bonds in various life stages. They also highlight the significance of the transition from adolescence to adulthood, where an advancement of a "new self-identity as a desister of crime", as a family men, a hard worker, a provider is possible (Sampson – Laub 2017: 176), which may be especially relevant with respect to the target group of our research.

TANULMÁNYOK

The impact of detention on ties

It is evident from previous research that interpersonal networks are not static (1) due to societal changes but also (2) changes over the life course, for example, when the ego enters new contexts (school, work, retirement etc.) (Small – Pamphile – McMahan 2015, Cornwell – Laumann – Schumm 2008, Mollenhorst – Völker – Flap 2014). Incarceration is definitely the most extreme shock with respect to one's interpersonal networks, disconnecting the inmates from most of their previous affiliations (Schaefer – Bouchard – Young – Kraeger 2017). Regarding the special sub-population of prisoners, although the significance of social network characteristics has been recognized, the number of studies focusing on how detention impacts the social relations of prisoners was more limited. However, a growing number of studies has appeared recently (see Kreager et al. 2016), calling attention to the use of the network analytic perspective in prison studies, and the following year even a special issue of *Social Networks* (2017 October) was devoted to the topic, entitled *Crime and Networks*.

Volker et al. (2016) divide these cross-sectional studies into four groups: (1) studies on contact with friends and family while in prison, with a special focus on the significance of visitations, (2) prisoners' ties with other inmates while incarcerated, (3) studies focusing on the impact of a prison sentence on romantic relationships of prisoners and (4) research on changes of contact frequency of prisoners with friends and family members (see Volker et al. 2016: 48).

There are only few studies that concentrate on *changes* that occur in the social networks of prisoners, especially longitudinal studies that assess network transformations after release from prison. The Returning Home Project (see LaVigne et al. 2005, Naser – LaVigne 2006), which is a large-scale panel study that contains data on inmates of the cities of Baltimore, Chicago, Cleveland and Houston, interviewed inmates – similarly to our study – just before they were released from prison as well as two months and six months after their release. They were asked whether they agreed or disagreed with eleven statements about family relationship quality (see Visser et al. 2004). Results indicated no changes in family relationship quality and support in the period from before to after imprisonment. In a recent longitudinal Dutch nationwide study on the effects of imprisonment ("the Prison Project"), a representative sample of 1909 prisoners has been interviewed at the beginning of their imprisonment, as well as 6 months after their release from prison. These relationship-level data provide information about actual network members of the prisoners. Volker et al. (2016) analyzed the changes of the core discussion networks of prisoners before and after the prison sentence and found that only 40% of the pre-prison network members remained the same, and particularly friendship ties had a higher chance to deteriorate and get replaced by kin ties.

TANULMÁNYOK

Although a part of the extensive visitation literature examines the impact of visitation not only during imprisonment but also regarding recidivism, only a fraction of these studies involves the analysis of non-kin ties (e.g. Adams – Fischer 1976, Duwe – Clark 2011, Bales – Mears 2008), as they mainly focus on family relations (e.g. Hairston 1991, Jiang – Winfree 2016, Christian – Thomas 2006). Duwe and Johnson (2015) report that visits from community volunteers had an impact on recidivism when they examined 836 offenders released from Minnesota prisons. These visits significantly reduced all three applied measures of reoffending, and the effect grew as the proportion of these volunteer visits to all visits increased; thus, they propose the application of this finding for higher risk offenders who lack social support.

The Hungarian Penitentiary System

Hungary is a small EU member state with fewer than 10 million inhabitants in Central Eastern Europe. The ratio of prisoners exceeds the average of EU countries and has increased significantly over the past years (from 149.6 in 2007 to 185 per 100 000 persons in 2014), partly due to the fact that repressive criminal policies are increasingly dominant in the country. The majority of crimes involve theft or robbery. Imprisonment between 1-5 years is the most dominant. The 29 prisons in Hungary are run by the Hungarian Prison Service. The average prison population has been around 18 000 inmates recently; 92% of them are males. More than half of the prison population is aged between 30-49 years. The average overcrowding rate is 130% percent. There are minimum security, medium regime, and maximum regime prisons, and medium regime detention is dominant (43,7%). 50% of prisoners are first time offenders. 67% of the prisoners have primary education at most, so they are significantly less educated than the average population (Kozári – Rutkai – Sánta 2017).

One of the most pressing problems of Hungarian prisons is severe overcrowding, which persists over a long period of time and has demonstrable negative effects on the living conditions, activities and interpersonal relationships of prisoners in prison (Nagy 2015, 2016). Among the recommendations to mitigate the negative effects of overcrowding, the author also refers to the provision of family contact (Pallo 2015, cited in Nagy 2016). In parallel with the increase in prison capacity, also motivated by EU directives, the number of prisoners has also increased, reaching 18623 in 2021, a significant increase compared to previous years.⁴ In the press, one can read that prisoners are being moved from more crowded prisons to less crowded ones

⁴ https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0007.html

TANULMÁNYOK

to reduce overcrowding. This can also mean that they are moved further away from their families, making it more difficult to visit them.⁵

For our topic, a very important aspect of the system is the opportunities it offers for maintaining interpersonal relationships. There are several ways for prisoners to keep contact; the exact regulations depend on the type of the penitentiary institute (jail, prison or detention center) and type of regime. For visits, prisoners may have up to four visitors at the same time, at least once a month, for sixty minutes per occasion, but for no more than ninety minutes per occasion. They can phone their contact persons, ranging from twice a week for five minutes per occasion to five times for 10 minutes, on mobile phones provided by the institution. The price per minute is very expensive which results in an affordability problem, as well. Convicts may be permitted to have a pass to meet a visitor outside the incarceration institution. In order for a relative or a friend to qualify as your „contact”, they should sign a “Contact’s declaration form”, claiming that the penitentiary institute may register their personal details. The detainees must mail these forms to their future contacts, and only if these are returned can the prisoner submit a request. In case of non-kin members, the prison officer must also approve of the request. Prisoners may also send and receive letters and packages or money orders.

Services offered after release are limited, despite the fact that as a significant proportion of prisoners are from low-status families, these would be necessary to avoid recidivism. Those without accommodation are taken care of by the system providing for homeless people, which is right now more capable of helping them survive than offering substantial help in solving their housing problems. Employment services dominantly offer jobs in the framework of the at the time of the data collection very wide scale public works project, but these jobs provide insufficient income to cover even basic housing and living expenses. Some NGOs also offer services, but these are available only for a fraction of those in need. Therefore, those without informal support are in quite a hopeless situation.

The Current Study

The basic goal of our study was to find out to what degree young males spending their first relatively short prison sentence possess chances in relation to their eventually successful reintegration into mainstream society. We focused on the perceived changes in the subjective understanding of personal relationships of our target group, particularly friendship and peer networks, as the support available through and the characteristics (or the lack) of one’s interpersonal network is a very

⁵ <https://atlatszo.hu/kozugy/2023/03/02/megtelttek-a-bortonok-utaztatjak-a-rabokat-bedolt-a-zsufoltsag-mentesito-program/>

TANULMÁNYOK

important factor of successful reintegration or recidivism. We formulated the following research questions:

1. What is the meaning and significance of pre-prison friendships and peer relationships to the prisoners? How do they relate to pre-prison friends and peers? What was the role of friends in their imprisonment?
2. What changes occurred in these ties, while being in prison and after the release? How were these changes perceived and received by the prisoners/ released?
3. What factors influenced these changes? What can we say about the non-family ties that persisted over this period of incarceration? How does the prison experience affect these ties?
4. Are prison friendships possible, and what factors influence the formation of or retainment from this type of ties?
5. What happens to pre-prison and in-prison friendship ties after the release? How do these ties influence the chances of reentry and reintegration?

Method

The research project was carried out between 2012–2015. The design facilitates the comparison of the expectations of our target group in prison before the end of their sentence with their real experiences after leaving the correctional facility. The research topic was examined within the context of the existing venues for socialization – the family, social relations, labor market and the social environment. Special attention was paid to individual attitudes, motivations, and interpretations.

The method of research was qualitative data analysis. It is idiographic since we attempt to understand a wide array of personal experiences; it is inductive since we approach the general from the particular, and it is exploratory due to the relatively uncharted nature of the topic. Qualitative methodology was also chosen because we placed great emphasis on the contextualization of the problem, and as an added benefit, as with most other qualitative research projects, it enabled us to give voice to a group which otherwise is rarely audible, in this case people recently released from prison (Sofaer 1999). “Qualitative longitudinal research (following up cohorts of offenders and ex-offenders and gathering detailed evidence about the influences on their trajectories, pathways) has much to offer the medium and longer term development not just of offender management services but of criminal justice policy and practice more generally.” (McNeill – Weaver 2010: 11) Such a follow-up study provides accurate insights into the participants’ expectations and the subjective interpretation of their actual life conditions.

TANULMÁNYOK

Data collection

The actual research was carried out through personal interviews: two interviews were to be conducted with each participant; the first one taken in the detention facility within six months prior to the release of the inmate, the second in his residence six months after the release. Our study utilized a non-random sampling method that selected anyone who met some basic conditions described in detail in the Sample characteristics section. During the first stage, we interviewed 80 first-time offenders. For the interviews, we selected eight penal institutions in Hungary (Budapest, Tököl, Veszprém, Szombathely, Baracska, Pálhalma, Kecskemét, Szeged), each possessing special qualities, as our goal was to gain a varied sample. We were not aiming to get a representative sample of the target group, but attempted to register a multiplicity of experiences in the sample. Fieldwork took place in 2012–2013.

The participants were asked a range of open-ended questions to provide opportunity to share their personal experiences with us. During the first interview, they were asked questions about their family background and friends, their childhood, experiences with the educational system, work history, the story and circumstances of their incarceration, their experiences with prison-life, their expectations regarding the time leaving the prison. In the second round of interviews, we asked them to describe the process of readjusting to the free society after imprisonment and their experiences thereafter with family, friends, in their neighborhood, in the job-market. Our questions focused on reintegration, and unfortunately from the aspect of this present paper, no systematic network data collection was performed apart from the fact that the interview guidelines contained a number of questions about interpersonal ties.

The interviews were recorded using an audio device and then transcribed verbatim. Interviewers also took some personal notes on non-verbal aspects or other circumstances and personal impressions. The names and other personal data of the interviewees were not included in the transcriptions but were stored separately for use in finding our interviewees in the second phase of the study. The 80 interviews prepared in the first round mostly lasted between 45 minutes – 2 hours; in the follow-up phase, the 31 second round interviews we managed to prepare, although we attempted to reach all 80 respondents with various methods, lasted 30 minutes – 1 hour.

Analysis of the interview data

The voice-recorded interviews were transcribed verbatim, then coded and analyzed with the ATLAS.ti qualitative text analysis software (7.0.83 version). We primarily applied thematic analysis (Ritchie et al. 2014) by elaborating a thematic framework

TANULMÁNYOK

based on the research questions, main topics, and the questions of the two interview guides. Some of the themes (codes in ATLAS.ti) related to the friendship ties were e. g. *The description of the crime, Strengths/weaknesses in finding employment, Friends in prison, Childhood friends, True friends, Keeping contact from prison with friends and pals, Change in friendly relations, The role of friends in the crime(s) committed, Role of friends in reintegration*, etc. By systematically going through the interviews, we connected the corresponding interview fragments to these codes. We also applied open-coding, identifying various sub-themes and further themes of the specific phenomena in focus. New analytical viewpoints emerged, thus new codes and subcodes were formed as well (e.g. *The significance of work while in prison, Loneliness*), and the relevant quotations were connected to these, as well. In the primary analysis, it was possible to create various outputs based on one or more codes, that is, it was easy to obtain an overview of the various themes.

At the same time, we created a classification system of the interviews (based on the interview transcripts), which are called document groups in ATLAS.ti, which signify characteristic features of the interviewees and may be used as variables. Thus, the interviews were classified into these document groups based on the data and information gained from and analyses of the texts. This way it was possible to easily filter the coded interview quotes based on several criteria (e. g. Marital status, Educational level, Location of the penal institution) and also, by importing these variables to the Excel or SPSS programs, they provided a comprehensive and detailed picture of the main characteristics of the interviews. Excerpts of the interview responses are reported verbatim in English translation.

Sample Characteristics

The aim of our study was to detect subjective expectations of prison inmates considered as most likely to reintegrate into society after a prison sentence; thus, we targeted males younger than 35 years, spending their first, relatively short-term (maximum 3 years) prison sentence who were voluntarily willing to participate in our study. We intended to choose first-time offenders but, in fact, realized that being in prison for the first time is not at all equal to being a first-time offender (see Appendix 1).

Nearly one fifth of our 80 respondents are from the capital city of Budapest, one third lives in villages, and the rest in towns. Little more than 2/3 is maximum 26 years old. 11 respondents have not finished primary school, and almost half of them have only primary school degree. Nearly one third of them are skilled workers while only one tenth have at least a high school degree. A quarter of our respondents considered that the prison sentence has an effect on their refraining from crime in the future. Two thirds of them have friends or acquaintances and almost half

TANULMÁNYOK

of them have family members who have been in prison before. A quarter of them mentioned belonging to the mostly deprived ethnic minority, the Roma, during the interview,⁶ though we did not ask about ethnicity directly. In reality, two thirds of the interviewees were not first time offenders but got their first prison sentence this time. A quarter of them had never worked before going to prison. Every third of them mentioned drug or alcohol-related problems.

We must note that there may be some positive bias regarding the second wave of our interviews. If we compare some characteristic features of those who provided us with only one interview with those whom we could interview before and after release as well, we can see that this latter group in fact is in a more favorable situation (the second figure refers to the group participating only in the first interview):

People in the group with two interviews have:

- Higher educational level, for example, the proportion of those with at least vocational education: 50% versus 33%.
- More positive future outlook: 74% versus 65%.
- More friends expecting them back after release: 73% versus 53%.
- More regular contact from prison with people who are not their family members (e. g. friends, acquaintances, employer, colleagues): 63% versus 45%.
- Better employment prospects: 53% considered that he is expected back at his former workplace (legal employment or not) versus 29%.

The above data may support that we were more likely to be able to reach those for the second interview, who were in a less unfavorable situation among our original 80 respondents (see also Appendix 1).

Data Analysis and Findings

In the following sections, we present the main findings of our research with respect to the role of peer group ties in three time dimensions: before, during and after imprisonment.

⁶ Hungary is an ethnically homogeneous country with the exception of a considerable Roma population. Studies estimate the size of the Roma population to be 5-6% of the population of Hungary (Kemény et al. 2004). The majority of the Roma are affected by poverty and social exclusion.

TANULMÁNYOK

Relationships before getting into prison

WHO ARE FRIENDS?

Similarly to the average population (Albert – Dávid 2007), most friends of our respondents come from the school, the workplace, or especially in smaller settlements, from the neighborhood. In case of best friends, the long duration of the relationship is also a basic element, often the parents had known one another, or the friends went to school or even kindergarten together. Several interviews provide us with information on the content of friendships. In accordance with previous research (Rubin 1985, Bruckner – Knaup 1993, Fehr 1996) male friendships are mostly based on common activities, similar interests:

"If there is no work to do, we organize a grill party, go to the beach, drink and the like." (Participant 109)

"We went to wander around, to the movies or just talked.... As every company is a little different, I do something different with each." (Participant 120)

As we received information on interpersonal relationships while our interviewees were already serving their sentence in prison, the renumeration of ties bears the influence of the prison-experience, often resulting in a significant re-evaluation of the qualities of such ties. One group of respondents had a basically positive view of their former friendship networks:

"We understood one another, everybody talked about their problems, we always went to the pub after work to drink a couple of beers, we never had a fight or were angry with one another, we could always discuss anything." (Participant 103)

Most of our respondents claimed to have friends, but a number of them claimed to have no friends at all. This was mostly connected to the lack of trust, a disappointment, often related to the prison experience.

"I do not think there are friends. Maybe because I considered someone a friend, and then I got very disappointed." (Participant 115)

Those lacking friends often tried to receive similar support from family ties. The majority of the interviewees reported to have contact from prison with one or more family members. In some cases, the social support given by family members made these ties even stronger and more intimate:

TANULMÁNYOK

*"My mom has supported me ever since I am in (prison). She asked at the beginning if I had any friends, but my friend is my mom, I tell her everything."
(Participant 140)*

THE ROLE OF FRIENDS

Looking into the role of friends in being sentenced to prison is also part of our first research question. Studies found that in communities which are involved more in criminal activity the level of social capital is low, and that the social capital, or at least the „legal social capital” of recidivists is very scarce. The damaged nature of kinship and friendship networks of these people force them to lean on their criminal ties, which increases the risk of recidivism (Webster et al. 2006).

In line with the literature, in most of the interviews the role of friends in getting into prison was mentioned, often as the negative impact of recent friendship networks as opposed to the „good” old friends.

*"My old friends are also naughty, but not that way. With them, we went for the girls, had parties, that was all. But the recent ones had been in prison for 10 years, working was not fashionable with them. I wanted to go to prison, I am serious. So that I would be a cool guy. We always had fights, were showing off. But for whom? I do not know. We chose bad idols. That was the problem."
(Participant 109)*

On the other hand, we also found examples that the lack of friends, the lack of real quality human relationships, communication, the lack of social control (Gottfriedson – Hirschi 1990) led to crimes. Moreover, almost half of the prisoners had one or more relatives who have previously been sentenced to prison. Some of them, especially brothers or male cousins, contributed to the crimes committed by our interviewees. In their case, the lack of social control based on family background is evident.

CHANGES IN FRIENDSHIPS – RE-EVALUATIONS

Investigating the changes that occurred in friendship ties, the number of these ties first seemed to be a relatively simple question, but proved to lead to more insightful further issues. When asking about the number of friends, most people initially replied as „many”, mentioning 5-10 or even more friends, but later on more refined distinctions were made, most often by separating true friend(s) and buddies (*„igaz barát”* vs. *„haverok”*). In determining the quality of friendship, a decisive momentum among our interviewees was going to/being in prison, which can also be considered

TANULMÁNYOK

as a „friendship-test”, which was used by these men to evaluate their friendship ties. To put it differently, they compared the cultural friendship-scheme to their actual experiences with their friends, and this comparison often resulted in a negative conclusion. Some realized they have never had real friends, as they did not receive the support and care which they had expected in such a crisis situation, so retrospectively they re-evaluated these relationships. Often the symmetric, giving-and-receiving aspect of friendship expectations failed both in relation to themselves being in prison and also supporting their loved ones „outside”:

“I have friends, but I lost interest in them. I do not have friends any more. They do not write to ask if I am dead or alive. While outside, they hanged out with me all the time as I bought them alcohol...I write them but they do not answer. This is not friendship. I was good only until I had money. But I have no money now.” (Participant 116)

Some expected in advance that they were going to have fewer friends after they go to prison; they considered it as a natural phenomenon:

“I used to have many friends but as I got in (to prison), some disappeared, but I expected it. Those who I was in daily contact with, but they do not even write a letter... I do not have any contacts with 80% of my former friends. I used to have about 20 closer friends, 3-4 remained. But one could expect that.” (Participant 105)

These quotations indicate that many friends failed this „test”; however, although less frequently, the opposite also happens: certain relationships turn out to have those characteristics which prove to be essential through the prison experience, and the interviewees were not aware of them.

“You realize in prison who is a friend. My best friend for ten years is not my friend any more...because of my girlfriend. But there is one guy, older than I am, we had not met for a long time, but he learnt that I was in prison...and he wrote me a letter asking what I needed. He was the only one...” (Participant 113)

“...my friendship with my best friend grew stronger. He did not only say he would help, but he did help.” (Participant 130)

Interestingly, new friendship ties were in several cases not completely new ties but people the prisoners had known in the past. However, the quality of their

TANULMÁNYOK

relationship changed, as these people – often surprising the inmate – proved to be supportive during the prison sentence.

The factors that influence the changes in ties from outside the prison (pre-prison relationships) are described in more detail later in this study. As it can be seen from the quotations above, it is of primary importance in several cases whether a friend will be registered as a contact officially or not.

The time spent apart from friends erodes even those friendship ties that seem to be stable at the beginning of the prison sentence:

“Now that I am in prison, at first regular contact was kept, letters, phone calls, but as years go by, we do not send messages to each other, I am not interested in them any more. At the beginning if I could, I called a couple of close acquaintances, they went to see my parents, sent in parcels, but then it all stopped completely.” (Participant 123)

It is very important to highlight that inmates, while in prison, counted on the friends who have passed the „prison test” after they leave prison, and we can check how much these expectations were fulfilled due to the longitudinal nature of the study.

The meaning of friendship ties to our prisoners and the changes that occurred in these relationships thus proved to be strongly related to their prison experience. Prison experiences made expectations toward a true friend very clear: a friend is someone you can always count on, friendship is a symmetric, mutually supportive intimate relationship. The blurring of the line between friends and family is indicated by the fact that in some interviews it was mentioned that someone is such a very good friend that can be viewed as a sibling, or even more/better than that, or a certain sibling has also a place among friends, and acts not only as a brother but also as a true friend in the egocentric network.

DIFFICULTIES OF KEEPING CONTACT WITH FRIENDS OUTSIDE THE PRISON

The difficulties, limitations and high price of maintaining outside contacts were often mentioned by our respondents. A quarter of our sample are socially excluded, their families live in dire circumstances. Social inequalities are reflected in the possibilities of maintaining contacts. Prisoners in better financial situation could contact their ties more frequently, while others scarcely had a chance to meet their family members in person, as they did not have the money for a visit:

TANULMÁNYOK

"Phoning is rather expensive. Writing letter also. Everybody is struggling to receive a bonus-talk. I could only get one visit for the month, there is fight over it." (Participant 102)

Due to the aforementioned reasons, some prisoners consciously select and concentrate their resources on keeping contact with family members:

"I agreed with my friends that after release I am going to hang out with them a lot, but the few opportunities I have here, I will use for my family." (Participant 103)

Based on the literature, the chances of reintegration are decreased by this otherwise rational strategy that prisoners, due to practical reasons, choose to maintain their strongest, family ties at the expense of their weaker ties (Granovetter 1973), which may provide them with more diverse resources.

Some do not even try to keep contact with friends so as not to put them in an embarrassing situation. Yet it may also be that they only defend themselves with this strategy from disillusionment and refusal.

"I did not send my friends a contact request. I did not want to make them feel uncomfortable that I send it so as to ask anything." (Participant 108)

Some others just do not want their friends to see them in prison; they feel ashamed.

"Honestly, my friends would keep contact, but I only want the family, I feel ashamed even in front of them." (Participant 142)

Interpersonal ties in prison

Inmates may have interpersonal relationships with people "outside" and those inside the prison, with other inmates, or the prison staff. Clemmer's often cited prisonisation theory claims that in case the outside relationships of inmates are good, it protects them from overtaking the value system of criminals (Clemmer 1940, cited by Papp 2012). Papp (2012: 22) however points out that a number of researchers consider outside relationships by definition positive and non-criminogen, which may not be the case, as often family and friendships ties play a central role in a criminal carrier, and maintaining further contact with these may reinforce the acceptance of the norms of the prison society.

TANULMÁNYOK

It is difficult for prisoners to satisfy their interpersonal needs in prison (Cooke et al. 1990). Stress levels are very high in such total institutions as prisons, which means that supportive relationships are very much needed, although some studies indicate different patterns of psychic stress and supportive networks in prisons than in civil life (Lindquist 2000). Our fourth research question was about the possibility of prison friendships and the factors that influence the formation of these. According to Corley (2001), men make friends in prison for two main reasons: protection or comfort. The quality of friendships in the prison is influenced on the one hand by the *masculinity code*: be masculine, tough, do not show weakness, do not let others know about your problems, your personal details, do not be caring, and also the *prison code*, that is, mind your own business, protect yourself and those who hang out with you, and keep your mouth shut. Neither of these expected behavioral norms favors the formation of long-term real friendships. Despite this, friendships are formed in prisons as well, for being close together for a long time provides plenty of opportunities to form and deepen new relationships.

On the other hand, in case such ties are formed (especially among those serving long sentences), it can even attract people back to prison, as they miss their prison relationships after release. Friends from prison can also provide support for each other while in prison and after release, and especially as after long years spent in prison interpersonal networks existing prior the prison sentence can get seriously damaged or even cease to exist, former prisoners may get support in finding housing or employment with the help of their former inmate friends. However, prison norms (Mind your own business! Be masculine!) and the negative environment where paranoia is adaptive and trust levels are low, hinder the formation of quality ties.

Interviewees with limited family support are more inclined to form new ties in prison. Several people mention that the real quality of ties formed in prison will be tested after release from the penal institution. While in prison, most people plan not to get involved again with those who played a role in their getting into prison, or with those who turned to be “false” friends, not providing support while in prison. Some people intentionally plan to form new friendship networks, which better suit their new (non-criminal) ego. This latter strategy is very important in forming a new, non-criminal identity and enhancing desistance from crime.

The prison code does not permit making friends with the prison staff, as it may indicate that the prisoner is an informer. That is why prisoners try to talk the least possible to guards in front of others. To get new friends from the outside world is also difficult, but not impossible.

As indicated earlier, prisons are not the ideal locations for friendships and several of our interviewees shared this view. They identified a number of reasons for that, including the lack of trust, the lack of free-time programs organized from one's own free will, the general atmosphere, the lack of (intimate) conversations.

TANULMÁNYOK

“As we are in prison, you cannot let anyone be close. Usually friendships here are fake. In case there is friendship, they will commit crimes again together after release.” (Participant 140)

“I have learnt a lot in prison including that there is no such a thing as a friend. Even if we eat from each other’s mouth, you can never know the real intentions. Maybe your best friend betrays you.” (Participant 202)

The intention to create possibly good, unproblematic ties with fellow prisoners and the staff, to provide support for one another appeared in the majority of the interviews; however, they are afraid of making deep, intimate bonds.

“Everyone inside takes up a style, a role, but you show your real face only after release. Inside you only get a tiny little part from a person.” (Participant 120)

Some phrased that it is not even worth investing into a relationship too much, as one will be released earlier than the other, and the chance of sustaining the tie after release is minimal, due to, among others, the distance of the places of living. Despite the fact that most prisoners have a negative attitude towards making friends while in prison as no one can be trusted, yet 36 prisoners out of 80 claimed to have one or a few friends in the prison. It is understandable from the aspect that being locked up together for a longer period offers numerous opportunities for deepening a relationship or making new friendship ties, in line with the meeting opportunity argument of Feld (1982). Sharing available resources and leaning on each other also deepens certain relations.

In these prison friendships the generally observable principle of homophily is also at play, prisoners seek “similar” others (who are from the same neighborhood, who also work while in prison or maybe even work together, who also have a family or married, who will be released at the same time etc.) An often mentioned aspect was that the friend is also a “first-time offender, does not belong here”, and among the relationship expectations, mutuality and prospective support after release were also considered to be important. This aspiration may enhance successful reentry.

The durability of the prison friendship can only be tested after release, several prisoners mentioned that it will only turn out in the long run after release how functional the prison friendship really is.

“There is one guy in the same shoes as I am, but I may not call him a friend. Real friends always support you in good or bad, I think you cannot judge it while in prison.” (Participant 119)

Some reject the mere possibility of making a prison friend for fear of recidivism.

TANULMÁNYOK

*"I would like to avoid the possibility that I may do something because of them or under their influence. None of them are in prison for the first time."
(Participant 115)*

The next quote phrases explicitly the idea of better relationship alternatives and also the fear of the negative impacts of possible criminal ties for the future:

"I have enough friends outside. Even if they are first-time offenders as I am, they will come back here." (124)

On the basis of the interviews conducted, it seems that those having no friends outside the prison or have been disillusioned with them are more likely to try to build relationships they can lean on later on, after release.

*"I do not have friends outside any more. There is one inside here. We plan to help each other, I will come and pick him up as I will be released first."
(Participant 116)*

To sum up the answers to our research question if prison friendships are possible and what factors influence the formation of or retainment from these type of ties, we came to the conclusion that imprisonment has negative impact on the former interpersonal network, especially friendship ties, but offers only limited new opportunities to replace the lost ties with durable new ones from the prison. Especially prisoners whose former networks seems to have consisted of lower quality relationships are open to making new friends in prison.

After release from prison

While in prison, expectations in relation to friends concerning re-enty were also influenced by the changes in pre-prison ties. In the first interview, we asked about expectations after release. Some had extremely positive expectations: their friends would help them find a job; they are going to welcome them. Others were also hopeful in this regard but also had some doubts concerning how much they can lean on such support. Those prisoners, whose friends failed the "prison friendship test", were rejective: if friends were not there for them in trouble, they will not need them after release either. This view is often linked to the fact that friends played a part in their incarceration, so in case they do not want to go back to prison, they must refrain from being friends with them. This disillusionment with such friends may trigger a process of identity change in these prisoners, help them reevaluate their past, their

TANULMÁNYOK

lives, and change their individual preferences, which – among other factors – is an important factor in successful desistance from crime.

Some people in prison planned to form new friendships if released, which may better suit their altered ego. This also indicated a wish, hope, and intention to change and commit themselves to a different, crime-free future. This positive attitude, a faith in a different life also contributes to desistance. Burnett and Maruna (2004), in a ten-year long follow-up study found that 40% of those with positive faith in the future while 70% of sceptics became recidivists, and former prisoners desisting crime were especially optimistic about their control of their future (Maruna 2001).

In line with their plans formed in prison, most of our 31 ex-prisoner interviewees whom we could reach for a second interview after release, did try to refrain from their more problematic friends so as not to get back to prison. These were mostly the friendships that failed the “prison test” anyway. As our second interviews were prepared relatively soon (3-6 months) after release, we do not know how these intentions prove to be persistent. We could also observe a turn toward family members instead of friends.

“I swore that apart from my siblings and children I need no friends. They cause all the problems, they led me to prison.” (Participant 110)

Some people tried to make up for lost relationships with new ones:

“I selected a lot. Or should I go back to those silly things again? I dropped out many, but there are new acquaintances, new faces, maybe not so cool as we were, but they do no bad things.” (Participant 144)

As to how much relationships formed in prison last, there were some examples for both lost and stronger ties, but in a number of cases prison friends already got back to prison.

We could rarely observe the phenomenon the literature describes that people are longing for their prison life to a certain extent (Fleisher 1989). In our study, it was mostly in relation to ties formed in prison:

“I miss them, it would be a lie to tell I do not, as there are certainly moments when I do miss them, I spent two years with those people. It started to become almost like family, as you can count on them.” (Participant 111)

Although the research participants considered the role of their families (family of origin and/or family of procreation) as a factor in their successful reintegration of paramount importance, some evidence exists in the interviews that friendship ties also contributed to the reentry process. Family members provided the most detailed

TANULMÁNYOK

information on various aspects of instrumental support received (in housing, finding a job, material support). Emotional support was mentioned in general terms or considered as self-evident. Informational support and appraisal seems to have lower significance. Negative aspects only emerged in few interviews. Social control exercised by family ties is prevalent indirectly, respondents mentioned self-control which is enhanced in an optimal situation by social ties. Not only social support received, but also the intention to return it appeared, especially in cases where released prisoners work in order to contribute to living expenses; thus, they have less motivation and time to spend time with “bad” friends.

Most respondents emphasized the increased importance they attribute to their families, and they claim trying to avoid situations which risk being together with them. This of course characterizes those with supportive family backgrounds. Those whose partnership relations which broke up while in prison or right after release and could not yet find a new partner are more at risk due to loneliness or boredom, which may easily lead to risk-taking or recidivism. Thus, in their case the support of friends and their family of origin would be even more important. A turn toward family relations as opposed to friends seems to be a general trend. The friends who managed to pass the former “prison test” proved to be an additional source of support in reentry and reintegration, especially finding employment.

Discussion

When analyzing the impact of the prison sentence on the non-kin segment of interpersonal networks, a striking feature is that our data actually reflect dynamic re-definition of friendship over time (a part of which we termed the “prison-test”). The prison sentence seems to drastically limit the circle of friends even in case of such a relatively short incarceration episode, and mutuality, symmetry, trust, and support appear as strict criteria of friendship; moreover, a significant part of the previous friendship networks fails to meet them. In extreme cases, prisoners realize they do not have any friends at all, which is a major trauma, but it also indicates an important lack of resources regarding successful reentry. Some manage to form new peer relationships either in the prison or others reclassify some of their former ties as friends. The first recent complete network study of prison inmates in a unit of a medium security men’s prison in Pennsylvania found that 98% of the inmates get along with at least one other inmate, but on average with 3.8, and that the inmate network resembles friendship networks in other settings (Schaefer et al. 2017). The authors concluded that the self-organizing inmate society can foster social integration similarly to other settings. In our study, friendships formed in prison seemed especially important for those who lacked such ties in other settings.

Regarding the factors that influenced the changes in pre-prison interpersonal relationships: maintaining ties with friends and family requires opportunities for

TANULMÁNYOK

contact, interaction, and the lack of it weakens relationships, especially as time goes by. A number of people are imprisoned further away from their homes and keeping contact (e.g. phone calls) is costly and is also restricted to a circle of individuals formally accepted as “contacts”. Some prisoners cannot write properly or do not consider writing to be a suitable means of communication, so letters may not work.

The positive effect of visits on decreasing behavioral problems in prison and recidivism has been indicated by a number of studies (Lembo 1969, Jiang – Winfree 2006, Lahm 2008). Visitation research results found that the recidivism rate of prisoners whom no one visited while in prison was three times higher than the rate of those who were visited at least three times (Holt – Miller 1972, quoted by Wright – Wright 1992: 5). A possible mechanism behind this may be that visits help prisoners maintain their social relations and increase their social capital, which on the other hand helps them not to identify with the deviant criminal subculture (Cochran 2012). This aspect may be of paramount importance in case of first-time offenders. Unfortunately, despite the fact that supportive interpersonal ties are key elements of successful reentry after release, it can be stated that – at least at the time of our research – the penal system does little to help sustain existing interpersonal ties, let alone help build new ones, although the necessary infrastructure is in place, and the increased frequency and support of visits could be accomplished with very moderate costs as compared to other interventions. In Hungary a major obstacle in the way of increasing the number of visits is the very low number of supervisors and reintegration officers in penal institutions. In case of those who end up having no such informal support available for them, interventions should help the formation of a supportive, non-criminal interpersonal network.

In Hungary, new law-enforcement regulations came into effect in 2015, placing more emphasis on various fields of reintegration than the previous regulation, and providing more institutional support for them (e.g. regarding employment, housing after release) (Felkai 2013: 5). The new regulations, in theory, offer more opportunities for communication with new forms: e-mail, video-phone and specially constructed mobile phones. Previously only landline phones could be used for a limited period of time, in the presence of the prison staff (Schmehl 2013: 20). At the time of our data collection the previous law (1995. /CVII.) was in effect, which also included that so as to enhance the chances of reintegration, maintaining contact with former relations, primarily family members, should be supported, stating that creating and maintaining stable and durable family relations fail in the case of a significant proportion of prisoners (Hatvani 2006: 52). Despite the fact that the emphasis was on maintaining or settling family ties as a task of the penitentiary system, it should have also supported any interpersonal relationships with the potential to enhance successful future reentry (Hatvani 2006). Another means of keeping contact with the outside world was working at an outside workplace, or short leaves from the institute (Vókó 2014). This latter option was scarcely

TANULMÁNYOK

mentioned by our interviewees. There has not been a publicly available scientific evaluation so far on the impact of the recent changes on keeping contact; however, news pieces from the media unfortunately indicate no significant improvements in this dimension so far.

Our qualitative research has come to some similar conclusions as the quantitative analysis on the changes of core discussion networks of prisoners in the Netherlands (Volker et al. 2016) especially regarding two aspects: the prison sentence changes interpersonal relationships in a significant way, but less so, if the prisoner had good quality ties before imprisonment. Especially friendship ties dissolve, while a strong orientation toward kin relations can be observed. In our case a possible explanation could also be that at this stage of young men's lives peer relationships are losing their importance.

After release, the intentions to refrain from "bad" friends and turn toward the family are often explicitly connected to prevent recidivism, and the formation of a new, non-criminal network can be observed. The time-frame of the study does not permit judgement of how persistent such plans are. Our findings, which suggest that most of the released prisoners really tried to avoid former problematic friends may also have to do with the unintended selection bias: as mentioned before, we suspect to have found the better-situated part of our former prisoners after release, those who had a place to return to, who provided us with valid contacts where they could be found, and who were willing to talk to us for the second time. This may be linked to the fact that in their cases the difference between their expectations in prison versus the realities they experienced after release are not so different. Maybe several of our first round interviewees did not want the second interview because that would have forced them to face the discrepancy between their original expectations and future plans and the more negative realities after their release, or they did not want us to see their new situation which may have been worse than what they had described or expected.

As maintaining "outside" relationships while in prison is significantly limited, it often leads to the weakening of even good quality friendship ties, as most people understandably focus on their closest family members: partners, children, parents. This weakens wider networks that could provide links to more diverse resources, which are of key importance after release, for example, when trying to find employment. This is a very practical aspect why the focus of non-kin relations of prisoners' networks is important. By all means, it seems important to promote the maintenance and strengthening of supportive interpersonal ties, including both kin and non-kin ties during the prison sentence (Sapouna et al. 2011) and after release to help former prisoners break away from their criminal networks, in order to decrease their chances for recidivism. On the other hand, it is extremely hard to terminate negative relationships, especially in case the prisoner is not welcome by a well-functioning family or non-criminal friends. It is difficult and time-consuming

TANULMÁNYOK

to build new relationships, and the feelings of loneliness and exclusion chase several people back to their former deviant, or prison friends. Thus, social isolation is a risk factor of recidivism, as well.

Conclusion and Policy Recommendation

Although our fieldwork took place a decade ago, in 2012–2013, unfortunately, despite the changes of legal regulations aiming, among others, to promote the maintenance of ties, the actual practice has not changed substantially, so both the empirical reality and the policy aspects we tackle are still quite current. The prison experience itself seems to act as a very serious test of former ties: the resulting re-evaluation of one's former relationships as weighted by the support they provide in times of trouble leaves a lot of prisoners with the feeling of loss and loneliness, and it is a cause of their increased orientation toward their families. In the definition of friendship, reciprocity, support in times of trouble, and trust become key elements at the expense of having a good time together.

Based on our results some policy suggestions can be framed:

(Re)integration of prisoners into society is an important goal, and the practices of the institutional system should reflect this.

It can be considered tragic that the overwhelming majority of released prisoners cannot rely on any kind of substantial institutional support in helping to solve their housing and finding employment, despite the fact that it is the best interest of society. Not providing any individualized formal support in securing housing and employment, the two most basic elements to sustain living and to avoid recidivism means that chances for a further crime-free life are minimal for these people, unless their informal social networks have resources to support them. This is highly unlikely in a significant proportion of the cases, as offenders have higher probability to be affected by poverty and social exclusion, housing poverty, low educational level etc. The fact that the majority of former prisoners do not receive any institutional support or follow-up after release is a very negative phenomenon not only from the aspect of avoiding repeat offences, but also the system does not even have a minimal amount of information on these people either.

The results of our research also call attention to the dangers of imprisonment with respect to socializing people into a criminal career; thus, a prison sentence should be avoided in all possible cases, especially in connection with petty crimes. While analyzing the interviews, resources available through one's interpersonal ties appear to be a crucial dimension not only regarding social support, that is, emotional, financial help, providing the most basic preconditions after release by securing housing and helping to find employment, but also from the aspect of sustaining/strengthening, or, less often, forming a non-criminal identity. Thus, the penitentiary

TANULMÁNYOK

system should strive for trying to support the maintenance of interpersonal ties of prisoners during the often long years of their sentences, so as to secure the satisfaction of their most basic needs after release, as at present, due to the very limited capacity of the institutional system, released prisoners return to a vacuum.

It would be worth mapping the network resources (social capital) of prisoners systematically and individually from the aspect of supporting their reintegration after release but also even during imprisonment. It is an important task to help and ease the maintenance of existing interpersonal ties, but it would also be useful to provide support for prisoners in settling their family conflicts, for example, with the help of social workers. Moreover, it would be useful to promote the formation of new ties, including friendships with people not involved in criminal activities, which may later provide emotional support as well as help in finding a job and housing, but also could play a major role in preserving or forming a non-criminal identity. Such programs and interventions could be realized with high efficiency at relatively low cost and would take significant burdens off the otherwise not too efficient employment centers or homeless services while successfully preventing recidivism.

Although there is only a smaller overlap between first-time offenders and those spending their first prison sentence, still in this latter group the proportion of those who are not yet characterized by a stable criminal identity and who seem quite determined not to continue a criminal career after release is quite high. For this reason, it seems to be an efficient intervention to provide help in supporting this intention and their pro-social identity. It would be important to separate real first-time offenders from other prisoners in the penitentiary institutions, as relationships formed in prison maybe crucial after release from the aspect of repeat offences, as well. On the other hand, our research indicated that there are significant differences even in the group of those serving their first prison sentence, so it is worth further differentiating even this group. In the long run, it would be good to differentiate prisoners in the various regimes not only regarding their opportunities in prison but also spatially. Thus, those with a (more) pro-social identity could be separated from those with a criminal identity, who break the rules in the penitentiary institutes, too.

We would like to emphasize that as our analysis focuses on a special subgroup of the prison population (young males serving their first prison sentence of maximum 3 years), it may well happen that the impact of the prison sentence on interpersonal networks might be significantly different from our observations in other subgroups. Although our article focuses on interpersonal ties, no systematic network data collection was performed in the framework of the study, so we could only rely on the narratives and evaluations of our interviewees on this topic.

TANULMÁNYOK

References

- Adams, D. – Fischer, J. (1976): The effects of prison residents' community contacts on recidivism rates. *Corrective & Social Psychiatry & Journal of Behavior Technology, Methods & Therapy*, 22(4): 21–27.
- Agnew, R. (1991): A longitudinal test of social control theory and delinquency. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 28(2): 126–156.
- Akers, R. L. (1985): *Deviant behavior: A social learning approach*. 3rd ed. Belmont, CA, Wadsworth
- Akers, R. L. – Krohn, M. D. – Lanza-Kaduce, L. – Radosevich, M. (1979): Social learning and deviant behavior: A specific test of a general theory. *American Sociological Review* 44(4): 636–55.
- Akers, R. L. (1998): *Social learning and social structure: A general theory of crime and deviance*. Boston: Northeastern University Press
- Albert F. (2015): Summary of the results. In *Life paths in and out of prison. Opportunities for subjective re-socialization*. In: Albert F. (szerk.): *Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek*. Budapest, Hungarian Academy of Sciences, Centre for Social Sciences, Institute for Sociology, 167–178.
- Albert F. – Dávid B. (2007): *Embert barátjáról. A barátság szociológiája*. Budapest, Századvég
- Bales, W. D. – Mears, D. P. (2008): Inmate Social Ties and the Transition to Society. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 45: 287–321.
- Barnett, E. – Casper, M. (2001): A Definition of 'social environment'. *American Journal of Public Health* 91(3): 465.
- Bruckner, E. – Knaup, K. (1993): Women's and men's friendships in comparative perspective, *European Sociological Review* 9(3): 249–266.
- Bui, H. N. – Morash, M. (2010): The impact of network relationships, prison experiences, and internal transformation on women's success after prison release. *Journal of Offender Rehabilitation*, 49(1): 1–22.
- Burnett, R. – Maruna, S. (2004): So 'prison works', does it? The criminal careers of 130 men released from prison. *The Howard Journal* 43(4): 390–404.
- Caverley, A. – Farrall, S. (2011): The sensual dynamics of processes of personal reform: Desistance from crime and the role of emotions. In: Karstedt, S. – Loader, I. – Strang, H. (eds.): *Emotions, Crime and Justice*. Oxford Hart Publishing
- Christian, J. – Mellow, J. – Thomas, S. (2006): Social and Economic Implications of Family Connections to Prison. *Journal of Criminal Justice*, 34: 443–452.
- Clemmer, D. (1940): *The Prison community*. New York, Holt, Rinehart and Winston

TANULMÁNYOK

- Cochran, J. C. (2012): The ties that bind or the ties that break: Examining the relationship between visitation and prisoner misconduct. *Journal of Criminal Justice* 40(5): 433–440.
- Cochran, J. C. – Mears, D. P. (2013): Social Isolation and Inmate Behavior: A Conceptual Framework for Theorizing Prison Visitation and Guiding and Assessing Research. *Journal of Criminal Justice* 41: 252–261.
- Coleman, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology* 94: 95–120.
- Coleman, J. S. (1990): *Foundations of social theory*. Cambridge, MA, Harvard University Press
- Cooke, D. J. – Baldwin, P. J. – Howison, J. (1990): *Psychology in prisons*. London, Routledge
- Corley, D. (2001): Prison friendships. In: Sabo, D. F. – Kupers, T. A. – London, W. J. (eds.): *Prison masculinities*. Philadelphia, Temple University Press, 106–108.
- Cornwell, B. – Laumann, E. O. – Schumm, L. P. (2008): The social connectedness of older adults: a national profile. *American Sociological Review* 73(2): 185–203.
- Crow, I. (2006): *Resettling prisoners: A review*. Sheffield, University of Sheffield
- Duwe, G. – Clark, V. (2013): Blessed be the social tie that binds: The effects of prison visitation on offender recidivism. *Criminal Justice Policy Review*, 24: 271–296.
- Duwe, G. – Johnson, B. R. (2015): The Effects of Prison Visits From Community Volunteers on Offender Recidivism. *The Prison Journal* 96(2): 279 – 303.
- Fehr, B. (1996): *Friendship processes*. Thousand Oaks, CA, Sage Series on Close Relationships
- Feld, S. (1982): Social structural determinants of similarity among associates. *American Sociological Review* 47(6): 797–801.
- Felkai L. (2013): Gondolatok az új büntetés-végrehajtási kódex kapcsán. *Börtönügyi Szemle* 4: 4–8.
- Giordano, P. C. – Cernkovich, S. A. – Holland, D. D. (2003): Changes in friendship relations over the life course: implications for desistance from crime. *Criminology*, 41(2): 293–328.
- Gottfredson, M. R. – Hirschi, T. (1990): *A general theory of crime*. Stanford, CA, Stanford University Press
- Granovetter, M. S. (1973): The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78(6): 1360–1380.
- Granovetter, M. S. (1985): Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3): 481–510.

TANULMÁNYOK

- Hairston, C. F. (1991): Family Ties During Imprisonment: Important to Whom and For What? *Journal of Sociology and Social Welfare*, 18: 87–104.
- Hatvani E. (2006): A Pártfogó Felügyelői Szolgálat és a bűnelkövetők társadalmi reintegrációja. *Börtönügyi Szemle* 25(1): 27–32.
- Haynie, D. L. (2002): Friendship networks and delinquency: the relative nature of peer delinquency. *Journal of Quantitative Criminology* 18(2): 99–134.
- Hochstetler, A. – DeLisi, M. – Pratt, T. C. (2010): Social support and feelings of hostility among released inmates. *Crime and Delinquency* 56(4): 588–607.
- Holt, N. – Miller, D. (1972): Explorations in inmate-family relationships (Report No. 46), California Dept. of Corrections
- Kreager, D. A. – Schaefer D. R. – Bouchard M. – Haynie D. L. – Wakefield, S. – Young, J. – Zajac, G. (2016): Toward a criminology of inmate networks. *Justice Quarterly*, 33: 1000–1028.
- Kemény I. – Janky B. – Lengyel G. (2004): *The Hungarian Romas, 1971–2003*. A magyarországi cigányság 1971–2003. Budapest, Gondolat–MTA NKI
- Kozári A. – Rutkai K. – Sánta L. M. (2017): *Review of Hungarian Prison Statistics*. Hungarian Prison Service Headquarters (BvOP)
- Jensen, G. F. (1972): Parents, peers and delinquency action: A test of the differential association perspective. *American Journal of Sociology* 78(3): 562–575.
- Jiang, S. – Winfree T. L. (2006): Social support, gender, and inmate adjustment to prison life. *The Prison Journal* 86(1): 32–55.
- Lahm, K. F. (2008): Inmate-on-inmate assault: A multilevel examination of prison violence. *Criminal Justice and Behavior* 35(1): 120–137.
- La Vigne, N. G. – Naser, R. L. – Brooks, L. E. – Castro, J. L. (2005): Examining the effect of incarceration and in-prison family contact on prisoners' family relationships. *Journal of Contemporary Criminal Justice* 21(4): 1–22.
- Lembo, J. J. (1969): Research notes: The relationship of institutional disciplinary infractions and the inmate's personal contact with the outside community. *Criminology* 7(1): 50–54.
- Lindquist, C. H. (2000): Social integration and mental wellbeing among jail inmates, *Sociological Forum* 15(3): 431–455.
- Maruna, S. (2001): *Making good: How ex-convicts reform and rebuild their lives*. Washington, DC, American Psychological Association
- Matsueda, R. L. – Heimer, K. (1987): Race, family structure, and delinquency: A test of differential association and social control theories. *American Sociological Review* 52(6): 826–840.

TANULMÁNYOK

- McNeill, F. – Weaver, B. (2010): *Changing lives? Desistance research and offender management*. Project Report. Glasgow: Scottish Centre for Crime and Justice Research & Universities of Glasgow and Strathclyde
- Meldrum, R. C. – Boman J. H. (2013): Similarities and differences between perceptions of peer delinquency, peer self-reported delinquency, and respondent delinquency: An analysis of friendship dyads. *Journal of Criminal Justice* 41(6): 395–406.
- Mollenhorst, G. – Völker, B. – Flap, H. (2014): Changes in personal relationships: how social contexts affect the emergence and discontinuation of relationships. *Social Networks* 37: 65–80.
- Nagin, D. – Cullen, F. – Lero-Jonson, C. (2009): Imprisonment and reoffending. In: M. Tonry (ed.): *Crime and justice: A review of research*, 38: 115–200. Chicago, IL, University of Chicago Press
- Nagy A. (2015): Szabadulás a büntetés-végrehajtási intézetből. Miskolc, Bíbor Kiadó.
- Nagy A. (2016): A túlzásfoltosság a büntetés-végrehajtási intézetekben, figyelemmel a nemzetközi szabályozásra. *Jogelméleti Szemle* 17(1): 63–81.
- Naser, R. L. – La Vigne, N. G. (2006): Family support in the prisoner reentry process: Expectations and realities. *Journal of Offender Rehabilitation* 43(1): 93–106.
- Pallo J. (2015): Egyre jobban éget a seb... A túlzásfoltosság csökkentésének lehetséges útjai. *Börtönügyi Szemle*, 18(1): 18–25.
- Papp G. (2012): Konformitás és nonkonformitás az elítéltek körében – egy empirikus vizsgálat eredményei. *Esély* 23(1): 3–36.
- Petersilia, J. (2003): *When prisoners come home: parole and prisoner reentry*. New York: Oxford University Press
- Pratt, T. C. – Cullen, F. T. – Sellers, C. S. – Winfree Jr. L. T. – Madensen, T. D. – Daigle, L. E. – Fearn, N. E. – Gau, J. M. (2010): The empirical status of social learning theory: A meta-analysis. *Justice Quarterly* 27(6): 765–802.
- Ritchie, J. – Lewis, J. – McNaughton Nicholls, C. – Ormston, R. (2014): *Qualitative research practice. A guide for social science students and researchers*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Sage Publications
- Rubin, L. B. (1985): *Just friends: The role of friendship in our lives*. New York, Harper & Row
- Sampson, R. J. – Laub, J. H. (1993): *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*. Cambridge, MA, Harvard University Press
- Sampson, R. J. – Laub, J. H. (2017): A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology. Farrington, D. P. (ed.): *Integrated Developmental & Life-Course Theories of Offending*. Transaction Publishers, 165–182.

TANULMÁNYOK

- Sapouna, M. – Bisset, C. – Conlong, A. (2011): *What works to reduce reoffending: A summary of the evidence*. Justice Analytical Services Scottish Government <http://www.gov.scot/resource/0038/00385880.pdf>. Accessed: 10 January 2014.
- Schaefer, D. R. – Bouchard, M. – Young, J. T. N. – Kreager, D. A. (2017): Friends in locked places: An investigation of prison inmate network structure. *Social Networks* 51: 88–103.
- Schmehl J. (2013): Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei. *Börtönügyi Szemle* 4: 17–21.
- Seiter, R. P. – Kadela, K. R. (2003): Prisoner reentry : What works, what does not, and what is promising. *Crime & Delinquency* 49(3): 360–388.
- Small, M. L. – Pamphile, V.D. – P. (2015): How stable is the core discussion network? *Social Networks*, 40: 90–102.
- Sofaer, S. (1999): Qualitative methods: What are they and why use them? *Health Services Research*, 34(5): 1101–1118.
- Solomon, A. L. – Waul, M. – Van Ness, A. – Travis, J. (2004): *Outside the walls: A national snapshot of community-based prisoner reentry programs*. Washington, The Urban Institute. http://webarchive.urban.org/UploadedPDF/410911_OTWResourceGuide.pdf. Accessed: 3 January 2016.
- Somogyvári M. – Drexler B. – Sánta L. – Rutkai K. (szerk.) (2016): *Börtönstatisztikai Szemle 1*, Budapest, Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Stratégiai, Elemzési és Tervezési Főosztály
- Sutherland, E. H. (1947): *Principles of criminology*, 4th edition. Chicago. J. B. Lippincott Co.
- Travis, J. – Solomon, A. L. – Waul, M. (2001): *From prison to home: The dimensions and consequences of prisoner reentry*. Washington, DC, The Urban Institute http://research.urban.org/UploadedPDF/from_prison_to_home.pdf Accessed: 5 January 2015.
- Uggen, C. – Kruttschnitt, C. (1998): Crime in the breaking: Gender differences in desistance. *Law and Society Review* 32(2): 339–366.
- Vásquez, B. E. – Zimmerman, G. M. (2014): An investigation into the empirical relationship between time with peers, friendship, and delinquency. *Journal of Criminal Justice* 42(3): 244–256.
- Visher, C. – La Vigne, N. G. – Travis, J. (2004): *Returning home: Understanding the challenges of prisoner reentry. Maryland pilot study: Findings from Baltimore*. Washington, DC., Urban Institute, Justice Policy Center <http://www.urban.org/sites/default/files/alfresco/publication-pdfs/410974-Returning-Home-Understanding-the-Challenges-of-Prisoner-Reentry.PDF>. Accessed: 9 June 2015.

TANULMÁNYOK

- Vókó Gy. (2014): *A magyar büntetés-végrehajtási jog*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft.
- Volker, B. – De Cuyper, R. – Mollenhorst, G. – Dirkzwager, A. – van der Laan, P. – Nieuwbeerta, P. (2016): Changes in the social networks of prisoners: A comparison of their networks before and after imprisonment. *Social Networks* 47: 47–58.
- Warr, M. – Stafford, M. (1991): The influence of delinquent peers: What they think or what they do. *Criminology* 29(4): 851–866.
- Weaver, E. (2013): Desistance, reflexivity and relationality: a case study. *European Journal of Probation* 5(3): 71–88.
- Webster, C. – MacDonald, R. – Simpson, M. (2006): Predicting criminality? Risk factors, neighborhood influence and desistance. *Youth Justice* 6(1): 7–22.
- Welch, M. R. – Tittle, C. R. – Yonkoski, J. – Meidinger, N. – Grasmick, H. G. (2008): Social Integration, Self-control, and Conformity. *Journal of Quantitative Criminology* 24(1): 73–92.
- Wolff, N. – Draine, J. (2004): Dynamics of social capital of prisoners and community reentry: Ties that bind? *Journal of Correctional Health Care*, 10(3): 457–490.
- Wright, K. N. – Wright, K. E. (1992): Does Getting Married Reduce the Likelihood of Criminality? A Review of the Literature. *Federal Probation* 56(3): 50–56.

TANULMÁNYOK

Marginalizált társadalmi csoportok láthatósága kapcsolathálózati szempontból¹

VIDA LÁSZLÓ²

ABSZTRAKT

A tanulmány különböző marginalizált társadalmi csoportok – börtönviseltek, cigányok, melegek és leszbikusok, hajléktalanok – szegregációját és társadalomban való láthatóságát vizsgálja. A tanulmány egy 1000 fős reprezentatív mintán, méretgenerátoros kapcsolathálózati módszerrel nyert adatok alapján hasonlítja össze a marginalizált csoportok szegregációját, melyhez negatív binomiális modelleket épít, ahol az α paraméter mutatja a túlszórás mértékét. Az adatok alapján a szegregáció mértéke a teljes hálóban és a bizalmi hálóban eltér: míg a teljes hálóban a cigányok esetén, a bizalmi hálóban a melegek/leszbikusok esetén a legkisebb a szegregáció. A hajléktalanok szegregációja kiemelkedően magas, aminek oka a saját közegbe való bezáródás. Az alacsony iskolai végzettségűek, az alsó osztályba tartozók, a községekben élők körében a legszűkebb a kapcsolathálózat mérete, mégis itt a legmagasabb a marginalizált csoportbeli tagok száma. A kisebb kapcsolatháló a társas támogatás alacsonyabb szintjével jár együtt. A gyenge kötések hiánya miatt jellemző a homofil kapcsolatháló és szigetszerű zárványok jönnek létre, ahol a szegénység és a kiszolgáltatottság a jellemző.

KULCSSZAVAK: társadalmi integráció, társadalmi szolidaritás, kapcsolathálózat, méretgenerátor, szegregáció, láthatóság

ABSTRACT

Visibility of marginalized social groups from a network perspective

The study examines the segregation of different marginalized social groups – ex-prisoners, gypsies, gays and lesbians, homeless people – and their visibility in society. Using a size generator network method, the study builds negative binomial models to compare the segregation of marginalized groups within a representative sample of 1000 people. The α value in these models indicates the level of overdispersion. According to the results, the level of segregation varies between the overall network and the trust network. Specifically, the level of segregation for gypsies is the lowest in the overall network, whereas in the trust network, it is the lowest for gays/lesbians. The segregation of homeless people is extremely high, which is due to the fact that they are confined to their own space. Individuals with low education, belonging to lower classes, living in villages have the smallest network size. However, they have the highest number of marginalized social group members. A smaller network is associated with lower levels of peer

¹ Jelen tanulmány a 36. OTDK dolgozatom kivonatolt verziója. Ezúton szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Huszti Évának az iránymutatásért és az értékes tanácsokért.

² Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar; e-mail: vida.laszlo94@gmail.com

TANULMÁNYOK

support. The lack of weak bonds makes the social network homophilic and „island-like” social exlusions are formed where poverty and vulnerability are typical.

KEYWORDS: *social integration, social solidarity, social network, size generator, segregation, visibility*

Bevezetés

A különböző, kisebbségben lévő társadalmi csoportok vizsgálata aktuális a mai Magyarországon. A cigányság integrációja mind szakmai körökben, mind a politikai diskurzusokban évtizedek óta terítéken lévő téma. Ugyanakkor az utóbbi bő egy évtizedben az látható, hogy további különböző társadalmi csoportok életét megnehezítő, illetve sújtó törvények, döntések születtek. Ilyen volt például a hajléktalantörvény, aminek következményeként 2018 óta tilos az életvitelszerű közterületen tartózkodás,³ ami lényegében a hajléktalanság kriminalizálását jelenti (Drinóczi 2019). Így a rendőrök felléphetnek a hajléktalan emberekkel szemben, ami rengeteg hivatali visszaélésre adhat lehetőséget. A civil törvény megbélyegezte a külföldről finanszírozást elfogadó civil szervezeteket. Emellett a támadások egy része az utóbbi években egyre gyakrabban az LMBTQ közösségre irányult. Magyarország Alaptörvénye 2012 óta férfi és nő házasságát tekinti a nemzet alappilléreinek, így alkotmányosan tiltja a meglegházasságot. 2020-ban gyermekvédelemre hivatkozva törvényileg lehetetlenné vált a transzneműek nemváltása,⁴ majd az örökbefogadás lehetősége a házasokra szűkült.⁵ Így azonos nemű párok vagy egyedülálló LMBTQ emberek csak különleges esetben, miniszteri jóváhagyással fogadhatnak örökbe gyereket. A 2021-es „pedofil-ellenes törvény”⁶ összemosta a pedoffiliát a homoszexualitással, és megtiltotta a homoszexualitás és a nemváltás „népszerűsítését” a fiatalok számára (Metz 2022).

Ezen folyamatokat látva felmerül a kérdés, hogy vajon mi okozza azt, hogy a magyar társadalomban az ilyen típusú intézkedéseket keresztül lehet vinni, illetve hogy a magyar társadalom egy része ezeket kifejezetten támogatja. Ez a jelenség vélhetően az adott csoportok társadalmi integrációjának hiányára és a társadalmi szolidaritás alacsony szintjére vezethető vissza. A társadalmi integráció és a társadalmi szolidaritás alapjai a bizalmas kapcsolatok (Utasi 2002). Mivel az emberek társadalomba való integrálódását a személyes kapcsolatok határozzák meg, indokolt kapcsolathálózati módszerekkel megvizsgálni a különböző marginalizált csoportok szegregációját a magyar társadalomban. A méretgenerátor társadalmi csoportokhoz köthető kapcsolatokat vizsgál, így alkalmas társadalmi választóvonalak, szegregációs határok kijelölésére (Husztai 2015). Emellett arra is tehetünk becsléseket, hogy

³ 2012. évi II. törvény 178/B. §

⁴ 2020. évi XXX. törvény 33.§-a

⁵ Ptk. 4:121. § (1) bekezdés

⁶ 2021. évi LXXIX. törvény

TANULMÁNYOK

mekkora a vizsgált csoportok nagysága a társadalomban (Kmetty – Koltai 2015). A méretgenerátor a névgenerátorral, a pozíciógenerátorral és az erőforrás-generátorral szemben az egyik legritkábban használt hálózatkutató módszer. Nagyon kevés magyar nyelvű kutatás készült, azok is elsősorban a politikai törésvonalakat, a politikai polarizációt vizsgálták ezzel a módszerrel (Kmetty 2015). Éppen ezért lehet fontos és hiánypótló egy ilyen elemzés.

A tanulmányban az elméleti keretek bemutatása után különböző marginalizált társadalmi csoportok: a cigányok, a börtönviselték, a melegek és leszbikusok, valamint a hajléktalanok szegregációjának survey elemzését fogom elvégezni egy nagymintás hazai adatfelvétel során méretgenerátoros módszerrel nyert adatok felhasználásával.

Elméleti háttér

TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI SZOLIDARITÁS

Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy miként integrálódik vagy nem integrálódik egy adott csoport a társadalomba, először a társadalmi integráció és dezintegráció fogalmát kell tisztázni. Ezt a két fogalmat elsősorban a leszakadással és kirekesztődéssel kapcsolatban használja a magyar szakirodalom (Kovách et al. 2015). Ferge Zsuzsa (1991) a dezintegrációt elsősorban a munkanélküliséggel hozza összefüggésbe, hiszen a munkaerőpiacról való kiszorulás szegmentációval, kasztosodással jár együtt. A társadalmi dezintegrációs folyamatok leggyakrabban a jövedelmi szegénységgel köthetők össze. Ez alapján a fogalom meghatározás alapján a magyar társadalom leginkább dezintegrált csoportjai a munkanélküliek, a jövedelemszegények és a romák. Ferge (1990) úgy véli, hogy „a dezintegráció a társadalmi újratermelési folyamatok zavara; amikor az intézmények alig működnek, az élet objektív feltételei megnehezülnek, a szabályok érvényüket veszítik, és normák nélküli bizonytalan lét uralkodik el.” (Kovách et al. 2015: 74) Hajdu Gábor (2012) is hasonlóan fogalmaz, szerinte a dezintegráció „a társadalom tagjai közötti bizalom- és szolidaritásihiánnyal, a normasértések gyakoriságával, az alacsony együttműködési szinttel jellemezhető” (Hajdu 2012: 45). Ferge Zsuzsa (1991) a közös normák elterjedtségét és társadalmi elfogadottságát érti társadalmi integráció alatt.

Huszár és munkatársai (2020) a társadalmi integrációs folyamatok három szintjét különbözteti meg, a személyközi integrációt, a társadalmi integrációt és a rendszerintegrációt. A személyközi integrációt a társas kapcsolatok rendszere (erős és gyenge kötések) biztosítja, és azt mutatja, hogy az emberek hogyan érzik magukat a szűkebb életvilágukban. A személyközi integráció hiánya a szubjektív kirekesztettség érzéséhez vezet. A társas kapcsolatok fontos erőforrások a rendszerintegrációs folyamatokban. A rendszerintegráció olyan integrációs mechanizmus, ami a politi-

TANULMÁNYOK

kai részvételen, az intézményekbe vetett bizalmon és a normakövetésen keresztül integrálja az embereket a társadalomba. Tehát a rendszerintegráció összehangolja a társadalom tagjainak cselekvéseit és ezáltal növeli a társadalmi, politikai kohéziót. A társadalmi integráció pedig olyan mechanizmusokat tartalmaz, amin keresztül az életvilág és a rendszer kommunikál egymással, vagyis a társadalom tagjai egymásra hatnak és egy közösséget alkotnak (Huszár et al. 2020).

A dezintegráció esetén fennálló társadalmi szolidaritás hiánya a társadalmi bizalom alacsony szintjére vezethető vissza. Ez a fennálló helyzet több különböző folyamat eredménye. Az Inglehart-féle globális értéktérkép azt mutatja, hogy Magyarországon szekularizált, zárt gondolkodású és magába forduló a társadalom (Tóth 2009). Így bár értékek alapján Magyarország a nyugati-keresztény világhoz tartozik, de az ortodox kultúrához is közel helyezkedik el. Ez többek között abban mutatkozik meg, hogy a magyar társadalom rendkívül bizalomhiányos (Széll – Utasi 2018).

A Kádár-korszak, a legvidámabb barakk időszaka során a paternalista, gondoskodó állam minden állampolgárért magára vállalta a felelősséget. Az állam javakat adott az embereknek, illetve legitimálta a féllegális tevékenységeket (második gazdaság, gmk) is. Ezért cserébe apolitikus hozzáállást várt el (aki nincs ellenünk, az velünk van). Így kialakult egy olyan helyzet, hogy az állam mellett nem volt tere a valódi érdekképviselőnek, az egymás iránti felelősségérzet hiánya vált természetessé (Beluszky 2000).

Szintén a szocialista rendszer egyik „vívmánya”, hogy a rendszerváltás előtt az egyéni kapcsolathálókat elsősorban a családtagok, rokonok alkották. A diktatúrában bárki lehetett besúgó, az emberek nem bíztak meg a munkatársaikban, szomszédaikban sem. Így a család maradt az egyetlen biztonságos tér, az erős kapcsolatok itt alakultak ki (Andorka 2006). Megkötő (bonding) társadalmi hálózat alakult ki, egy családcentrikus kultúra jött létre. Az áthidaló (bridging) kapcsolatok hiányában azonban a társadalom különböző csoportjai között nincs összeköttetés, az információ, a tudás, az ismeretek átadása nem történik meg. A gyenge kötések erejéről Granovetter (1991) írt. Ezek egyfajta hídként, összeköttetesként működnek, így a társadalmi integráció nagyon fontos elemei, hiszen stabilizálják a nagyobb rendszereket, az elkülönülő csoportok ezeken keresztül ismerhetik meg egymást, ami a békés együttélést segíti elő (Gerő – Kovách 2015). A Kádár-rendszerben a tágabb társadalmi környezettel szemben óriási volt a bizonytalanság, így a társadalmi szolidaritás sem volt fellelhető az ismeretlen, nem látható csoportok és egyének iránt. Ezt a családcentrikus kultúrát a familizmus fogalmával írhatjuk le (Dupcsik – Tóth 2008). A familizmus általában ott jelenik meg, ahol gyenge a civil társadalom és központosított az állami vezetés.

A rendszerváltás után az emberek mentalitása nem változott meg jelentősen. Az emberek a kapitalista rendszerben is elvárták az államtól a gondoskodást. A kormányok ehhez valamennyire alkalmazkodtak (pl. a tömeges korai rokkantnyugdíjazás a 90-es években), így az államhoz való hozzáállás jelentősen nem változott. Az állam-

TANULMÁNYOK

polgárok továbbra is kijátszandó ellenséggént tekintenek az állami intézményekre, mintsem sajátukként kezelnék (Tóth 2009). A szocialista rendszer mechanizmusai is fokozták az individualizációt, de a rendszerváltás után ez a folyamat még inkább felerősödött. A kapitalista rendszer során kiépült fogyasztói társadalom tovább erősítette a társadalmi értékrend materialisztikus mivoltát (Beluszky 2000). Az olyan individualista, materialista társadalmakban, mint a magyar, alacsonyabb a másokkal szembeni bizalom és tolerancia, ami a társadalmi szolidaritás hiányát is magában rejt.

SZEGREGÁCIÓ ÉS LÁTHATÓSÁG

Ferge Zsuzsa (1991) a dezintegrálódást negatív jelenséggént írja le, ami együtt jár a szegregációval és a szegmentált társadalommal. A szegregáció fogalma alatt eredetileg a lakóhelyi szegregációt értették, de ma már ez tágabb értelemben használatos. A lakóhelyi szegregáció nem más, mint amikor a társadalmi egyenlőtlenségek, a különböző etnikai és társadalmi csoportok közötti távolságok térben is megjelennek. Magyarországon a romák esetében figyelhető meg elsősorban, hogy sok településen a többségi társadalomtól elzártan élnek a város, falu egyik szegletében. A szegregáció nem oka, hanem következménye az egyenlőtlenségeknek (Ladányi 2011).

A kisebbség már pusztán a létszáma miatt rosszabb helyzetben van, mint a többség. A kisebbség szó, mely ezeket a társadalmi csoportokat jelöli, sugallja az erőtlenséget és az alárendeltséget. Szociálpszichológiai kísérletekkel mutattak rá arra, hogy a kísérleti személyek a kisebbségi csoportokhoz sokszor könnyebben kötnek negatív jelzőket. Ezeket a hátrányokat csak súlyosbítja, ha a kisebbségi csoportok társadalmi tőkéje az adott társadalomban szerényebb, mint a többségi csoporté. A szegregáció mértéke jellemzően annál kisebb, minél nagyobb létszámban van jelen az adott kisebbség a társadalomban. Minél nagyobbak az egyenlőtlenségek a kisebbségi társadalmi csoport és a többségi társadalom között, annál erőteljesebb a szegregáció mértéke. A szegregáció mérséklése a többségi társadalom hosszú távú érdeke, ugyanis az egész társadalom enélkül válságba kerülhet (Kaptay – Csepeli 2017).

Magyarországon egyre inkább felerősödött a szegregáció, vagyis a térbeli ki-
rekesztés folyamata. Nem csak a szegények, hanem a gazdagok is szegregálódnak, lényegében luxusgettóiban élnek (Szoboszlai 2004). A szegregáció, a társadalomból való kizáródás fő okai „a szegénység, az egyenlőtlenség, az etnikai, nemi, való-
lási diszkrimináció, a munkanélküliség, a hajléktalanság növekedése, a kapcsolati háló gyengülése” (Ferge 2000: 44). A társadalmi kizárás áldozatai azok az emberek és csoportok, akik a társadalmi integráló rendszerekből kiesnek, vagy kirekesztik onnan őket. A szegregáció és a társadalmi élet különböző területeiről való tömeges kizáródás súlyos probléma a mai Magyarországon (Cserti – Orsós 2013).

TANULMÁNYOK

A kisebbségi csoportok vizsgálatakor azonban nem csak a szegregáció, hanem a láthatóság kérdése is releváns. A társadalom differenciálódása és a társadalmi csoportok csökkenő áttekinthetősége egyre nyilvánvalóbb. A társadalmi látásviszonyok romlanak, egyre kevésbé egyértelmű a csoportok és a hozzátartozó személyek felismerhetősége (Angelusz 2000). A csoporthatárok elmosódnak, illetve a csoportok belső differenciálódása is csökkenti a beazonosítás esélyét. Ugyanakkor a láthatóság rendkívül fontos előfeltétele a társadalmi integrációnak. A láthatatlanság által a marginalizált csoportok kirekesztődnek, illetve adott esetben olyan jogoktól fosztódnak meg, ami a többség számára természetes (P. Tóth 2012). A társadalom kisebb csoportokra, darabokra esése és az individualizáció is csökkenti a láthatóságot. Egy csoport láthatósága pozitívan korrelál annak zártságával és homogenitásával. A csoportközi interakciók segítik egymás megismerését és azt, hogy reális kép alakuljon ki az egyes csoportokról, ami segíti a társadalmi integrációt. A magyar társadalomnak elsősorban az identitáscsoportjai láthatóak. A kulturális, fogyasztási, politikai-ideológiai csoportok, milliók és szubkultúrák, valamint az etnikai és nemzeti csoportok (Éber 2015).

Nagyobb láthatóságot eredményez, ha valamilyen külső jellemző, tulajdonság köthető az adott csoporthoz. Az itt vizsgált csoportok esetén a cigányoknál a bőrszín, a hajléktalanoknál pedig az utcán élés, az öltözködés olyan attribútumok, ami által ezen csoportok tagjai könnyen beazonosíthatóvá válnak. Ugyanakkor a börtönviseltek, melegek és leszbikusok esetén nincs ilyen egyértelműen beazonosítható attribútum. Sőt, mivel a kutatások azt mutatják, hogy ha az LMBTQ emberek rejtőzködnek, akkor kevésbé vannak kitéve a környezetük megbélyegzésének és diszkriminációnak, így ezeknek a csoportoknak jelentős része nem fedi fel magát, nem válik láthatóvá (Takács 2011). Ez az önvédelmi mechanizmus stigmatizált csoportoknál, akiknek cselekedetei, magatartása nem felelnek meg a társadalmi normáknak, igen gyakran előfordul. Ugyanakkor ez egy ördögi kör, hiszen a láthatatlanság visszaveti a társadalmi integrációjukat. Ezt támasztja alá a 2016-os a Dalia Research által lebonyolított kutatás is, mely alapján Németországban az LMBTQ emberek aránya 7,4%, Magyarországon pedig 1,5% (Koehler – Menzies 2017). Általában véve a nyugat-európai országokban magasabb értékeket mértek, mint Kelet-Európában. Könnyen belátható, hogy az LMBTQ emberek arányában nem lehet ilyen mértékű különbség, egyszerűen arról van szó, hogy Németországban a társadalmi normába belefér a homoszexualitás, így az LMBTQ emberek fel tudják vállalni magukat, ami növeli a láthatóságukat. Ezzel szemben Magyarországon sokak szemében normaszegésnek minősül az LMBTQ emberek identitása, így többségük rejtőzködik (Takács 2011).

HIPOTÉZISEK

A tanulmányom egyik hipotézise az, hogy az általam vizsgált társadalmi csoportoknál jól körülhatárolható szegregációs törésvonalak figyelhetők meg, azonban ezek-

TANULMÁNYOK

nek a csoportoknak a szegregációja különböző mértékű. Másik hipotézisem az, hogy a különböző társadalmi csoportoknál eltérő tényezők felelősek a szegregációért.

Módszer és minta

ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

A tanulmány az MTA-ELTE Peripato Összehasonlító Társadalmi Dinamika Kutatócsoport 2014-es adatbázisára épül (N=1000), mely olyan változókat tartalmaz, amelyek felhasználhatóak méretgenerátoros elemzéshez (Fokasz et al. 2017). A kutatás során a következő kérdéseket alkalmazták:

„A következő kérdések olyan személyekkel lesznek kapcsolatosak, akiknek ismeri a nevét, és ha valahol összefutnának, megállna velük beszélgetni. Kérem, mondja meg, hogy hány olyan embert ismer, akiről tudja, hogy volt már börtönben? / cigány származású? / meleg vagy leszbikus? / hajléktalan” kérdésre adott válaszok alapján a teljes hálót, emellett az „És ebből hány olyan ember van, akiben meg is bízik?” kérdésre adott válaszok alapján pedig a bizalmi hálót lehet mérni és vizsgálni.

Az 1. táblázat a minta megoszlását mutatja be az alapvető szociodemográfiai változók mentén. A mintavételből fakadó hibák iteratív súlyozás által lettek korrigálva. Így a minta összetétele a szociodemográfiai tényezők alapján (nem, kor, településtípus, iskolai végzettség) megfelel a magyar lakosság arányainak.

1. táblázat. Mintaleírás (N=1000)

Mintaleírás			
Nem	%	Településtípus	%
Férfi	46,6	Budapest	18,1
Nő	53,4	Megyei jogú város	20,6
Korcsoport	%	Egyéb város	31,3
18-29	19,2	Község	30,0
30-44	27,1	Vallásosság	%
45-59	23,6	Nem vallásos	35,5
60+	30,1	Vallásos	55,8
Iskolai végzettség	%	Nem tudja megmondani	8,6
Maximum 8 osztály	28,7	Szubjektív rétegbesorolás	%
Szakiskola	22,2	Felső / felső-középosztály	3,5
Középfokú végzettség	31,4	Középosztály	38,7
Felsőfokú végzettség	17,7	Alsó-középosztály	25,0
		Munkásosztály	25,6
		Alsó osztály	7,2

Forrás: saját szerkesztés

TANULMÁNYOK

EMPIRIKUS STRATÉGIA

A társadalomban a kapcsolathálózat kialakulása és összetétele nem a véletlen műve, különböző strukturális és szociálpszichológiai folyamatok befolyásolják azt. Az egyes emberek nem ugyanakkora valószínűséggel ismerik a különböző csoportok tagjait. A Poisson-eloszlástól vett ilyen jellegű eltérést a túlszórásnak (overdispersion) hívjuk (Kmetty – Koltai 2015). Így az elemzés során a Poisson-modell helyett a korrigált negatív binomiális modellt kell alkalmazni, ahol az alpha paraméter jelöli a túlszórás mértékét (Moksony 2006). Minél magasabb az alpha paraméter értéke, annál inkább szegregált a vizsgált társadalmi csoport a teljes populációban, kapcsolathálózati szempontból pedig annál inkább homofil, azaz az adott társadalmi csoport tagjainak főleg egymással (a hozzájuk hasonlókkal) van kapcsolata. Az alpha paraméterek összehasonlításával megvizsgálható, hogy különböző társadalmi csoportok esetén milyen méretűek az őket körülvevő társadalmi törésvonalak. További előnye ennek a modellnek, hogy a független változók beépítése után az alpha paraméter csökkenéséből következtethetünk arra, hogy a változók mennyire felelnek az adott társadalmi csoport szegregációjáért (Kmetty 2015).

Az elemzés során a négy marginalizált társadalmi csoport – a börtönviseltek, a cigányok, a melegek és leszbikusok, valamint a hajléktalanok – helyzetét a teljes hálóban és a bizalmi hálóban is megvizsgálom, ezentúl becslést is adok az adott társadalmi csoportok nagyságára. Mivel marginalizált társadalmi csoportokat vizsgálunk, ahol a sztereotípiák és az előítéletek sokszor megjelenik a csoporttagokkal szemben, így relevánsnak tartom a bizalmi háló vizsgálatát is.

Annak érdekében, hogy a szegregációs határok nagysága és a szegregációt okozó tényezők vizsgálhatóvá váljanak, minden egyes marginalizált csoportnál önálló negatív binomiális modell lett kialakítva a teljes háló és a bizalmi háló esetében is. Az öt alapvető háttérváltozó a nem, az életkor, a településtípus, az iskolai végzettség és a teljes/bizalmi network nagysága volt. Emellett más, egyéb magyarázó változókat is próbáltam beépíteni a modellekbe (vallásosság, szubjektív rétegbesorolás). Alapvetően az adatbázisból elérhető, elsősorban szociodemográfiai változók lettek kiválasztva független változóknak, amelyek a vonatkozó szakirodalom alapján befolyásolhatják a különböző kisebbségekhez fűződő attitűdöket. A vizsgálat arra irányult, hogy mely háttérváltozók a meghatározók abban, hogy az egyének a teljes/bizalmi kapcsolathálójukban milyen arányú adott marginalizált csoportbeli taggal rendelkeznek. A teljes és bizalmi network méret változók beépítése a modellekbe a mérethatás általi lehetséges torzítást szűri ki.

Az elemzés folyamata során az első lépés egy üres negatív binomiális modell létrehozása volt, amiben nincsenek háttérváltozók. Az itteni üres alpha paraméter a kiindulópont. Majd ezt követően kerültek beépítésre a magyarázó változók, így az alpha paraméter csökkenéséből (és a változóhoz tartozó szignifikanciaszintből) lehet arra következtetni, hogy a háttérváltozók mennyire felelnek az adott marginalizált csoport szegregációjáért.

TANULMÁNYOK

A vizsgált marginalizált csoportok esetén a táblázatok a legfontosabb eredményeket tartalmazzák. A negatív binomiális modellekbe beépített változók szignifikanciáját az 1. számú melléklet tartalmazza.

Eredmények

LEÍRÓ STATISZTIKÁK

A kutatás során a kapcsolathálózat nagyságának becslése, a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, keresztniveken keresztül történt (Kmetty 2014). Az adatfelvétel során lekérdezésre került, hogy hány Judit, Milán, Krisztián, Barbara és Sándor nevű ismerőse van az egyénnek, és ezek közül mennyiben bízik meg. Ezen adatok, valamint az utónév statisztika alapján lehet becslést adni a network méretre.

A Kmetty-féle (2014) becslési módszert⁷ használva a vizsgált mintán a becsült kapcsolatháló nagysága a teljes hálóban 215 fő, tehát egy embernek átlagosan ennyi ismerőse van. A bizalmi háló becsült nagysága pedig 145 fő, tehát egy ember átlagosan ennyi másik emberben bízik meg. A bizalmi kapcsolatok száma közel kétharmada a teljes kapcsolathálóznak, így erősen kétséges, hogy ez interpretálható erős kötésként. Kmetty (2015) szerint a méretgenerátor nem alkalmas az erős és gyenge kötések megkülönböztetésére, így a cél itt sem lehet az. Viszont a bizalmi háló egy jelentős szűkítés a teljes háléhoz képest, ami már csak a közelebbi kapcsolatokat tartalmazza.

2. táblázat. Marginalizált társadalmi csoportok a kapcsolathálóban

	Teljes háló			Bizalmi háló		
	Nincs ismerőse az adott csoportban (%)	Átlag	Szórás	Nincs ismerőse az adott csoportban akiben megbízna (%)	Átlag	Szórás
Börtönviselt	69,27	0,66	1,60	87,46	0,2	0,65
Cigány	25,70	7,20	14,13	54,66	2,54	8,37
Meleg/leszbikus	78,54	0,48	1,53	83,94	0,31	1,12
Hajléktalan	80,25	0,75	3,85	88,68	0,25	1,22
Network méret		215	150		145	104

Forrás: saját szerkesztés

Összességében a teljes kapcsolatháló 215 ismerőseiből átlagosan 9,1 van a vizsgált marginalizált csoportokból. Ez a teljes kapcsolatháló 4,2%-a. A megkérdezettek 25,7%-ának nincs cigány ismerőse, 69,3%-nak nincs börtönviselt ismerőse, 78,5%-nak nincs meleg/leszbikus ismerőse, 80,3%-nak pedig nincs hajléktalan ismerőse.

⁷ Az 2. számú melléklet tartalmazza a keresztnivek általi becslés matematikai modelljét.

TANULMÁNYOK

Nagy különbség van a cigány, illetve a másik három csoport között, mely a kapcsolatok számának átlagán is megfigyelhető.

Az adatok alapján elmondható, hogy egy ember átlagosan 7,2 cigány embert ismer, a hajléktalan ismerősök átlaga pedig 0,75, amivel második a csoportok között, függetlenül attól, hogy ebből a csoportból van a legkevesebb embernek legalább egy ismerőse. Vélhetően a könnyebb láthatóság lehet az oka annak, hogy ennek a két csoportnak az átlaga a legmagasabb a teljes hálóban. A börtönviselt ismerősök átlaga 0,66, míg a meleg/leszbikusoké 0,48. Ahogy korábban már volt róla szó, a nehezebben látható börtönviselt és a meleg/leszbikus emberek esetén ezekre az alacsony arányokra, illetve számokra rányomja a bélyegét az előítéletektől való félelem, így sokan inkább nem fedik fel magukat.

A bizalmi hálóban a marginalizált csoportokbeli emberek átlagos száma 3,3. Ez csupán a bizalmi háló 2,3 %-a, ami közel fele a teljes hálós aránynak. A bizalmi háló esetén minden csoportnál nőtt azoknak az aránya, akiknek nincsen ismerőse a bizalmi hálóban, illetve egy csoport kivételével (meleg/leszbikus) jelentősen csökkent az ismerősök száma is. Ez jól mutatja azt, hogy valóban marginalizált csoportokról beszélünk. Még ha ezen csoport tagjai meg is jelennek a teljes hálóban, a bizalmi hálónak már csak a töredéke lesz a tagja.

A bizalmi hálóban az emberek 54,7%-ának nincs cigány ismerőse. Ez a teljes háló 25,7%-ához képest jelentős eltérés. A meleg/leszbikusok a bizalmi hálóban a teljes hálóval ellentétben a második leggyakoribb csoport, az emberek 83,9%-ának nincs ilyen ember a bizalmi hálójában. Ez nem tér el jelentősen a teljes háló arányától (78,54%). Az emberek 87,5%-ának nincs börtönviselt, míg 88,7%-ának hajléktalan a bizalmi hálójában. A cigányok mellett a börtönviseltéknél figyelhető meg ez a fajta diszkrimináció, azaz hogy nagyon kevesen kerülnek be a bizalmi hálóba.

Egy ember bizalmi hálójában átlagosan 2,54 cigány, 0,31 meleg vagy leszbikus, 0,25 hajléktalan és 0,2 börtönviselt ember van. A bizalmi háló mérete átlagosan 145. Ez közel kétharmada a teljes hálónak. Azonban csak a meleg/leszbikusok esetén figyelhető meg, hogy a bizalmi hálóba tartozó ismerősök átlaga arányosan a 2/3-a lett a teljes hálós átlagnak. A másik három csoportban (börtönviselt, cigány, hajléktalan) ez az arány közel a harmada a teljes hálós ismerősöknek. Ez azt mutatja, hogy amennyiben valakinek meleg/leszbikus ismerőse van, az körülbelül ugyanolyan eséllyel kerül a bizalmi hálóba, mint a nem ehhez a csoporthoz tartozó emberek. Azonban ez nem mondható el a másik három marginalizált csoportról.

A teljes háló alapján becslést lehet tenni a különböző társadalmi csoportok nagyságára. Magyarország népessége az adatfelvétel évében, 2014-ben 9,87 millió fő volt. A 215 fős átlagos kapcsolathálóban a börtönviselt átlagos száma 0,66, ez alapján a 9,87 milliós Magyarországon a börtönviselték száma 30 299 fő⁸. A többi társadal-

⁸ (lakosság/teljes háló) * adott csoport átlagának száma

TANULMÁNYOK

mi csoport esetén is felszorozva az értékeket azt kapjuk, hogy a cigányok száma 330 530 fő, a meleg/leszbikusoké 22 035 fő, míg a hajléktalanok száma 34 430 fő volt. Fontos megjegyezni, hogy a méretgenerátoros módszerrel inkább alábecsüljük a társadalmi csoportok nagyságát. Főleg olyan csoportok esetén figyelhető ez meg, ahol magas a látencia (meleg/leszbikusok, börtönviselték). Ezzel a módszerrel a társadalmi csoportok jól látható szereplőinek számát tudjuk megbecsülni. A jobban látható csoportok esetén (cigányok, hajléktalanok) a becslés pontosabbnak mondható.

BÖRTÖNVISELTEK AZ EGYÉNI KAPCSOLATHÁLÓBAN

Teljes kapcsolatháló esetén a magyarázó változók közül négy szignifikáns: az életkor, a vallásosság, a nem és a kapcsolatháló nagysága. A 3. táblázatban a B értékek mutatják a kapcsolat irányát, az exponenciális B pedig azt fejezi ki, hogy a független változón való elmozdulás mennyire növeli a függő változó mértékét. Az exponenciális B „a magyarázó változó multiplikatív hatását tükrözi: azt fejezi ki, hányszorosára nő vagy csökken a vizsgált jelenség átlagos gyakorisága (...), amint a magyarázó változó 1 egységgel emelkedik.” (Moksony 2006: 370) A 45–59 évesek és a 30–44 évesek kapcsolathálójában is átlagosan közel másfélszer annyi börtönviselt van, mint a 60 felettiek hálójában. A 60 felettiek és a 18–29 éves korcsoport kapcsolathálója között nincs szignifikáns eltérés a börtönviselt ismerősök számát illetően. A vallásosság esetén az exponenciális B értéke 0,627, ami azt jelenti, hogy a vallásosoknak 0,627-szer annyi (tehát közel kétharmadnyi) börtönviselt van az egyéni kapcsolathálójában, mint a nem vallásos embereknek. Ezért is hívjuk ezt az értéket esélyhányadosnak. A nők teljes kapcsolathálójában átlagosan közel 60%-nyi börtönviselt van egy férfiéhoz képest. Az eggyel nagyobb kapcsolatháló 1,003-szor több börtönviselt ismerőst valószínűsít. Ahogy korábban volt róla szó, a network változók beépítése a modellbe azért fontos, mert így ki lehet szűrni a mérlethatás általi torzítást, hiszen például a nők alacsonyabb börtönviselt ismerőseinek számát az is okozhatná, hogy egyszerűen alacsonyabb a nők ismerőseinek a száma, mint a férfiaké.

A létrehozott modell magyarázó erejét a megmagyarázott heterogenitás (a két –2LL különbsége), valamint a teljes heterogenitás (üres modell –2LL értéke) hányadosa adja meg. Jelen helyzetben a teljes hálónál a megmagyarázott hányad 21,80%. Összességében az alpha értéke a magyarázó változók beépítése után 3,017-ről 2,159-ra csökkent. A közel 1-es alpha érték utalna arra, hogy a börtönviselték csoportjára nem jellemző a szegregáció, de a 2,159-es érték arra utal, hogy jól látható szegregációs határok vannak e csoport körül a teljes hálóban.

TANULMÁNYOK

3. táblázat. A börtönviseltekre vonatkozó negatív binomiális modell

Börtönviseltek	Teljes kapcsolatháló			Bizalmi háló		
	B	sig	exp (b)	B	sig	exp (b)
(Intercept)	-0,448	0,159	0,639	-1,417	0,001	0,243
18-29 éves	0,007	0,978	1,007			
30-44 éves	0,456	0,029	1,578			
45-59 éves	0,432	0,045	1,540			
60+ éves	0 ^a		1			
Vallásosság	-0,467	0,003	0,627	-0,442	0,062	0,643
Nem (nő)	-0,502	0,001	0,605	-0,498	0,037	0,608
Ismerősi hálózat nagysága	0,003	0,000	1,003	0,004	0,000	1,004
Alpha (üres model)	3,017			5,503		
-2LL (üres modell)	-947,365			-435,815		
Alpha (teljes modell)	2,159			3,150		
-2LL (teljes modell)	-740,844			-316,198		
Megmagyarázott hányad (R ²)	0,2180			0,2745		

Forrás: saját szerkesztés

A bizalmi háló esetén az életkor változó nem szignifikáns, de ugyanaz a másik három magyarázó változó igen.⁹ A teljes háléhoz hasonlóan a vallásosoknak közel kétharmadannyi börtönviselt van a bizalmi hálójukban, mint a nem vallásos embereknek, a nőknek pedig közel 60%-nyi a férfiakhoz képest. Az eggyel nagyobb bizalmi háló 1,004-szor több börtönviselt ismerőst valószínűsít. A bizalmi háló esetén a megmagyarázott hányad 27,45%. Összességében az alpha értéke a bizalmi hálóban a magyarázó változók beépítése után 5,503-ról 3,150-re csökkent, ami a teljes háló alpha értékénél lényegesen magasabb. Ez arra utal, hogy a börtönviseltek iránt, valószínűleg előéletük miatt, távolságtartással viseltetnek az emberek, nem igazán engedik be őket a bizalmi hálójukba. Ezen alpha érték alapján jelentős, látható szegregáció figyelhető meg a börtönviseltek esetében.

CIGÁNYOK AZ EGYÉNI KAPCSOLATHÁLÓBAN

A teljes és a bizalmi hálóban is a magyarázó változók közül négy szignifikáns, a településtípus, az életkor, az iskolai végzettség és a kapcsolatháló nagysága. A 4. táblázat alapján a településtípusokat megvizsgálva az látható, hogy kevesebb, mint harmadannyi cigány ismerős van a budapestiek és a megyei jogú városban élők teljes kapcsolathálózatában, mint a községben élőknek. Még a városban élők teljes kapcsolat-

⁹ A vallásosságot szignifikáns magyarázó változónak fogadtam el ($p=0,062\approx 0,05$).

TANULMÁNYOK

hálójában is csak közel 40%-nyi a cigány ismerősök száma a községben lakókhoz képest. A 60+ korosztályhoz képest, mind a másik három fiatalabb korcsoport esetében közel másfélszeres a cigány ismerősök száma a teljes kapcsolathálóban. A maximum 8 osztályt végzettek esetén közel kétszeres, a szakmunkásoknál pedig másfélszeres a cigány ismerősök átlagos száma a teljes hálóban a diplomásokhoz képest. A diplomások és a középiskolát végzettek között nincs szignifikáns különbség a cigány ismerősök számában. Az eggyel nagyobb kapcsolatháló 1,002-szor több cigány ismerőst valószínűsít. A modell által megmagyarázott hányad 15,76%. Összességében az alpha értéke 1,587-re csökkent, ami azt mutatja, hogy a teljes hálóban a cigányok szegregációja viszonylag alacsony mértékű, ami egyrészt a cigány kisebbség nagyobb létszáma miatt, másrészt a nagyfokú láthatóságuk miatt lehet.

4. táblázat. A cigányokra vonatkozó negatív binomiális modell

Cigányok	Teljes kapcsolatháló			Bizalmi háló		
	B	sig	exp (b)	B	sig	exp (b)
Intercept	1,306	0,000	3,691	0,220	0,334	1,246
Budapest	-1,127	0,000	,324	-0,742	0,001	,476
megyei jogú város	-1,209	0,000	,299	-1,413	0,000	,243
város	-0,898	0,000	,407	-1,115	0,000	,328
község	0 ^a		1	0 ^a		1
18-29 éves	0,426	0,004	1,531	-0,046	0,827	,955
30-44 éves	0,530	0,000	1,698	0,123	0,522	1,131
45-59 éves	0,347	0,010	1,415	0,459	0,016	1,582
60+ éves	0 ^a		1	0 ^a		1
Max 8 osztály	0,690	0,000	1,994	0,938	0,000	2,556
szakmunkás	0,403	0,013	1,497	0,263	0,237	1,301
középiskola	0,003	0,986	1,003	-0,538	0,017	,584
diploma	0 ^a		1	0 ^a		1
Ismerősi hálózat nagysága	0,002	0,000	1,002	0,005	0,000	1,005
Alpha (üres model)	2,32			4,427		
-2LL (üres modell)	-2564,41			-1555,144		
Alpha (teljes modell)	1,587			2,629		
-2LL (teljes modell)	-2160,236			-1232,44		
Megmagyarázott hányad (R ²)	0,1576			0,2075		

Forrás: saját szerkesztés

A bizalmi hálóban a budapestieknek átlagosan közel fele, a megyei jogú városban élőknek negyedannyi, a városban élőknek pedig harmadannyi cigány bizalmas ismerősük van, mint a községben élőknek. Az életkori korcsoportot megvizsgálva a cigány bizalmas ismerősök számában a 60+ korcsoporthoz képest egyedül a 45–59-es

TANULMÁNYOK

korcsoport esetén fedezhető fel szignifikáns eltérés. Közel másfélszer annyi cigány van a bizalmi hálójukban, mint a 60+ éveseknek. A diplomások és a szakmunkások bizalmi hálóját tekintve nincs szignifikáns különbség a cigányok számában. Azonban a maximum 8 osztályt végzetteknek átlagosan több mint 2,5-szer, míg a középiskolát végzetteknek kicsit több mint feleannyi cigány van a bizalmi hálójában, mint a diplomát végzetteknek. Az eggyel nagyobb bizalmi háló 1,005-szor több cigány ismerőst valószínűsít. A modell által megmagyarázott hányad 20,75%. Összességében az alpha értéke a bizalmi hálóban 2,629-re csökkent, ami így is lényegesen magasabb, mint a teljes háló esetén. Ez arra utal, hogy a börtönviseltékhez hasonlóan a cigányok iránt is távolságtartással viseltetnek az emberek, nem igazán engedik be őket a bizalmi hálójukba. Az alpha értékek alapján jól látható szegregációs határ figyelhető meg a cigányoknál.

MELEGEK ÉS LESZBIKUSOK AZ EGYÉNI KAPCSOLATHÁLÓBAN

A magyarázó változók közül négy szignifikáns: a településtípus, az életkor, a szubjektív rétegbesorolás és a kapcsolatháló nagysága. Ebben a modellben az iskolai végzettség helyett a rétegbesorolás hatékonyabbnak bizonyult, mint a börtönviselték és a cigányok esetén. Az 5. táblázat eredményei alapján megállapítható, hogy a községben élők és a városiak teljes hálóját vizsgálva nincs szignifikáns különbség a meleg/leszbikus ismerősök számát tekintve. Azonban a budapestieknek átlagosan közel háromszor annyi, a megyei jogú városban élőknek pedig kétszer annyi meleg/leszbikus ember van a teljes kapcsolathálójában, mint a községben élőknek. Az alsó osztályhoz képest a munkásosztálybelieknek és az alsó-középosztályba tartozóknak sincs a kapcsolathálójában szignifikáns eltérés a meleg/leszbikus ismerősök átlagos számában. A középosztálybeliek kapcsolathálójában átlagosan 2,2-szer¹⁰, a felső-felsőközéposztálybelieknek pedig négy és félszer több meleg/leszbikus ismerős van, mint az alsó osztálybelieknek. A 60 felettiekhez képest a másik három korcsoportnak közel dupla annyi meleg/leszbikus ismerőse van. Az eggyel nagyobb kapcsolatháló 1,004-szor több meleg vagy leszbikus ismerőst valószínűsít. A modell megmagyarázott hányada 20,12%. Összességében az alpha értéke 2,082-ra csökkent, ami nagymértékű szegregációnak tekinthető.

¹⁰ $p=0,076$, de mivel közel van a határértékhez, így szignifikáns különbségnek fogadtam el.

TANULMÁNYOK

5. táblázat. A melegekre és leszbikusokra vonatkozó negatív binomiális modell

Melegek/leszbikusok	Teljes kapcsolatháló			Bizalmi háló		
	B	sig	exp (b)	B	sig	exp (b)
Intercept	-3,335	0,000	0,036	-3,381	0,000	0,034
Budapest	1,068	0,000	2,909	1,197	0,000	3,311
megyei jogú város	0,705	0,003	2,023	0,623	0,023	1,865
város	-0,241	0,319	0,786	-0,287	0,314	0,750
község	0 ^a		1	0 ^a		1
felső-felsőközép osztály	1,502	0,008	4,490	1,818	0,006	6,157
középosztály	0,791	0,076	2,206	0,904	0,109	2,469
alsó-középosztály	0,567	0,216	1,763	0,813	0,160	2,255
munkásosztály	0,279	0,546	1,321	0,324	0,580	1,383
alsó osztály	0 ^a		1	0 ^a		1
18-29 éves	0,575	0,029	1,777			
30-44 éves	0,830	0,001	2,294			
45-59 éves	0,679	0,007	1,972			
60+ éves	0 ^a		1			
Ismerősi hálózat nagysága	0,004	0,000	1,004	0,005	0,000	1,005
Alpha (üres model)	4,066			4,723		
-2LL (üres modell)	-721,449			-552,969		
Alpha (teljes modell)	2,082			1,786		
-2LL (teljes modell)	-576,286			-414,104		
Megmagyarázott hányad (R ²)	0,2012			0,2511		

Forrás: saját szerkesztés

A bizalmi háló estén az életkor változó nem szignifikáns, minden másik magyarázó változó viszont igen. A budapestiek bizalmi hálójában több mint háromszor annyi, a megyei jogú városban élők esetén pedig közel kétszer annyi a meleg bizalmas ismerősök száma, mint a községben élőkénél. A városban élők és a községben élők meleg/leszbikus bizalmas ismerőseinek számai között nincs szignifikáns különbség. A felső-felsőközéposztálybelieknek átlagosan több mint hatszor annyi meleg vagy lesbikus bizalmas ismerőse van, mint az alsó osztálybelieknek. Az eggyel nagyobb bizalmi háló 1,005-szor több meleg vagy lesbikus ismerőst valószínűsít. A bizalmi háló esetén a negatív binomiális modell megmagyarázott hányada 25,11%. Az alpha értéke 1,786-re csökkent, ami alacsonyabb, mint a teljes háló esetében. Ez azt mutatja, hogy a meleg/leszbikus emberek szegregációja bár nagymértékű a magyar társadalomban, ugyanakkor jó eséllyel a bizalmi hálóban is szerepelnek azoknál, akik benne vannak a teljes hálóban. Tehát aki ismer meleg/leszbikus embereket, azoknál kevésbé van jelen az előítélet.

TANULMÁNYOK

HAJLÉKTALANOK AZ EGYÉNI KAPCSOLATHÁLÓBAN

A teljes és a bizalmi hálóban is a magyarázó változók közül három szignifikáns, az iskolai végzettség, a településtípus és a kapcsolatháló nagysága. A maximum 8 osztályt végzetteknek közel négyszer annyi, a szakmunkásoknak és a középiskolát végzetteknek pedig közel kétszer annyi hajléktalan van a teljes kapcsolathálójában, mint a diplomásoknak. A megyei jogú városban élőknek több mint három és félszer, a városban élőknek pedig közel háromszor több hajléktalan ismerőse van, mint a községben élőknek. A községben élők és a budapestiek kapcsolathálója között nincs szignifikáns különbség a hajléktalanok átlagos számát tekintve. Az eggyel nagyobb kapcsolatháló 1,003-szor több hajléktalan ismerőst valószínűsít. A megmagyarázott hányad 16,88%. Az alpha értéke 5,789-re csökkent, ami kiemelkedően magas a többi csoporthoz képest is. Ez rendkívül nagymértékű szegregációt jelez.

6. táblázat. A hajléktalanokra vonatkozó negatív binomiális modell

Hajléktalanok	Teljes kapcsolatháló			Bizalmi háló		
	B	sig	exp (b)	B	sig	exp (b)
Intercept	-2,997	0,000	,050	-4,746	0,000	,009
Max 8 osztály	1,382	0,000	3,985	1,228	0,007	3,414
szakmunkás	0,844	0,023	2,326	1,038	0,023	2,823
középiskola	0,706	0,043	2,025	0,283	0,534	1,327
diploma	0 ^a		1	0 ^a		1
Budapest	0,290	0,401	1,336	1,029	0,032	2,799
megyei jogú város	1,289	0,000	3,628	1,494	0,000	4,454
város	1,104	0,000	3,015	2,011	0,000	7,469
község	0 ^a		1	0 ^a		1
Ismerősi hálózat nagysága	0,003	0,000	1,003	0,007	0,000	1,007
Alpha (üres model)	9,767			11,623		
-2LL (üres modell)	-806,565			-452,077		
Alpha (teljes modell)	5,789			5,280		
-2LL (üres modell)	-670,421			-347,642		
Megmagyarázott hányad (R ²)	0,1688			0,2310		

Forrás: saját szerkesztés

A maximum 8 osztályt végzettek bizalmi hálójában közel 3,5-szer több, a szakmunkások bizalmi hálójában pedig közel háromszor több a hajléktalanok száma, mint a diplomásoknak. A teljes hálótól eltérően a bizalmi hálóban nincs szignifikáns különbség a diplomások és a középiskolát végzettek között a hajléktalanok számát illetően. A községben élőkhez képest a városban élők bizalmi hálójában átlagosan közel 7,5-szer annyi, a megyei jogú városban élőkében 4,5-szer annyi, a budapestiekében pedig közel háromszor annyi hajléktalan található. Az eggyel nagyobb bizalmi

TANULMÁNYOK

háló 1,007-szor több hajléktalan ismerőst valószínűsít. A bizalmi háló esetében a megmagyarázott hányad 23,1%. Összességében az alpha értéke a bizalmi hálóban 5,280-ra csökkent, ami a teljes háló alpha értékénél bár alacsonyabb, de ez rendkívül nagymértékű szegregációs határnak minősül.

AZ EGYÉNI KAPCSOLATHÁLÓZATBAN LÉVŐ ISMERŐSÖK ÁTLAGÁNAK VIZSGÁLATA A SZEGREGÁCIÓKÉPZŐ CSOPORTOKON BELÜL

A 3. számú melléklet mutatja, hogy a különböző szegregációképző változókon belül hogyan alakul az ismerősök és a marginalizált csoportbeli ismerősök átlaga. Az adatok alapján az látható, hogy minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál több ismerőse van a teljes és a bizalmi hálóban is. Életkori csoportoknál megfigyelhető, hogy minél fiatalabb korcsoportba tartozik valaki, annál magasabb az ismerősök száma a teljes, illetve a bizalmi hálóban. Szubjektív rétegbesorolás esetén alapvetően a felsőbb osztályba tartozóknak nagyobb a kapcsolathálójuk. A két legfelső osztályban (felső-felsőközép, középosztály) egyértelműen magasabb az ismerősök átlagos száma, mint a három alsóbb osztályban (alsó-közép, munkás, alsó osztály). A településtípus esetén a teljes hálóban nincs jelentős különbség (a budapestiek ismerősszáma a legalacsonyabb), viszont a bizalmi hálóban már egyértelműen a budapestiek kapcsolathálója a legnagyobb. Nemek között és a vallásosak–nem vallásosak között nincs jelentős különbség az átlagos ismerősszámban.

Ezen eredmények ellenére mégis azt látjuk, hogy sok esetben nem abban a csoportban magas a marginalizált csoportbeli tagok átlagos száma, akiknél nagyobb a kapcsolatháló mérete. Az iskolai végzettség változó két marginalizált csoport esetén volt szignifikáns, és az látható, hogy maximum 8 osztályt végzetteknek hiába a legkisebb az átlagos ismerősszáma a teljes és a bizalmi hálóban a többi iskolai végzettségű csoporthoz képest, a körükben messze a legmagasabb a cigányok és hajléktalanok átlagos száma is. Míg a maximum 8 osztályt végzettek kapcsolathálójában átlagosan 185,28-ból 12,75 marginalizált csoportbeli tag van, addig a diplomások 263,36 fős átlagos networkjéből csupán 5,72 marginalizált csoportbeli. A bizalmi hálóban a maximum 8 osztályt végzetteknek 120,26-ból 5,01, a diplomásoknak 172,11-ből 2,11 marginalizált csoportbeli ismerőse van.

Településtípus esetén is azt látjuk, hogy a községben élők teljes/bizalmi kapcsolathálójában messze a legnagyobb a cigányok átlagos száma, ahogy ezt korábban a negatív binomiális modellek elemzésénél is látható volt. A községben élők esetén a teljes hálóban átlagosan 215-ből 15,31 marginalizált csoportbeli tag van, addig a budapestiek esetén 203,01-ből 4,85. Ez a bizalmi hálóban úgy alakul, hogy a községben élőknek 140,13-ből 5,54, a budapestieknek 161,14-ből 2,81 a marginalizált csoportbeli tagok átlaga. A községben élők teljes/bizalmi kapcsolathálójában tehát magas a cigányok aránya és alacsony a melegek/leszbikusok aránya. Budapesten ez

TANULMÁNYOK

pont fordítva érvényes. A megyei jogú városban élők és a városiak körében a hajléktalanok száma magasabb az átlagnál.

Életkor alapján az látható, hogy a 60+-os korosztályban alacsony a kapcsolatok száma és ez a marginalizált csoportbeli ismerősök átlagos számában is megmutatkozik. A többi korosztályban magasabb a börtönviseltek, a cigányok és a melegek/leszbikusok száma is.

A nem és a vallásosság is csak egyik marginalizált csoport esetében volt szegregációs rétegképző, a börtönviselteknél, de ha az összes marginalizált csoportbeli ismerősök átlagát nézzük, akkor nincs szignifikáns különbség a nők és a férfiak, valamint a vallásosak és nem vallásosak között.

A szubjektív rétegbesorolás változót a meleg/leszbikus csoport vizsgálata esetén használtam, ahol kiderült, hogy a magasabb társadalmi osztályba tartozók körében magasabb a meleg/leszbikus ismerősök száma. Ugyanakkor, ha megfigyeljük az átlagos ismerősök számát, akkor azt láthatjuk, hogy a teljes hálóban az alsó osztályba tartozóknak 200,52-ből 17,8 marginalizált csoportbeli ismerőse van, míg a felső-felsőközéposztályba tartozóknak 250,38-ból 8,59. Alapvetően az alacsonyabb osztályba tartozóknak bár alacsonyabb az átlagos ismerősszáma, de magasabb esetükben a marginalizált csoportbeli ismerősök átlagos száma.

Összegzés

A vizsgálati hipotéziseket az adatok alapján elfogadhatjuk, hiszen a vizsgált marginalizált társadalmi csoportok igen eltérő mértékű szegregációval néznek szembe. A 7. táblázat az alpha paraméter értékeit mutatja a különböző társadalmi csoportok esetén. Az alpha paraméter a túlszórás mértékét mutatja, vagyis azt, hogy mennyire kiegyenlítetlen a különböző csoportok ismertsége a társadalmon belül.

7. táblázat. Az alpha-értékek különböző csoportok esetén

Alpha-érték	Teljes kapcsolatháló	Bizalmi háló
Cigányok	1,587	2,629
Melegek/leszbikusok	2,082	1,786
Börtönviseltek	2,240	3,15
Hajléktalanok	5,789	5,280

Forrás: saját szerkesztés

A teljes hálóban a cigányok (1,587), melegek/leszbikusok (2,082), börtönviseltek (2,240), hajléktalanok (5,789) sorrend állítható fel. Tehát a hajléktalanok esetén

TANULMÁNYOK

látható a legnagyobb mértékű a szegregáció, ami azt jelenti, hogy rendkívül kiegyenlítetlen a hajléktalanok ismertsége a társadalmon belül. Ez azzal magyarázható, hogy a hajléktalanok társas támogatása rendkívül alacsony, kapcsolataik főleg a többi hajléktalanra korlátozódnak, gyenge kapcsolataik is csak a legalsó rétegekkel vannak. Hajléktalanok esetében így lényegében egyszerre beszélhetünk a társadalomból való kizáródásról, illetve a saját közegükbe való bezáródásról (Nagy 2010). Könnyű láthatóságuk miatt egy átlagos ember teljes kapcsolathálójában nagyobb számban előfordulnak, mint a börtönviseltek vagy a meleg és leszbikusok, de a kirekesztettség mértéke esetükben messze a legnagyobb. A cigány emberek szegregációja jelentős mértékű a teljes hálóban, de a négy marginalizált csoport közül a legkisebb. Ez vélhetően a társadalomban való magas létszámuknak és a jó láthatóságuknak köszönhető, hiszen ezáltal a társadalom legtöbb rétege számára elérhető közelségben vannak. Ennek ellenére a mai Magyarországon a cigányokkal szembeni elutasítás nyílt formában mutatkozik meg. A társadalom minden rétegében rendkívül magas a cigányok elutasítotttsága (Keresztes et al. 2016). A meleg/leszbikusok és a börtönviseltek szegregációja a teljes hálóban nagyjából megegyezik, nagyobb mértékű szegregációval néznek szembe, mint a cigányok. Mint a cigányok esetén láthattuk, pusztán a nagy létszám miatt a nagyobb csoportoknál alapvetően kisebbek a törésvonalak, míg a kisebb csoportoknál általában nagyobbak. Egyszerűbben, ha alacsony az adott csoport lélekszáma és/vagy nehezen is látható, akkor kisebb esély van arra, hogy a társadalom tagjai között kiegyenlítetten jelenjenek meg (Blau 1994).

A bizalmi hálóban a börtönviseltek és a cigányok a teljes hálózathoz képest nagyobb szegregációval néznek szembe, míg a másik két csoport kisebbel. A bizalmi hálóban a meleg/leszbikusok (1,786), cigányok (2,629), börtönviseltek (3,150), hajléktalanok (5,280) sorrend állítható fel. A meleg/leszbikusok esetén a teljes hálózathoz képest csökkent az alpha paraméter értéke, de még így is jelentős mértékű a szegregáció. Ugyanakkor látható, hogy ennek mértéke jóval alacsonyabb, mint a másik három csoport esetén. A meleg/leszbikusok látható része nem küzd a munkanélküliséghez kapcsolódó problémákkal, az átlaghoz képest magasabb az iskolai végzettségük és a többségük Budapesten vagy nagyvárosban lakik (Dombos et al. 2011). Ez a magas státusz, iskolázottság és vélhetően jó anyagi helyzetet, több kapcsolati erőforrást eredményez, ami csökkenti a szegregáció mértékét (Albert et al. 2017). A cigányok esetén a bizalmi hálóban jelentősen megnőtt az alpha paraméter értéke a teljes hálózathoz képest. Tehát a bizalmi hálóban egyenlőtlenebbül oszlanak el a cigány ismerősök a társadalomban, mint teljes háló esetén. A mérethatás alapján a bizalmi hálóban is a cigányoknak kellene a legkisebb mértékű szegregációval szembenéznük, de az, hogy ennek ellenére ennyivel magasabb az alpha paraméter, mint a meleg/leszbikusok esetében, ez egyértelműen mutatja a cigányok rendkívül jelentős mértékű szegregációját. A korábban leírt erős és nyílt diszkrimináció ezekben a számokban is visszatükröződik. Míg a börtönviseltek szegregációja a teljes hálóban még közel megegyezett a melegkével, addig a bizalmi hálóban már rendkívül nagy

TANULMÁNYOK

a különbség e két csoport között. A börtönviseltek esetén az figyelhető meg, hogy többségüket nem várja szabadulás után kint család, kapcsolataik beszűkültek. A még fennmaradó régi kapcsolatoknak pedig visszahúzó ereje lehet, hiszen lehetőséget kínálnak az újbóli bűnözésre. Albert és munkatársai (2017) szerint az elmagányosodottak érzik magukat a leginkább kirekesztettnek, amit alapvetően a rokonai kapcsolatok hiánya okoz. Ez figyelhető meg ebben az esetben is és ez vezet rendkívül magas mértékű szegregációhoz. A hajléktalanok esetén az alpha paraméter a bizalmi hálóban valamelyest csökkent a teljes hálózathoz képest, de még így is mindkét esetben 5 és 6 közé esik, ami minden más csoporthoz képest kiemelkedően magas. Ez a korábban leírt bezáródás következménye.

Az adatok alapján a vizsgálat során kialakított másik hipotézis is beigazolódott, hiszen ahogy a negatív binomiális modellek mutatják, látható, hogy különböző társadalmi csoportok szegregációjáért különböző tényezők a felelősek, még ha van is köztük átfedés (8. táblázat). A teljes/bizalmi háló minden esetben, a településtípus és az életkor¹¹ változó három csoportnál, míg az iskolai végzettség változó két csoport esetén volt szegregációképző változó.

8. táblázat. A szegregációképző változók a különböző marginalizált társadalmi csoportok esetén

Börtönviseltek	Melegek/leszbikusok	Cigányok	Hajléktalanok
Teljes/bizalmi kapcsolat nagysága	Teljes/bizalmi kapcsolat nagysága	Teljes/bizalmi kapcsolat nagysága	Teljes/bizalmi kapcsolat nagysága
Nem	Településtípus	Településtípus	Településtípus
Vallásosság	Szubjektív rétegbesorolás	Iskolai végzettség	Iskolai végzettség
Életkor (csak teljes hálóban)	Életkor (csak teljes hálóban)	Életkor	

Forrás: saját szerkesztés

Ahogy korábban már bemutatásra került, sok esetben (iskolai végzettség, osztálybesorolás, településtípus) nem abban a csoportban volt magasabb a marginalizált csoportbeli tagok átlagos száma, akiknél nagyobb a kapcsolatháló mérete. Tehát azt látjuk, hogy az alacsony iskolai végzettségűek (maximum 8 osztályt végeztek), az alsó osztályba tartozók, a községben élők esetén alacsony az ismerősök száma mind a teljes, mind a bizalmi hálóban, mégis itt a legmagasabb a marginalizált csoportbeli tagok száma. Ezekben az esetekben nem érvényesül a mérőhatás. Alapvetően a nagyobb kapcsolatszám heterogénebb kapcsolathálóval jár, több gyenge kötéssel és ezáltal ezekben a csoportokban kellene több marginalizált csoportbeli tagnak

¹¹ Két társadalmi csoport esetén csak a teljes hálóban volt szegregációképző, a bizalmi hálóban már nem.

TANULMÁNYOK

lennie. Ugyanakkor nem véletlen, hogy a legszegényebb, legalsó, legkitaszítottabb rétegekben magas a marginalizált csoportbeli ismerősök száma, ugyanis ez az eredmény egybecseng egyrészt Ferge Zsuzsa (1991) gondolataival, aki a dezintegrációt, a szegregációt a szegénységgel hozta összefüggésbe. Emellett Albert és munkatársai (2017) is arról írtak, hogy a kisebb kapcsolatháló a társas támogatás alacsonyabb szintjével jár együtt. A gyenge kötések hiánya miatt homofil lesz a kapcsolatháló és szigetszerű zárványok jönnek létre, ahol szegénység és a kiszolgáltatottság az úr. A társadalom felsőbb rétegei számára ezek a csoportok nem láthatóak, nincs hozzá elérésük. A négy marginalizált csoport közül a melegek és leszbikusok jelentenek kivételt abból a szempontból, hogy ők jellemzően a felső társadalmi rétegekben, az iskolázottabbak, a nagyobb településen élők kapcsolathálójában jelennek meg nagyobb számmal. Ugyanakkor ezt részben az is okozhatja, hogy az elfogadás nagyobb szintje miatt ezekben a csoportokban jobban felvállalják a másságukat az emberek, így jobban láthatóvá válnak.

A tanulmány elején feltett kérdés az volt, hogy mi okozhatja a különböző társadalmi csoportokkal szembeni szolidaritáshiányt. A szolidaritás alapvetően a hasonló élethelyzetből vagy a lokális közösségből ered. Azonban, ahogyan már korábban is említésre került, a csoportok belső differenciálódása ment végbe a társadalomban, kis csoportok, közösségek jöttek létre. A szolidaritás ma már elsősorban a kisközösségeken belül érhető el. Ugyanakkor, egy olyan individualista és familiarista társadalomban, mint a magyar társadalom, a saját kisközösségükhöz szolidárisak az emberek, de a társadalom többi részéhez már kevésbé. Különösen alacsony a szolidaritás mértéke azokkal szemben, akik hirdetik a különbözőségüket. Hiába nagy a kisközösségek megköti társadalmi tőkéje, ha nincs közöttük összeköttetés. Így befelé záródó, egymással bizalmatlan és egymás iránt nem szolidáris kisközösségek alkotják a társadalmat (Takács 2019). Ez lefedi Hajdu (2012) dezintegrációs gondolatait is, aki a társadalom tagjai közti bizalom- és szolidaritáshiányt, valamint a csoportok közti együttműködések alacsony számát emelte ki. Ez a helyzet a társadalom egészét, annak egészséges működését veszélyezteti. Különösen könnyű ilyen társadalmi feltételek mellett különböző társadalmi csoportokat egymás ellen fordítani, vagy egy adott csoportot bűnbaknak megtenni. Az így felépült társadalom politikailag nagyon könnyen manipulálható. A kutatás során vizsgált marginalizált csoportok is olyan kisközösségek, amelyeknek összességében kevés kapcsolata van a többségi társadalommal és ezáltal nem integrálódtak megfelelő mértékben. Úgy tűnik tehát, hogy ezek a marginalizált társadalmi csoportok éppen azok számára láthatóbbak, akik maguk is nehézséggel küzdenek a társadalmi integráció terén.

TANULMÁNYOK

Irodalom

- Albert F. – Dávid B. – Gerő M. – Hajdu G. (2017): Kapcsolathálózati tipológia és társadalmi integráció. In: Kovách I. (szerk.): Társadalmi integráció. Belvedere, Szeged
- Andorka R. (2006): Bevezetés a szociológiába. Budapest, Osiris
- Angelusz R. (2000): A láthatóság görbe tükrői. Társadalomoptikai tanulmányok. Budapest, Új Mandátum.
- Beluszky T. (2000): Értékek, értékrendi változások Magyarországon 1945 és 1990 között. Korall, 2000/Ősz, 137–154.
- Blau, P. M. (1994): Structural Contexts of Opportunities. University of Chicago Press
- Cserti Csapó T. – Orsós A. (2013): A mélyszegénységben élők és a cigányok/romák. In: Varga A. (szerk.): Esélyegyenlőség a mai Magyarországon. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs
- Dombos T. – Takács J. – P. Tóth T. – Mocsonaki L. (2011): Az LMBT emberek magyarországi helyzetének rövid áttekintése. In: Takács J. (szerk.): Homofóbia Magyarországon. Budapest, L'Harmattan, 35–54.
- Drinóczi T. (2019): „Szociális jogok”. In: Jakab A. – Könczöl M. – Menyhárd A. – Sulyok G. (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia <https://ijoten.hu/szocikk/szocialis-jogok> (Utolsó letöltés: 2023. 06. 30.)
- Dupcsik Cs. – Tóth O. (2008): Feminizmus helyett familizmus. Demográfia, 51(4): 307–328.
- Éber M. Á. (2015): Következtetések – a „magyar társadalom” tagolódásának megértése felé. REPLIKA (94): 147–159.
- Ferge Zs. (1990) Variációk a társadalmi integráció témájára. Esély, 1: 3–17.
- Ferge Zs. (1991): Szociálpolitika és társadalom. Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiából. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitika Tanszék
- Ferge Zs. (2000): A társadalom pereme és az emberi méltóság. Esély. 1: 42–48.
- Fokasz N. – Előd Z. – Félix A. – Gerő M. – Hajdu G. – Jelenfi G. – Kmetty Z. – Kopper Á. – Micsinai I. – Susánszky P. – Tardos R. – Tóth G. (2017): Válság és társadalmi innovációk survey. [Kutatási gyűjtemény], TK Kutatási Dokumentációs Központ, <https://doi.org/10.17203/KDK384>
- Gerő M. – Kovách I. (2015): Struktúrák, egyenlőtlenségek és hálózatok *Socio.hu* 5(3): 17–43. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.17>
- Granovetter, M. (1991): A gyenge kötések ereje. In: Angelusz R. – Tardos R. (szerk.): Társadalmak rejtett hálózata. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet, 371–400.
- Hajdu G. (2012): Bizalom, normakövetés és társadalmi részvétel Magyarországon a rendszerváltás után. In: Kovách I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.):

TANULMÁNYOK

- Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, 45–62. Budapest, Argumentum – MTA TK Szociológiai Intézet
- Huszár Á. – Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2020): Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés. In: Integrációs mechanizmusok a magyar társadalomban, 11–44. Budapest, Argumentum, Publishing House, Centre for Social Sciences
- Husztai É. (2015): Megismer-hetem: a személyes kapcsolathálózat feltárásának új formája: kapcsolati napló. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó
- Kaptay Gy. – Csepeli Gy. (2017): Szegregáció oldatokban és társadalmakban. Magyar Tudomány, 9: 1132–1143.
- Keresztes-Takács O. – Lendvai L. – Kende A. (2016): Romaellenes előítéletek Magyarországon. Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. Magyar Pszichológiai Szemle, 71(4): 609–627.
<https://doi.org/10.1556/0016.2016.71.4.2>
- Kmetty Z. (2014): Diskurzusok, nexusok és politikai részvétel: A politikai hálózatok és a politikai diskurzus szerepe a részvételben és a tömbösödésben. Doktori disszertáció, Budapest ELTE-TÁTK Szociológia Doktori Iskola
- Kmetty Z. (2015): Ideológiai és kapcsolathálózati törésvonalak a társadalmi-politikai térben a 2014-es országgyűlési választások előtt. In: Szabó G. (szerk.): Politika az intézményeken túl: kapcsolatok, interakciók, élmények. Budapest: MTA TK PTL.
- Kmetty Z. – Koltai J. A. (2015): Kapcsolathálózatok mérése – elméleti és gyakorlati dilemmák, lehetőségek. SOCIO.HU, (4): 34–49. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.34>
- Koehler, D. – Menzies, N. (2017): Surveys, big data, and experiments: how can we best learn about LGBTI development outcomes? Policy Research Working Paper; No. 8154. World Bank, Washington, DC. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-8154>
- Kovács I. – Kristóf L. – Szabó A. (2015): Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. SOCIO.HU, (3): 63–83. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.63>
- Ladányi J. (2011): Integráció, Asszimiláció, Szegregáció. In: Bárdi N. – Tóth A. (szerk.): Asszimiláció, Integráció, Szegregáció, 49–53. Budapest, Argumentum
- Metz R. (2022): „Népi hős vagy népi ördög? Érzelmgeneráló populista repertoár Orbán Viktor politikájában”, Socio.hu Társadalomtudományi Szemle, 12(2): 41–65. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.2.41>
- Moksony F. (2006): A Poisson-regresszió alkalmazása a szociológiai és demográfiai kutatásban. Demográfia, 49(4): 366–382.

TANULMÁNYOK

- Nagy T. (2010): Kötődések és kudarcok. A kapcsolatok és kapcsolati kudarcok szerepe az integrációban. Egy menekültek körében végzett terepmunka eredményei. Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola
- P. Tóth T. (2012): A HIV-pozitívok társadalmi integrációs esélyei Magyarországon. In: Kovács I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. (szerk.): Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon, 398–411. Budapest, Argumentum Kiadó
- Széll K. – Utasi Á. (2018): Társadalmi bizalom és szolidaritás. Beszélgetés Utasi Ágnes szociológussal. *Educatio*, 27(4): 678–691. <http://doi.org/10.1556/2063.27.2018.4.10>
- Szoboszlai Zs. (2004): Szegénység, marginalizáció, szegregáció. Adalék a társadalmi egyenlőtlenségek értelmezéséhez. *Tér és Társadalom*, 18(3): 25–42. <https://doi.org/10.17649/TET.18.3.956>
- Takács E. (2019): Társadalmi szolidaritás vs reflexív szolidaritás Durkheim szolidaritás koncepciója a későmodernitásban. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 9(2): 42–57. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.2.42>
- Takács J. (2011): Homofóbia Magyarországon és Európában. In: Takács J. (szerk.): *Homofóbia Magyarországon*, 15–34. Budapest, L'Harmattan
- Tóth I. Gy. (2009): Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékszerkezetében. A Gazdasági felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése. Budapest, Társi
- Utasi Á. (2002): A társadalmi integráció és szolidaritás alapjai: a bizalmas kapcsolatok. *Századvég*, 24.

TANULMÁNYOK

Melléklet

1. melléklet

Magyarázó változók szignifikanciája a negatív binomiális modellekben

Marginalizált csoport	Változó	Teljes kapcsolatháló Szignifikancia	Bizalmi háló Szignifikancia
Börtönviseltek	Korcsoport	0,037	
	Vallásosság	0,003	0,062
	Nem	0,001	0,037
	Teljes/bizalmi network méret	0,000	0,000
Cigányok	Településtípus	0,000	0,000
	Korcsoport	0,001	0,051
	Iskolai végzettség	0,000	0,000
	Teljes/bizalmi network méret	0,000	0,000
Melegek/leszbikusok	Településtípus	0,000	0,000
	Szubjektív rétegbesorolás	0,013	0,005
	Korcsoport	0,006	
	Teljes/bizalmi network méret	0,000	0,000
Hajléktalanok	Iskolai végzettség	0,001	0,014
	Településtípus	0,000	0,000
	Teljes/bizalmi network méret	0,000	0,000

Forrás: saját szerkesztés

2. melléklet

Kapcsolathálózat nagyságának becslése keresztneveken keresztül

A hálózat nagyságát kiszámoló képlet:

$$ns = \sum_{i=1}^5 est_i \times w_i$$

Forrás: Kmetty (2014), 216. old., ahol

ns: Network nagysága k személy esetében

est_i: k személy becsült network nagysága i név alapján

w_{est(i)}: i névhez tartozó súlyszám

Az adott i névre kiszámolt súlyszám:

$$w_{est(i)} = \frac{mean(sd(est1), sd(est2), sd(est3), sd(est4), sd(est5))}{sd(est_i)}$$

Forrás: Kmetty (2014), 215. old.

TANULMÁNYOK

3. melléklet

Ismerősök és a marginalizált csoportbeli ismerősök átlagos száma

Változó-kategória	Teljes ismerősi hálózat nagysága	Bizalmi hálózat nagysága	Hány olyan embert ismer, aki volt már börtönben?	Hány olyan embert ismer, aki cigány származású?	Hány olyan embert ismer, aki meleg vagy leszbikus?	Hány olyan embert ismer, aki hajléktalan	Volt már börtönben: Hányban bízik meg?	Cigány származású: Hányban bízik meg?	Meleg vagy leszbikus: Hányban bízik meg?	Hajléktalan: Hányban bízik meg?	Összes marginalizált csoportbeli tag a teljes hálóban	Összes marginalizált csoportbeli tag a bizalmi hálóban
Férfi	211,43	140,47	0,80	7,33	0,42	0,62	0,25	3,04	0,22	0,30	9,17	3,81
Nő	218,02	147,91	0,54	7,09	0,43	0,70	0,15	2,12	0,33	0,21	8,76	2,81
18-29 éves	264,77	162,59	0,60	7,66	0,59	0,47	0,26	2,50	0,41	0,25	9,32	3,42
30-44 éves	229,91	150,97	0,76	7,60	0,54	0,45	0,16	1,74	0,31	0,15	9,35	2,35
45-59 éves	212,35	142,85	0,77	8,69	0,45	1,16	0,23	4,19	0,29	0,40	11,07	5,12
60+ éves	172,30	128,41	0,52	5,42	0,21	0,58	0,16	2,00	0,16	0,23	6,74	2,55
Max. 8 osztály	185,28	120,26	0,76	10,60	0,27	1,13	0,23	4,31	0,13	0,35	12,75	5,01
Szakmunkás	196,85	143,18	0,63	7,52	0,29	0,58	0,19	2,70	0,17	0,35	9,02	3,41
Középiskola	232,38	155,91	0,62	5,35	0,61	0,45	0,19	1,40	0,40	0,17	7,03	2,16
Diploma	263,36	172,11	0,57	4,25	0,58	0,32	0,16	1,36	0,48	0,11	5,72	2,11
Budapest	203,01	161,14	0,37	3,39	0,85	0,24	0,25	1,73	0,71	0,12	4,85	2,81
Megyei jogú város	220,68	133,72	0,72	3,75	0,49	1,24	0,15	1,21	0,25	0,22	6,20	1,83
Egyéb város	217,95	148,36	0,78	5,00	0,23	0,75	0,16	1,45	0,14	0,41	6,77	2,17
Község	215,00	140,13	0,66	13,88	0,34	0,43	0,24	4,92	0,19	0,19	15,31	5,54
Nem vallásos	223,74	146,15	0,83	6,71	0,47	0,74	0,23	1,93	0,30	0,29	8,75	2,75
Vallásos	209,16	142,24	0,53	7,28	0,39	0,54	0,17	2,92	0,25	0,18	8,74	3,52
Felső-felsőközép osztály	250,38	151,25	0,30	5,79	1,60	0,90	0,14	3,02	1,41	0,44	8,59	5,01
Középosztály	243,61	165,54	0,69	5,09	0,55	0,54	0,17	1,23	0,34	0,13	6,87	1,88
Alsó-közép osztály	203,68	129,57	0,51	6,20	0,37	0,43	0,16	0,99	0,26	0,15	7,52	1,55
Munkásosztály	186,35	132,93	0,59	9,22	0,25	0,65	0,21	4,83	0,15	0,42	10,71	5,61
Alsó osztály	200,52	132,18	1,27	14,47	0,16	1,90	0,31	6,36	0,07	0,58	17,80	7,32

Forrás: saját szerkesztés

RECENZIO

Elitviszonyok a globalizáció korában¹

Pogátsa Zoltán (2022): *A globális elit*. Kossuth Kiadó, Budapest, 319 oldal

MARKOVICS MÁRTON²

Pogátsa *A globális elit* című könyvében nyílt kritikát gyakorol a globális elitekkel szemben. A szerző korábban sem titkolta a nemzetközi nagytőkével, valamint a neoliberais kapitalizmussal szembeni ellenérzéseit, azok jóléti államot kétségbe vonó, jólétet leépítő tulajdonságai miatt.

A könyv témája alapján tökéletesen beleillik a szerző eddigi munkásságába, mivel a közgazdaság oldaláról bírálja a közgazdaságtudomány fejlődését elősegítő kapitalista berendezkedést. *A globális elit* egy három kötetet számláló sorozat bevezető része, amelyben a szerző a globális gazdaság és társadalom olyan aktuális kérdéseivel foglalkozik, mint a globális pénzügyi rendszer válsága, vagy a fenntartható gazdaság és klímaváltozás. Az előbbieken felsorolt releváns témák külön-külön is elemzésre méltóak, azonban ennek a recenzióknak a keretében a globális elitek gyakorlatait, egymással való kapcsolatait, és azoknak társadalmi vonatkozásait vesszük számba.

A könyv mögöttes társadalmi, gazdasági háttere a globalizáció jelensége, amit a szerző egyfajta értelmezési keretként használ az elitek közötti kapcsolatok dinamizmusának leírására. A globalizációval foglalkozó szakirodalom kétségkívül egyetért abban, hogy amennyiben létezik a globalizáció jelensége, annyiban nem lehet előle kitérni (Giddens 2000, Berger 1998, Bauman 2002). Emellett a globális kapitalizmus nemcsak a hétköznapi fogyasztók életébe hatol be, hanem a nemzetközi gazdasági elitek számára is jelentősen megkönnyíti a haszon exponenciális mértékű gyarapítását az olcsó globális munkaerő és fogyasztók könnyebb elérésének következtében. A háttérben zajló bonyolult gazdasági folyamatok megértésére jöttek létre a napjainkban divatos „konteók”, összeesküvés-elméletek és egyszerűsített társadalommagyarázatok, amik egyfelől identitást nyújtanak, másrészt csökkentik a társadalom

¹ Pogátsa Zoltán (2022): *A globális elit*. Kossuth Kiadó, Budapest, 319 oldal

² Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program; e-mail: markovics.marton@arts.unideb.hu

RECENZIO

tagjainak megismerési erőfeszítéseit.³ A globális társadalom csúcsán álló elit pedig éppen ezt a homogén, egyszerűsített képet hivatott megtestesíteni, egyfajta nemzetközi, nemzetek feletti háttérhatalom képében. A szerző egyetért azzal, hogy egyfajta háttérhatalom valóban létezik, azonban nem egészen olyan leegyszerűsített módon, ahogy az a közemberek fejében él. Pogátsa célja többek között annak a folyamatnak az ismertetése, hogy a globális elit – Weber nyomán – valójában rendi jelleggel szerveződik –, ami kifejeződik a közös oktatás és az egymás között házasságok vonatkozásában –, azonban a valós hangsúly a piaci fundamentalizmus szabályozatlanságán, a jóléti állam és a globális középosztály erősítésére vonatkozó törekvések hiányán van. Ennek a szervezeti létezésnek a következtében az elitek tulajdonában álló vállalatok korlátok nélkül, más elitekkel való kapcsolataikat használva monopolizálhatják a nemzetközi piacokat⁴.

A könyv esettanulmányokon keresztül, földrajzilag szegmentálva mutatja be a világ vezető országainak gazdasági, politikai elitjeinek főbb képviselőit, hangsúlyt fektetve a meggazdagodásuk körülményeire és az egymással való kapcsolataikra. A könyv a globális szabadpiaci ideológia és a kapitalista eszmeiség bölcsőjéből, az angolszász világból kiindulva folytatja vizsgálatát nyugatról keleti irányba haladva, hogy végül a Távol-Keleten forduljon önmagába az individualista kapitalizmusból az állam által kontrollált kollektivisták kapitalizmusba. Az egyes országok elitjeinek részletes ismertetésére nem térünk ki, azok értelmezését az olvasóra bízuk.

Pogátsa elemzése során leír bizonyos közös vonásokat a nemzetközi elitek között, amik a globalitás jelenségének megragadása szempontjából nagy jelentőséggel bírnak. Az első ilyen általa említett jellemző a jótékonykodás. A jótékonyság ilyen jellegű mechanizmusának kritikája, hogy a jótékonykodó adományát szelektíven adja, megkerülve ezzel az állami szociálpolitika hatókörét, ami által a támogatás nem feltétlenül a leginkább rászoruló társadalmi csoportok számára jut. Bírálja továbbá a filantróp elitet, mivel szerinte a jótékonyság cselekedete sok esetben egyfajta paternalisztikus lenézés gesztusát tükrözi és a kedvezményezett függő helyzetben tartja. A szerző azt is fontosnak tartja megemlíteni, hogy az adományozó elit tag adományát követően sok esetben adókedvezményben is részesül, így a jótékonykodó cselekedete értelmezhető egyfajta társadalmi támogatottságot és szimbolikus tőkét vásárló racionális cselekvésként is. Az ilyen jellegű cselekedet viszont már inkább a piaci logikának, mintsem a jótékonyság értékracionális indíttatásának a következménye. A szegénység fenntartása, fennmaradása pedig ezt a logikát követve könnyen a nemzetközi elitek érdekévé válhat, mint ahogyan azt Herbert

³ Castells *Az identitás hatalma* című könyvében részletesen kifejti, hogy napjaink társadalmában miért az identitás lesz az a motívum, aminek a keresése meghatározza a társadalom tagjainak életét. Az identitás keresése közben az egyének befolyásolhatóvá, irányíthatóvá válhatnak az identitást számukra biztosító hitrendszer, vezető, intézmény által (Castells 2006).

⁴ A könyvben külön hangsúly helyeződik a harmadik világ politikai vezetőinek és a fejlett országok gazdasági elitjének a kapcsolatára, ami mindkét fél számára kölcsönös előnyökkel jár.

RECENZÍÓ

Gans megfogalmazta a „*Mire szolgálnak az érdemtelen szegények?*” című könyvében (Gans 1992). A következő, a szerző szerint erkölcsileg erősen elítélhető cselekedet a nemzetközi elitek részéről az offshore jelensége. Az offshore a jótékonyasághoz hasonlóan egyrészt az állam redistribúciós forrásait csökkenti, másrészt a globalizált piacok miatt adócsökkentő versenyt indukál, ezáltal a befektetésekért versenyző országokat minél alacsonyabb társasági adók kivetésére kényszeríti. Az adócsökkentő verseny szintén a nagyvállalatok és a neoliberális ideológia érdekeit szolgálja, tovább növelve egy adott országban meglévő egyenlőtlenségeket. Pogátsa Zucman (2013) nyomán megoldást is ajánl erre a jelenségre, amit ő a globális minimumadóban lát.

Pogátsa a kötetben több alkalommal is kritikával illeti a meritokratikus kapitalizmus híveit. Többek között azt a Kornait, aki szerint a kapitalizmus a kreatív vállalkozó képességei és teljesítménye által mozgatott érdemalapú gazdasági rendszer. A szerző szerint azonban a globális világ működési módjából fakadóan a nemzetközi kapcsolatoknak és a hálózatokhoz történő hozzáférésnek, továbbá az öröklött és szimbolikus tőkének napjainkban nagyobb a jelentősége a vagyon felhalmozásában, mint a ténylegesen mérhető teljesítménynek. Ezt az állítást Pogátsa gazdasági alapon igazolja, amikor azt találja, hogy számos esetben a cégvezetők halála után is megfigyelhető vállalatuk részvényárfolyamának növekedése. Amennyiben tényleg az adott cégvezető személye, teljesítménye számítana, abban az esetben a vezető halálát követően a vállalat részvényárfolyamának meredek csökkenését kellene tapasztalni.

A szerző másik kritikája a tőkés termelés jelenlegi gyakorlataival szemben, hogy a verseny napjaink kapitalista, globalizálódott világ gazdaságában meglehetősen korlátozott. Ennek egyik oka a monopóliumok egyértelmű jelenléte, valamint a foglyul ejtett állam jelensége, ahol a gazdasági és az uralkodó politikai elitek közötti globális tőkekonverzió eredményeként az állami gazdaságpolitika kiszolgálja a nagyvállalatok érdekeit, például a bérek tudatosan alacsony szinten tartásával vagy a szakszervezetek erodálásával. A verseny ugyanakkor a munkaerőpiacon jelen lévő vagy afelé törekvő munkavállalók számára továbbra is éles, hiszen a technológiai modernizáció következtében egyre kevesebb számú, azonban egyre magasabban kvalifikált munkaerőre van szükség, ami a képzési időt is meghosszabbítja. Ennek kapcsán a szerző megjegyzi, hogy a munkavállalókban meglévő megfelelési kényszer és az abból fakadó stressz elsődlegesen nem a verseny jelenlétével, hanem sokkal inkább annak igazságtalan voltával magyarázható.

Végezetül Pogátsa a globális elitek és a globális gazdaságba ágyazott munkavállalók közötti ellentétpárok meghúzásával érzékelteti a két csoport között továbbra is fennálló antagonizmust. Míg a nemzetközi elitek leginkább a mozgékonyaság, dinamizmus fogalmaival jellemezhetőek, addig a közembereket a mozdulatlanság, helyhez kötöttség jellemzi. Az elitek elsődlegesen a nemzetállami kereteken kívül gondolkodnak, ezzel szemben a szegények hajlamosak a versenyt még mindig nem-

RECENZIO

zetállami szinten értelmezni. A könyv szerzője a globális elit tagjait Bourdieu (1983) tőkefogalmát felhasználva rendi sajátosságokkal írja le (egymás közt házasodás, közös neveltetés), ezzel szemben a szegényebb társadalmi csoportok a weberi terminus szerinti osztályként vannak értelmezve (Weber 1987).

Konklúzióként a szerző megállapítja, hogy a kapitalizmus nem meritokratikus, ugyanakkor a tudományos világ számára is javaslatokkal él, és az elemzések során inkább a multidiszciplináris megközelítések fontosságát hangsúlyozza. Az általa politikai gazdaságtannak nevezett megközelítés szerint a gazdaságot nem lehet önmagában kutatni, így a közgazdaságtant sem lehet leválasztani a társadalomtudományoktól. Elgondolása alapján a közgazdaságtan a piac fundamentalizmusát nem kérdőjelezi meg. A piaci fundamentalizmus általánossá válásának nyomán viszont a történelmi tapasztalat szerint a középosztály szűkül és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésnek indulnak.

Pogátsa a globális egyenlőtlenség csökkentésére vonatkozó javaslatai során elég erőteljesen épít a Bourdieu-i hagyományokra, hiszen olyan közgazdaságtant hirdet, amely figyelembe veszi az anyagi tőkén kívül a társadalmi, kulturális, valamint szimbolikus tőkéket, melyekkel Bourdieu a tőke fogalmait bővítette ki (Bourdieu 1983). Szociológus és közgazdász végzettséggel is rendelkező szakember lévén a multidiszciplináris megközelítési mód a szerző oldaláról indokolt és érthető.

Az offshore jelenség megoldására javasolt globális minimumadó elgondolása némileg idealistának tűnhet, habár egy kétpólusú világrendben nagyobb valószínűséggel lehetne egy ilyen elképzelést megvalósítani. Mindazonáltal a nemzetközi kereskedelem szűkülése, illetve a szankciós politika a jövőben hozzájárulhat a globális elit szegmentálódásához egy nyugati, illetve egy keleti jellegű kapitalizmus mentén. Ennek a folyamatnak a gyökerei régebbre nyúlnak vissza, gondolva itt az orosz oligarchákra, akik – mint ahogy Pogátsa kifejti – jelentős mértékben az állammal való jó kapcsolatuknak köszönhetik vagyonuk jelentős részét.

Ezzel szemben az angolszász világban inkább a gazdasági szereplők azok, akik az államra olyan irányba hatnak, hogy számukra kedvező gazdasági döntéseket hozzon. Szemléletesebben érzékeltetve a fenti állítást az a konklúzió is levonható, hogy míg a világ keleti felén az állam ejtette foglyul a gazdaságot, addig az angolszász területeken a gazdaság az államot.

A könyv tartalmilag és logikailag jól felépített. A szerző munkásságát ismerők számára inkább keretbe foglalja az eddigi ismereteket. A jóléti állam és a globális kapitalizmus iránt érdeklődőknek azonban jó kiindulási alapot nyújt a témák főbb gondolatköreinek, elméleteinek ismertetésével. Nyelvezete olvasmányosabb, könnyen értelmezhető, ezért bátran ajánlható olvasásra a tudományos nyelvezettel még csak ismerkedők számára is. Ebből fakadóan akár tananyagként is felhasználható, mint kötelező és ajánlott irodalom főként az egyenlőtlenséggel, illetve a szociálpolitikával foglalkozó egyetemi kurzusok keretein belül.

RECENZÍÓ

Irodalom

- Bauman Z. (2002): Globalizáció: a társadalmi következmények. Szukits, Szeged
- Berger P. (1998): A globális kultúra négy arca. Európai Szemle 9(4): 119–129.
- Bourdieu, P. (1983/1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: Lengyel Gy. – Szántó Z. (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája, 66–127. Aula, Budapest
- Castells, M. (2006): Az identitás hatalma. Gondolat, Budapest
- Gans, H. J. (1992): Mire szolgálnak az érdemtelen szegények? Esély 3: 3–17.
- Giddens, A. (2000): Elszabadult világ – Hogyan alakítja át életünket a globalizáció? Perfekt Kiadó, Budapest
- Weber, M. (1987): Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Zucman, G. (2013): The Missing Wealth Of Nations: Are Europe And The U.S. Net Debtors Or Net Creditors? Quarterly Journal of Economics 128(3): 1321–1364. <https://doi.org/10.1093/qje/qjt012>

Abstracts

Planetary consciousness, biospherical governance, climatic rightfulness

(Kim Stanley Robinson: The Ministry for the Future)

OTTÓ BEKE – ANNA KIS

Kim Stanley Robinson's The Ministry for the Future was published in 2020. The novel is the sequel to the New York 2140 science fiction dystopian novel. The conceptual continuation presents a vision of unsustainable capitalism that functions via endless expansion. The Ministry for the Future brings into focus the outcome of externalities of capitalism: climate change and its effects on societies and individuals. The study emphasis on critique of capitalism, of mass production and mass consumption, at the same time it points at the techno-optimism in The Ministry for the Future by Kim Stanley Robinson. The analysis of appearance of climate change in the novel is interdisciplinary, the study's approach is scientific and empirical.

KEYWORDS: Kim Stanley Robinson, The Ministry for the Future, climate change, capitalism

Mothers with young children in labour market

ZSOLT KÖMÜVES – CSABA KOZÁK – VIRÁG WALTER

The study examines the labour market integration and employment attitudes of women with young children among the factors influencing the extremely low Hungarian fertility rate. The literature review looks at the role of education, working while raising children, the role of careers, work-life balance and the glass ceiling phenomenon. In the empirical part, We will present, without any claims to exhaustiveness, a typical set of problems that fundamentally determine women's presence in the labour market. We surveyed 1,033 respondents on attitudes towards work, time spent at home and difficulties in finding a job. The results of the questionnaire survey were evaluated using the SPSS 26.0 software package, including mainly descriptive statistical methods. We found that discrimination against mothers with young children still persists in job interviews. The contribution to the family's financial expenses is the main factor influencing the return from maternity leave. When choosing a job, the key factor is the work schedule of the job applied for.

KEYWORDS: labour market, discrimination, glass ceiling phenomenon, careers, work-life balance

Peer-group ties and a prison sentence: a chance to enhance successful re-entry

FRUZZSINA ALBERT – EMESE BIRÓ

Interpersonal relationships of prisoners are of key importance from the aspect of their reintegration. We focus our attention on non-kin, primarily friendship ties on a sample of young Hungarian males convicted for the first time, for a relatively short period of up to 3 years. In our longitudinal qualitative research, 80 offenders from eight penal institutions were interviewed while serving their sentence and 31 of them could also be reached 6 months after they left the prison. We analyse what significance prisoners attribute to their friendship ties, how these change during the prison sentence, which factors influence their sustainment or dissolution, weakening or strengthening.

KEYWORDS: *Friendship, peer-group ties, qualitative methods, reentry, reintegration, social support, prison*

Visibility of marginalized social groups from a network perspective

LÁSZLÓ VIDA

The study examines the segregation of different marginalized social groups – ex-prisoners, gypsies, gays and lesbians, homeless people – and their visibility in society. Using a size generator network method, the study builds negative binomial models to compare the segregation of marginalized groups within a representative sample of 1000 people. The alpha value in these models indicates the level of overdispersion. According to the results, the level of segregation varies between the overall network and the trust network. Specifically, the level of segregation for gypsies is the lowest in the overall network, whereas in the trust network, it is the lowest for gays/lesbians. The segregation of homeless people is extremely high, which is due to the fact that they are confined to their own space. Individuals with low education, belonging to lower classes, living in villages have the smallest network size. However, they have the highest number of marginalized social group members. A smaller network is associated with lower levels of peer support. The lack of weak bonds makes the social network homophilic and „island-like” social exlusions are formed where poverty and vulnerability are typical.

KEYWORDS: *social integration, social solidarity, social network, size generator, segregation, visibility*